

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

300 DE ANI DE LA URCAREA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU
PE TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

DOMNIA ȘI PERSONALITATEA VOIEVODULUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU. UNELE CONSIDERAȚII

CONSTANTIN BĂLAN

CREDIT ȘI CREDITORI ÎN TIMPUL LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU.
IRINA GAVRILĂ, BOGDAN MURGESCU

REPREZENTANȚA DIPLOMATICĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI LA POARTA
OTOMANĂ ÎN EPOCA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

VIOREL PANAITE

RELĂȚIILE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU CU AUSTRIA

CONSTANTIN ȘERBAN

DOCUMENTAR

CHIPURILE BRÂNCOVEANULUI. PRELIMINARII PENTRU UN PORTRET

IOLANDA ȚIGHILIU

ÎNTREGIRI ȘI ÎNDREPTĂRI LA GENEALOGIA BRÂNCOVENILOR

DAN BERINDEI

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

9

TOMUL 41

1988

SEPTEMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import presă P. O. Box 12—201. Telex 10376 prsfir — București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1,
71 247 — București, tel. 50.72.41.
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 41, Nr. 9
septembrie 1988

SUMAR

300 DE ANI DE LA URCAREA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU PE TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

CONSTANTIN BĂLAN, Domnia și personalitatea voievodului Constantin Brâncoveanu. Unele considerații	841
IRINA GAVRILĂ, BOGDAN MURGESCU, Credit și creditorii în timpul lui Constantin Brâncoveanu	861
VIOREL PANAIT, Reprezentanța diplomatică a Țării Românești la Poarta Otomană în epoca lui Constantin Brâncoveanu	877
CONSTANTIN ȘERBAN, Relațiile lui Constantin Brâncoveanu cu Austria	895

DOCUMENTAR

IOLANDA ȚIGHILIU, Chipurile Brâncoveanului. Preliminarii pentru un portret	913
DAN BERINDEI, Întregiri și îndreptări la genealogia Brâncovenilor	918

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Simpozion dedicat împlinirii a 300 de ani de la începutul domniei lui Constantin Brâncoveanu (<i>Constantin Mocanu</i>); Activitatea Laboratorului de Studii Otomane în anii 1986—1987 (<i>Dorin Matei</i>); 600 ani de la prima atestare documentară a orașului Pitești (<i>Apostol Stan</i>)	921
---	-----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

AL. MAREȘ, <i>Filigranele hirtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea</i> , Edit. Academiei, București, 1987, 424 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	931
LUCIA APOLZAN, <i>Carpații — tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe îndlî- țimi</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 381 p. (<i>Louis Roman</i>) . .	934
P.M. HOLT, <i>The Age of the crusades. The Near East from the eleventh century to 1517</i> , London, New York, 1986, 207 p. (<i>Ileana Căzan-Neagu</i>)	936
ARLETTE FARGE, <i>La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarité à Paris au XVIIIe siècle</i> , Hachette, Paris, 1987, 355 p. (<i>Mihai Manea</i>)	938

REVISTA DE ISTORIE

TOME 41, N° 9
septembre 1988

SOMMAIRE

300 ANS DEPUIS L'AVÈNEMENT DE CONSTANTIN BRANCOVAN SUR LE TRÔNE DE LA VALACHIE

CONSTANTIN BĂLAN, Le règne et la personnalité du prince Constantin Brancovan. Quelques considérations	841
IRINA GAVRILĂ, BOGDAN MURGESCU, Crédit et créiteurs au temps de Constantin Brancovan	861
VIOREL PANAITTE, Les missions diplomatiques de la Valachie à la Porte Ottomane à l'époque de Constantin Brancovan.	877
CONSTANTIN ȘERBAN, Les relations de Constantin Brancovan avec l'Autriche . .	895

DOCUMENTAIRE

IOLANDA ȚIGHILIU, Les visages de Brancovan. Préliminaires pour un portrait . . .	913
DAN BERINDEI, Compléments et corrections à la généalogie des Brancovan . . .	918

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Symposium dédié à la 300 ^e anniversaire de l'avènement de Constantin Brancovan (<i>Constantin Mocanu</i>); L'activité du Laboratoire d'Études Ottomanes aux années 1986–1987 (<i>Dorin Matei</i>); 600 ans depuis la première attestation documentaire de la ville de Pitești (<i>Apostol Stan</i>)	921
--	-----

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

AL. MAREȘ, <i>Filigranele hrtiei întrebuițate în țările române în secolul al XVI-lea</i> (Les filigranes du papier employé dans les pays roumains au XVI ^e siècle), Edit. Academiei, București, 1987, 424 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	931
LUCIA APOLZAN, <i>Carpații — tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe înălțimi</i> (Les Carpathes — un trésor d'histoire. La pérennité des localités dispersées sur les hauteurs), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 381 p. (<i>Louis Roman</i>)	934
P.M. HOLT, <i>The Age of the crusades. The Near East from the eleventh century to 1517</i> , London, New York, 1986, 207 p. (<i>Ileana Căzan-Neagu</i>)	936
ARLETTE FARGE, <i>La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarité à Paris au XVIIIe siècle</i> , Hachette, Paris, 1987, 355 p. (<i>Mihai Manea</i>)	938

300 DE ANI DE LA URCAREA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU PE TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

DOMNIA ȘI PERSONALITATEA VOIEVODULUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU. UNELE CONSIDERAȚII

CONSTANTIN BĂLAN

Din perspectiva celor 300 de ani care au trecut de la înscăunarea lui Constantin Brâncoveanu la 29 octombrie 1688, epoca îndelungată în care a domnit, prezența sa marcantă în viața statului, raporturile întreținute de Țara Românească, în plan economic, cultural, eclesiastic, politic și diplomatic, cu lumea din sud-estul și centrul Europei, din Orientul apropiat¹, dobîndesc acum înțelesuri mai adînci.

Numeroase surse documentare și studii — ce se referă la perioada din ultimele decenii ale sec. al XVII-lea și pînă în primele decade ale veac. al XVIII-lea —, fac posibilă mai buna cunoaștere a evoluției societății românești, a strădaniilor pe care voievodul le-a depus pentru apărarea statului de autonomie a Principatului muntean și ajutorarea popoarelor din Balcani, în speranța înlăturării dominației otomane².

Amplele programe înlăptuite de Constantin Brâncoveanu în viața internă a statului, dar și multiplele contacte și relații stabilite cu mari puteri europene, cu oameni politici, cu înalți ierarhi și cărturari de prestigiu ai timpului, stau mărturie personalității sale, stadiului înalt de dezvoltare atins de Țara Românească acum. Acestea ne apar cu atît mai evidente dacă avem în vedere împrejurările deosebit de grele și de complexe în care marele logofăt din stirpea Brâncovenilor era ales în fruntea statului, în vremuri „ca aceastea turburate”, cum el însuși mărturisise³.

Urmînd în scaun lui Șerban Cantacuzino (1678—1688), în domnia căruia Constantin Brâncoveanu și-a început ascensiunea în mari dregătorii și funcții⁴, el deținea o însemnată experiență desprinsă din viața societății românești⁵, din implicațiile politicii ei externe⁶.

Încă din ultimii ani ai cîrmuirii voievodului Cantacuzin se făceau tot mai vizibil simțite interferențele intereselor Imperiului Habsburgic, ale regatului Poloniei, cu acelea ale Imperiului Otoman, pentru stăpînirea la linia Dunării și a emporiilor de la Marea Neagră, spre care avea să-și îndrepte atenția și Rusia lui Petru cel Mare, în înaintarea treptată către sud-estul continentului⁷.

Rivalitatea dintre Austria și Polonia pentru extinderea sferei lor de influență asupra teritoriilor intra și extra carpatice⁸, politica desfășurată de plenipotențiarul regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, pe lângă Poartă, potrivnică planurilor de expansiune a Imperialilor în sud-estul Europei⁹, cu implicații asupra principatelor române, îi dezvăluiau voievodului Brâncovean dificultățile cu care avea să se confrunte țara în timpul crizei orientale din anii 1689—1699¹⁰.

„Revista de istorie”, tom 41, nr. 9, p. 841—859, 1988

Referindu-se la acestea, la înțelepciunea cu care principele muntean a acționat în viața externă a statului, Nicolae Iorga releva că el fusese — în acele împrejurări — ”omul neutralității veghetoare”, în ceea ce avea de înfăptuit pentru a putea transmite unuiașilor „o țară întregă”¹¹.

Evenimentele ce s-au succedat la frontariile Țării Românești, după pătrunderea armatelor austriece în Transilvania, și continuarea ofensivei imperialilor asupra unora din fortărețele turcești de la Dunăre, în toamna anului 1688, dar mai ales după ce Curtea de la Viena a interceptat, în ianuarie 1689, corespondența dintre Rusia și Țara Românească, dezvăluind înțelegerile tainice ce erau puse la cale în interesul lumii răsăritene¹², Constantin Brâncoveanu și sfetnicii săi au urmărit să păstreze bune raporturi cu Poarta și totodată să stabilească o înțelegere cu împăratul Leopold I¹³. În felul acesta unelțirile unora dintre dregătorii și slujitorii adepți ai planurilor luptei fățișe alături de Imperiali, susținute de fostul mare agă Constantin Bălăceanu¹⁴, adăpostit la Brașov, și care implicau atâtea riscuri, au putut fi înlăturate¹⁵.

Pierderile teritoriale suferite de turci, către zona centrală a Europei și spre linia Dunării, în confruntările lor cu austriecii, au agravat situația Țării Românești, constrinsă să îndeplinească cererile tot mai grele ale turcilor¹⁶, ale hanilor tătari¹⁷, dar și ale imperialilor¹⁸. Sume mari de bani, alimente, obligații de a asigura cantonamente unor detașamente turco-tătare sau austriece, de a procura atelaje pentru transporturile necesare oștilor ce au străbătut de aproape douăzeci de ori spațiul țării erau impuse domniei¹⁹, în acele *cumplite vremi* — cum o vădesc sursele timpului²⁰.

Acestea au avut un puternic impact asupra vieții socio-economice a principatului muntean, în special asupra țărănimii²¹, numeroși megieși din satele neaservite fiind siliți să-și înstrăineze ocinile, care au sporit domeniile stăpînitorilor de moșii, ei păstrînd însă — în cea mai mare parte — condiția de oameni liberi²².

Ca posesor a numeroase sate și moșii cu rumâni, deținute încă înainte de a fi ales domn²³, Constantin Brâncoveanu va fi preocupat, ca și alți fruntași ai boierimii, să-și mărească averea, să organizeze activitatea economică de pe moșiile sale în vederea obținerii a cît mai multe produse²⁴ destinate schimbului în cadrul pieții interne și în relațiile comerciale pe plan extern.

Dezvoltarea pe o treaptă mai înaltă acum a vieții economice, a meșteșugurilor²⁵ și a negoțului²⁶, corespundea unor trebuințe vizibil manifestate în rîndul societății românești, din ultimele decenii ale sec. al XVII-lea, cu deosebire din domnia lui Constantin Brâncoveanu.

Pe calea intensificării schimbului cu numeroase produse²⁷ cerute și în raporturile întreținute cu Transilvania, cu Moldova, cu unele case de comerț și mari companii din sud-estul, centrul și nord-vestul Europei, în traficul desfășurat de Anglia, Austria, Polonia, Rusia, Turcia și Veneția²⁸, voievodul, țara și o parte din locuitorii ei au putut obține importante venituri, ce au sporit astfel posibilitatea satisfacerii obligațiilor — adesea neprevăzute — ce-i împovărau.

Nu întîmplător se va manifesta acum preocuparea principelui Brâncoveanu de a reglementa mai exact atribuțiile reprezentanților domniei în țîrguri și orașe, la punctele de vamă și la schelele dunărene, cît și a acelorora ce urmau a-și vinde produsele și mărfurile aici²⁹, măsuri vizînd deo-

potrivă încurajarea activităților economice, dar și asigurarea veniturilor vistieriei și ale cămării sale³⁰.

Pe această latură se înscrie și grija voievodului față de negustorii specializați, autohtoni³¹ sau veniți în Țara Românească de dincolo de Carpați³², de la sud de Dunăre³³, din lumea greco-levantină³⁴ și din alte zone geografice³⁵.

Este vremea în care orașele cunosc un ritm mai viu de dezvoltare, în special reședințele de scaun de la București³⁶ și Tîrgoviște³⁷, în administrația cărora îndeplineau acum funcții și rosturi importante dregătorii domnului, pircălabii, vornicii și vameșii³⁸.

Boieri, dregători, slujitori vor fi atrași în mai mare măsură spre centrele urbane unde s-au străduit să dețină prăvălii, pivnițe, circumi, aducătoare de venituri, în timp ce negustorii specializați din târguri și orașe au urmărit să intre în stăpînirea unor loturi agricole, mori, iazuri și heleștee, vii și livezi din lumea satelor, pentru a valorifica nemediat roadele acestora în cadrul pieții³⁹.

Este una din căile pe care relația economică sat-oraș capătă noi valențe dezvoltînd și sub acest aspect deschiderile societății românești — pe duratele mai lungi ale timpului — către modernitate⁴⁰.

Creșterea activității de producție și de schimb în cuprinsul așezărilor urbane este pusă în evidență pentru domnia Brâncoveanului și de mai buna organizare a centrelor economice. Astfel, în locul Tîrgului de Sus și a celui de Jos⁴¹, în București va fi statornicit din 1698 Tîrgul dinăuntru, ca zonă de activitate meșteșugărească, și Tîrgul de afară, pentru negoț, numărul mahalalelor sporind și ele⁴², ca rezultat al dezvoltării și grupării pe profesiuni — și acestea diversificate — a producătorilor de bunuri⁴³.

Sîntem așadar în fața unor realități ce reflectă importante aspecte din evoluția structurilor socio-economice ale Țării Românești, de-a lungul celor peste 25 de ani de domnie a lui Constantin Brâncoveanu, epocă de care voievodul și-a legat numele prin semnificative înfăptuiri.

Avem în vedere și măsurile stabilite în plan administrativ fiscal, privind generalizarea plății dărilor cu *ruptoare*, începînd din 1701, cînd au fost fixate mai exact sumele ce trebuiau încasate de vistieria domnească de la locuitorii satelor, precum și termenii scadenței⁴⁴, ceea ce a dus la înlăturarea — în parte — a abuzurilor numeroșilor dregători care participau la strîngerea birurilor⁴⁵.

Ținînd seama de primejdia atacurilor oștilor străine, voievodul a acordat o atenție deosebită organizării efectivelor de slujitori, în rîndul cărora s-au făcut cunoscute noi cete militare, cum erau acelea ale scutelicilor, a martalogilor⁴⁶, numărul oștilor putînd ajunge la 30 000 de oameni⁴⁷.

Ca urmaș al puternicelor familii a Craioveștilor și a Basarabilor, fiind înrudit și cu Cantacuzinii, cum însuși ținuse să o afirme încă înainte de a ocupa tronul țării⁴⁸, cînd se socotea a fi „ca un domn” la casa sa⁴⁹, Constantin Brâncoveanu s-a putut instrui și forma într-un mediu elevat de cultură⁵⁰.

Înconjurat de erudiți demnitari, cum era Constantin Cantacuzino stolnicul, de distinși cărturari laici și clerici, dacă avem în vedere pe înalții ierarhi Teodosie de Veștem și Antim Ivireanul, pe frații Radu și Șerban Greceanu, dar și de abili oameni politici, între ei situîndu-se și Mihai Can-

tacuzino spătarul, Constantin Brâncoveanu a lărgit cadrul dialogului purtat de Țara Românească cu lumea europeană.

Spre curțile domnești din București și Țirgoviște aveau să se îndrepte reprezentanți de frunte ai Bisericii de Răsărit⁵¹, intelectuali de prestigiu din mediul grecesc⁵², misionari, soli și diplomați⁵³, oameni de afaceri, negustori⁵⁴, meșteri din zona veneto-cretană⁵⁵ sau din sud-estul continentului și din alte centre ale lumii⁵⁶. Aici puteau fi întâlniți și cunoscuți medici ai timpului și anume Iacob Pylarinos, Bartholomeo Ferrati⁵⁷, ce i-au slujit principelui și la îndeplinirea unor misiuni diplomatice, sau iatro-filosoful Ioan Molibdos Comnen⁵⁸, ca dealtfel și Pantaleon Kaliarhi⁵⁹ ș.a., întregind imaginea despre receptivitatea și marile disponibilități ale clasei stăpînitoare, despre trebuințele și posibilitățile unei societăți angrenate acum într-un viu proces de dezvoltare.

Pentru sprijinul pe care Constantin Brâncoveanu l-a acordat celor ce au contribuit la promovarea diferitelor scrieri pe tărîmul științelor și al culturii, cărturarul Ioan Comnen, în versurile dedicate voievodului mecenat la apariția în 1699 a unei tipărituri ieșite de sub teascurile de la Snagov, releva că sub auspiciile domniei lui „filosofează Dacia”, iar distinsul dascăl al Academiei bucureștene de la „Sf. Sava”, Sevastos Kimentul îl asemuia și el, ca și Comnen, lui „Ptolemeu”⁶⁰.

Într-adevăr, la cumpăna dintre veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea o puternică efervescență se făcea simțită în arealul dintre Dunăre și Carpați, cu însemnate reverberări și asupra românilor din Transilvania și în spațiul Moldovei. Aceasta era urmarea firească a complexelor programe inițiate sau sprijinite de domnul Țării Românești, pentru promovarea învățămîntului și multiplicarea activității tiparului, pentru dezvoltarea arhitecturii și artelor, a lucrărilor edilitar-sociale, a relațiilor cu centrele de cultură ale lumii răsăritene.

Pe vechile căi de legături economice ce duceau din Orientul apropiat către Constantinopol și de aici în Balcani sau de la Veneția, pe cunoscutele rute ce străbăteau sud-estul Europei, spre Principatul muntean, îndreptîndu-se apoi către centrul sau nord-vestul continentului⁶¹ și în Rusia lui Petru cel Mare⁶² s-a putut efectua și un însemnat schimb de valori, în plan spiritual, lărgind sfera confluentei—deschizătoare de noi orizonturi.

Imaginile transmise de călătorii străini care ne-au vizitat țara în această vreme, cu deosebire orașele de reședință ale domniei, reflectă stadiul de dezvoltare atins de societatea românească sub cîrmuirea voievodului Brâncovean⁶³.

Strălucirea curților sale de la București și Țirgoviște⁶⁴, palatele și casele domnești de la Mogoșoaia, Potlogi, Brâncoveni⁶⁵ ș.a. i-au impresionat pe contemporani, așa cum se desprinde și din memorialul reverendului Edmund Chishull (1702) sau din acela al lui Anton Maria del Chiaro, secretarul florentin al principelui muntean⁶⁶.

De capitala bucureșteană voievodul Brâncovean și-a legat numele prin atîtea însemnate înfăptuiri. Prin grija sa ființa la 1695 Academia domnească, adăpostită în incinta lăcașului de la Sf. Sava⁶⁷. Ea era organizată după modelul prestigioaselor școli din Europa, cu evidente deschideri spre științele exacte, așa cum se desprinde din programele și cursurile ei⁶⁸, contribuind nu numai la instruirea vlăstarelor boierimii autohtone, ci și a numeroși iubitori de carte din sud-estul Europei⁶⁹, o parte dintre

aceștia fiind sprijiniți de voievodul Țării Românești să-și continue studiile la Universitatea din Padova⁷⁰.

Învățământul în spiritul neoaristotelic, încurajat de Constantin Brâncoveanu, a contribuit la formarea orizontului mai larg de cunoaștere a tinerilor studioși, a implicat în mai mare măsură mișcarea de idei, promovată de intelectualii din sud-estul Europei, în opera de formare a conștiinței unității de interese a lumii răsăritene, de luptă pentru înlăturarea stăpînirii turcești⁷¹.

Opera patronată de voievod a găsit sub acest aspect ecouri și în rîndul unora dintre înalții dregători ai țării, fiind știut faptul că Mihai Cantacuzino spătarul întemeia pe la 1704, la cîtorieva sa bucureșteană de la Colțea, un lăcaș pentru „felurite învățături”, cu dascăli pregătiți în „științe” sau pentru studii „începătoare”⁷². Aprecierea contemporanilor potrivit căreia „vistierii învățăturii” ofereau astfel o răsplătă aceloră care nu vroiau să-și piardă timpul „în zadar”, în anii tinereții⁷³, reflectă acum o mentalitate existentă în rîndul clasei stăpînitoare, a reprezentanților altor straturi active ale populației, în ce privește trebuința și rostul școlii.

Coordonatele vieții științifice și cultural-ecclesiastice vădese mai largi deschideri în epocă, dacă avem în vedere și activitatea tiparului, constituirea unor importante biblioteci, în medii laice și ale clerului sau circulația — cu atîtea semnificații — a cărților⁷⁴.

De la tiparnița bucureșteană, în care fusese imprimată la 1688 Biblia lui Șerban Cantacuzino⁷⁵, la acelea de la Buzău⁷⁶ (1691—1704), de la Snagov⁷⁷ (1696—1701), Rîmniceu Vilcea⁷⁸ (1705—1707 și apoi) și de la Tirgoviște⁷⁹ (1709—1714), ni se dezvăluie imaginea impresionantului efort depus pentru apariția a zeci și zeci de tipărituri de mare utilitate nu numai pentru sfera ecclesiastică, ci și pentru iubitorii de învățătură⁸⁰.

O bună parte dintre acestea erau realizate la cererea și „cu cheltuiala” principelui Brâncoveanu și reprezentau traduceri, anume aduse la lumină spre a servi la „totu neamul românesc” și „Patrii”, cum arătau cărțurarii Șerban și Radu Greceanu, în ediția apăiută la 1691⁸¹. Altele cuprindeau răspunsuri la disputele purtate în plan confesional⁸⁴.

De o mai largă audiență aveau să se bucure în rîndul cititorilor laici cărțile de *înțelepciune*, cu „Maxime filosoficești”, dar și *Floarea Darurilor* sau *Alexândria* — ieșită din tiparnița tirgovișteană la 1713⁸³ ș.a.

Unele tipărituri îngrijite de Antim Ivireanu, puteau îndeplini și rosturi pedagogice⁸⁴ sau de drept civil⁸⁵, în cuprinsul vechilor scrieri cercetătorii deslușind și mesaje politice⁸⁶.

În cadrul laborioasei activități cărțurărești patronată de Constantin Brâncoveanu se situează și tipăriturile în limba arabă, trebuitoare Scaunului ortodox al Antiohiei⁸⁷.

Toate acestea înmănunchind valoroase cunoștințe și temeinice experiențe au vehiculat nu numai informații, dar și idei, cugetări și reflexii, au adus în arealul românesc problemele originii și ale conștiinței de neam a poporului nostru, au proiectat pe întinse coordonate „apelul” la menținerea unității lumii răsăritene și au contribuit la afirmarea în sfera teologiei dogmatice a unor opinii de pe poziții ale Reformei.

Opțiunile voievodului și ale sfetnicilor săi pe tărîm cultural artistic se regăsesc și în impresionantul efort constructiv depus acum și care a contribuit la ridicarea prestigiului Țării Românești în rîndul statelor europene.

O privire atentă asupra a tot ce s-a înfăptuit pe plan intern sub aspect arhitectonic și arhitectural⁸⁸, al programelor de pictură murală de la zeci și zeci de monumente⁸⁹ fondate sau refăcute în domnia principelui muntean, dar și în ce privește orizontul și mesajele pe care le transmit operele din domeniul artelor ne oferă prețioase constatări. Ni se dezvăluie astfel marile disponibilități ale societății românești și receptivitatea ei pentru îmbogățirea și amplificarea formelor structurative și decorative, pentru realizarea unei unități stilistice pe un larg areal, în care se intersectează activitatea a numeroase echipe de meșteri autohtoni și străini, ce au știut să îmbine armonios practici de mai veche tradiție cu elemente ale Renașterii tîrzii și ale Barocului sau de specific oriental.

Izbutita sinteză realizată acum și care, pe bună dreptate este denumită „artă brâncovenească”⁹⁰, își înscrie *sincronic* coordonatele în vremea înfloririi impresionante a manifestărilor pe acest tărîm, a creșterii preocupărilor pentru fast, în marile centre ale lumii, de la Constantinopol, la Viena, Paris, la Londra, Varșovia și Moscova⁹¹.

Valoroasele construcții de arhitectură civilă și eclesiastică înălțate acum de Constantin Brâncoveanu, de unii dintre demnitarii săi și de înalți ierarhi, aveau să adăpostească și *biblioteci* încorporînd numeroase scrieri din tezaurul de tipărituri ale prestigioaselor case editoriale europene⁹², așa cum o vădese cărțile purtînd „ex librisul” stolnicului Constantin Cantacuzino, cum se desprinde din evidențele acelei „Βιβλιοθήκη”, înființată de voievod la fundația sa de la Horezu⁹³ (1708). Ele fac dovada interesului cărturarilor români, a reprezentanților clasei stăpînitore, din spațiul de la nord de Dunăre și sud de Carpați, la fel ca și în alte zone ale continentului, pentru domeniul literaturii, al filosofiei, istoriei, geografiei, astronomiei, matematicii, patristicii ș.a. Sînt opere datorate atîtor autori ai antichității grecești și romane, scriitorilor bizantini ai Evului de mijloc, de la Herodot, Hesiod și Euripide, la Ana Comnena, Constantin Manases ș.a.⁹⁴.

Amplitudinea vieții cultural-artistice desfășurate cu deosebire în centrele de reședință ale domniei, la curțile fruntașilor boierimii și acțiunile întreprinse sub îndrumarea voievodului, în plan social-economic, politic și diplomatic, timp de un sfert de veac, cît s-a aflat în scaun, evenimentele petrecute atunci și implicațiile lor asupra Țării Românești, nu puteau rămîne în afara interesului istoriografiei vremii⁹⁵. Cronicile interne, cu deosebire aceea oficială a curții, alcătuită de Radu Greceanu logofătul, dezvăluie rolul principelui Brâncoveanu în cîrmuirea statului, în raporturile cu celelalte două țări, Transilvania și Moldova, cu popoarele din aria răsăriteană a Europei, cu marile puteri din jur⁹⁶.

Aceasta explică și preocuparea unor cărturari transilvăneni și moldoveni, mai ales a lui Ioan Neculce și Dimitrie Cantemir, față de figura domnului muntean, la adresa căruia sînt formulate, nu odată și critici⁹⁷.

Politica de mare anvergură angajată de Constantin Brâncoveanu pentru a feri țara de primejdii din partea oștilor străine în timpul *Crizei orientale*, dar mai ales stăruințele sale la Poartă, în vederea înscăunării la est de Carpați a unor voievozi apropiați, dezvăluie — în parte — aprecierile de pe poziții ostile din cronistica moldavă⁹⁸.

În martie 1693, principele muntean reușea să obțină pentru Constantin Duca domnia Moldovei, în locul lui Dimitrie Cantemir care aștepta

numirea din partea turcilor⁹⁹, noul voievod urmînd a se căsători cu Maria, fiica susținătorului său din scaunul de la București¹⁰⁰.

Legăturile de familie stabilite de principele muntean trebuiau să deschidă calea apropierei dintre cele două state românești, pentru a corela mai bine acțiunile lor¹⁰¹. Desele schimbări de domnie în Moldova au îngreunat însă realizarea planurilor sale¹⁰².

Totuși, din izvoarele epocii și din însemnările autografe ale voievodului se cunoaște faptul că, temporar, el a întreținut relații de bună vecinătate și cu Antioh Cantemir, de asemenea cu principii Mihail Racoviță și Nicolae Mavrocordat¹⁰³, cărora le-a împrumutat sume mari de bani, ultimul amintit numindu-l într-o corespondență intimă „iubitul nostru părinte”¹⁰⁴. Notele sale tainice vădese totodată că Brâncoveanu nu pregetase să trimită un ajutor bănesc și pentru Dimitrie Cantemir, în vremea în care trupele țarului Petru I cel Mare se aflau la Iași (1711), în vederea desfășurării campaniei antiotomane¹⁰⁵, deși raporturile dintre cei doi domnitori nu fuseseră statuate¹⁰⁶.

Prin ceea ce au întreprins atît în viața internă a țării, dar mai ales pe tărîmul politicii externe, al relațiilor cu celelalte două state românești, cu imperiile ce-și disputau supremația la linia Dunării și la Marea Neagră, principele muntean și sfetnicii lui au dovedit un pertinent spirit de înțelegere a mersului evenimentelor, o deosebită abilitate și experiență. Nu poate surprinde astfel, faptul că în 1703, cu ocazia reconfirmării voievodului în scaun i se făceau chiar propuneri, din partea marelui vizir, de a lua sub cîrmuirea lui și Moldova¹⁰⁷.

Principele muntean și-a făcut simțită prezența și în legăturile sale cu Transilvania — întreținute tot mai vizibil acum pe făgașul permanențelor. Aceasta în pofida condițiilor grele, generate de rivalitatea austro-turcă, de încercările Porții de a-l întrona la nord de Carpați pe Emerik Thököly sau datorate mișcării Curuților, sub conducerea lui Francisk al II-lea Rákóczy¹⁰⁸ (1703 — 1711).

Interesat să împiedice uneltirile ambasadorului Franței la Constantinopol, Pierre Antoine de Castagnères, marchiz de Chateauneuf, în încercările lui de a aduce un alt principe în scaunul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, căutînd în același timp să înlăture amenințările din partea lui Constantin Bălăceanu și a generalului austriac Donat Heissler, a menținut relații apropiate cu Thököly alăturîndu-se oștilor turco-tătare, care, în urma victoriei de la Zărnești, din 11/21 august 1690,¹ l-au instalat pentru scurtă vreme în fruntea Principatului Transilvaniei¹⁰⁹.

Raporturile voievodului muntean cu Poarta, cu Thököly, participarea lui la înfrîngerea detașamentelor lui Heissler, dar și dialogul său cu Rusia, i-au determinat pe Imperiali, după înlăturarea în 1691 a principelui înscăunat de turci, în statul de la nord de Carpați, să-și îndrepte opțiunile — în primăvara lui 1692 — către Gheorghe Cantacuzino, urmașul lui Șerban vodă¹¹⁰. Cu toate acestea domnul Țării Românești va urmări să restabilească

înțelegerile cu Leopold I și Curtea de la Viena, preocupări vădite și apoi, în timpul când în scaunul Transilvaniei s-a aflat Rákóczy¹¹¹, cu care Brâncoveanu a întreținut legături¹¹², deși trimișii săi la Poartă i-au adus uneori învinuiri grele voievodului muntean¹¹³.

În interesul populației românești de pe versanții nordici ai Carpaților, a centrelor urbane din arealul transilvan, legate prin atâtea raporturi cu statul de dincoace de munți, Constantin Brâncoveanu a intensificat schimburile economice și cultural-artistice, sprijinind orotodoxia de aici¹¹⁴, de care era privit ca un „patronaș” al Mitropoliei Ardealului¹¹⁵.

Preocupările principelui față de pământul românesc al Transilvaniei sînt puse în evidență și de lăcașurile edificate în așezările cărora și-a extins posesiunile—in împrejurările trebuinței de bani a unora dintre fruntașii vieții politice de acolo¹¹⁶—dar și în vechile „cetăți” ale Făgărașului și Brașovului¹¹⁷.

Ca urmare a legăturilor puternice întreținute de statul muntean cu celelalte două țări românești și de către acestea cu lumea sud-est europeană, în spațiul de la nord de Dunăre se adunase „atîta om” și produse, încît Poarta socotise că are temei să-i impună dări suplimentare voievodului Brâncoveanu¹¹⁸.

Pentru păstrarea bunelor relații dintre locuitorii aflați de o parte și de alta a Carpaților, munteni, moldoveni, transilvăneni, dar și pentru desfășurarea legăturilor și contactelor politice și diplomatice cu marile puteri din această parte a Europei, în domnia lui Constantin Brâncoveanu cancelaria curții domnești din București și Tirgoviște a cunoscut o vie activitate. În afara logofeților și diecilor ce au alcătuit misivele în limba română, alți cărturari au îndeplinit funcția de secretari pentru corespondența de limbă latină, italiană, germană, rusă, turcă, polonă, ungară, între aceștia numărîndu-se Anton Maria del Chiaro, Andrei Wolff, Giovanni Candido Romano, cel care a întocmit la cererea principelui calendarele cunoscute sub numele de „Foletul Novel”¹¹⁹, dar și frații David și Teodor Corbea sau clucerul Afențuli¹²⁰ ș.a.

La alcătuirea unora din numeroasele scrisori trimise din Țara Românească la curțile imperiale, înalților prelați ai bisericii de Răsărit, la alți reprezentanți ai vieții politice, diplomatice, științifice, culturale și administrative ale lumii europene și din Orientul apropiat¹²¹ a fost folosit—de către stolnicul Cantacuzino și cifra, în transmiterea informațiilor de un caracter deosebit¹²².

Trebuința constituirii unui aparat specializat în probleme ale relațiilor externe ale țării s-a impus cu necesitate ținînd seama de evoluția evenimentelor din această vreme.

Situată la confluența intereselor, dar mai ales a divergențelor dintre marile puteri, Austria și Polonia, participante la Liga Sfintă (1684), împotriva Imperiului turcesc, de asemenea sub impactul uneltirilor diplomației franceze, interesată ca Poarta să-și mențină pozițiile în sud-estul Europei, în dauna Imperialilor și a aliaților lor din Liga de la Augsburg (1686), cu care Ludovic al XIV-lea avea să se confrunte¹²³, Țara Românească a fost antrenată într-un dialog amplu pe cale politico-diplomatică, în deceniul

1689—1699¹²⁴. Acesta a fost realizat și prin intermediul unui însemnat număr de împuterniciți străini, cu care Constantin Brâncoveanu a păstrat contacte.

Tratatativele voievodului cu generalii Veterani, Heissler, cu Luigi Ferdinando Marsigli, cu consilierul Quarient von Raal ș.a. în raporturile cu Imperialii, cu ambasadorul Angliei, lordul William Paget, și secretarul de legăție Georg Philip Schreyer și totodată cu plenipotențieri ai Rusiei, cum era Domentie Fomin¹²⁵, cu dragomani ai Porții, avem în vedere pe Alexandru Mavrocordat Exaporitul¹²⁶ etc, oferă dovezi concludente în acest sens.

Activitatea laborioasă de la curtea principelui muntean era cunoscută în deajuns de bine lumii europene; ecourile ei se regăsesc — spre pildă — la Frankfurt pe Main, în cunoscutul „Theatrum Europaeum”, care evidențiază vastitatea corespondenței lui Constantin Brâncoveanu în politica sa, „de cochetărie”, pentru realizarea unui echilibru între turci și puterile creștine, vădind o intuiție diplomatică aparte¹²⁷.

Mărturia boemianului Georg Franz Kreybich, meșter sticlar, participant în februarie 1698, la nunta Ilincăi, fiica voievodului, cu paharnicul Scarlat Mavrocordat, fiul Exaporitului, dezvăluie și ea experiența dobândită acum în viața politică a Țării Românești. În timpul festivităților de la București, ce reuneau în jurul principelui numeroși oaspeți, pentru a se da o mai mare stabilitate imaginii bunelor relații cu Poarta a fost înfățișată o scenă de luptă, încheiată cu victoria unor oșteni otomani împotriva altora, austrieci, care apărau o cetate, ca o pledoarie vizuală față de succesul puterii suzerane împotriva armatelor nemțești¹²⁸.

În raporturile cu Imperiul Otoman, Constantin Brâncoveanu se străduise nu numai să îndeplinească la timp cererile împovărătoare ale turcilor, ci să mențină — folosind serviciile capuchehaialelor țării¹²⁹ — legături cu diferiți demnitari ai Porții, cu cărturari laici și clerici din lumea grecească, aflați la Constantinopol, cu diplomați străini reprezentând acolo interesele Angliei, Austriei, Franței, Olandei, Poloniei, Rusiei, Veneției¹³⁰ etc. Pe această cale principele muntean a putut cunoaște evoluția evenimentelor petrecute pe scară mai largă în plan european, comunicând la rîndu-i demnitarilor turci informații receptate din diverse alte surse¹³¹.

Activitatea politică și diplomatică desfășurată sub îndrumarea lui Constantin Brâncoveanu, și cu sprijinul stolnicului Constantin Cantacuzino a contribuit la ridicarea prestigiului voievodului și a Țării Românești față de Poartă. S-au detașat cu deosebire bunele ofici ale principelui în timpul medierii de către ambasadorul englez, lordul Paget și cel al Olandei, de Colyer, a păcii dintre Imperiul turcesc și Liga Sfintă, statuată la Karlowitz, în 26 ianuarie 1699¹³², unde participase și capuchehaiaua sa, ca observator¹³³. Nu întâmplător turcii aveau să-i recunoască în același an voievodului muntean domnia pe viață, răsplătind astfel strădanile lui¹³⁴.

Datorită relațiilor întreținute cu înalți demnitari și oameni politici din Imperiul Otoman, ce i-au acordat sprijin, răsplătit însă cu însemnate atenții și daruri, Brâncoveanu a putut înlătura acuzațiile îndreptate adesea împotriva sa, obținând și extrădarea boierilor potrivnici care îl pîrseră la Poartă¹³⁵.

Chiar și în împrejurările grele din 1703, cînd unii fruntași ai vieții publice turcești, în rîndul cărora s-a numărat și marele dragoman Alexandru

Mavrocordat, au urmărit să-i submineze poziția, voievodul a reușit totuși cu impresionante eforturi bănești să-și păstreze domnia ¹³⁶.

Dar, cheltuielile suportate atunci de contribuabili și mai ales urcarea haraciului de la 270 de pungi la 520 anual, conform cererilor vizirului Rami pașa, au sporit sarcinile acestora, și ale boierimii, ceea ce-l determina pe stolnicul Cantacuzino să arate în scrisoarea adresată în iunie 1703 lui David Corbea, că sub povara lor „fara se prăpădește” ¹³⁷.

Dacă în etapa de pînă la 1700 Constantin Brâncoveanu reușise pe calea unui larg angajament politic și diplomatic, al raporturilor economice și culturale întreținute cu lumea europeană și din Orientul apropiat să păstreze ființa statului, să-i ridice prestigiul pe trepte mai înalte, în contextul evenimentțial din primele decade ale veacului al XVIII-lea apăreau necesare noi demersuri.

Amenințările ce puteau veni din partea unor dregători ai Porții, sub spectrul cărora voievodul s-a aflat în timpul chemării sale la Adrianopol, în 1703 și situația existentă în Imperiul Otoman confruntat cu mari dificultăți, aveau să îndrepte tot mai mult atenția Țării Românești către Rusia și potențialul ei militar, capabilă să acorde sprijin lumii răsăritene ¹³⁸.

În condițiile dezlănțuirii în 1700 a Războiului nordic prin atacurile lui Carol al XII-lea al Suediei, cu deosebire asupra teritoriilor Poloniei, Petru cel Mare, interesat să asigure statului rusesc ieșirea la Marea Baltică se va angaja în luptele cu suedezi ¹³⁹.

Faptul că Imperiul turcesc încerca să-și extindă acum sfera de influență în sud-estul continentului, pentru a compensa pierderile teritoriale dinspre centrul Europei, a menținut totuși vie preocuparea Rusiei către această zonă.

În condițiile în care Imperialii erau angrenați în conflictul pentru succesiunea la tronul Spaniei ¹⁴⁰, iar plenipotențiarul Franței la Constantinopol urmăreau să susțină cu sprijinul Porții interesele catolicilor din Orient, să întreprindă alte acțiuni ce ar fi putut aduce prejudicii lumii sud-est europene și ortodoxismului ¹⁴¹, apărea evident, pentru popoarele din Balcani, faptul că nu puteau găsi ajutor decît la curtea țarului Petru cel Mare.

Deși trimișii Rusiei încheiaseră la 13 iunie 1700, un tratat de pace cu Imperiul Otoman, în împrejurările înlocuirii în 1702 a sultanului Mustafa al II-lea cu Ahmed al III-lea și a numirii ca mare vizir a lui Rami pașa, între cele două puteri a izbucnit o violentă dispută pentru stăpînirea la Marea Neagră ¹⁴².

Aceasta corespundea și năzuințelor lui Constantin Brâncoveanu, care, în sfatul tainic ținut la București cu patriarhul Dosoftei al Ierusalimului și cu frații Cantacuzini, Constantin stolnicul și Mihai spătarul, puseseră la cale planul ridicării la luptă alături de Rusia, a românilor, bulgarilor, sîrbilor și grecilor, proiect ce viza „eliberarea” lor ¹⁴³.

În memorandumul cuprinzînd 34 de puncte, înfățișat la curtea țarului în 1702, de David Corbea, un apropiat al Cantacuzinilor, printre alte prevederi privind înfăptuirea colaborării în lupta anti-otomană, se făcea și recomandarea încheierii războiului dintre ruși și suedezi ¹⁴⁴.

Stabilirea legăturilor diplomatice permanente cu Moscova i-a dat posibilitatea principelui Brâncoveanu să comunice numeroase informații asupra situației din Imperiul Otoman și relativ la evoluția evenimentelor

din Polonia, iar țarul la rîndu-i, prin înscrisurile acordate voievodului și sfetnicilor lui Cantacuzini le asigura protecția sa ¹⁴⁵.

În pofida stăruințelor depuse de domnul Țării Românești și rudeniiile sale cantacuzine în primul deceniu al sec. al XVIII-lea pentru a-l determina pe Petru cel Mare să pornească campania împotriva turcilor, țarul nu a putut să-și îndrepte armatele către zona Dunării, decît după prestigioasa victorie obținută în luptele cu suedezii la Poltava (1709).

Dar, în această vreme, între principele muntean și sfetnicii săi apropiați aveau să se ivească neînțelegeri, Brâncoveanu fiind silit în 1704 să-l recheme pe Toma Cantacuzino dintr-o misiune ce o îndeplinea la Poartă, iar apoi, în 1707 să-l destituie pe Mihai Cantacuzino, din funcția de mare spătar, în pofida cererilor cuții rusești de a reveni asupra hotărîrilor sale ¹⁴⁶, demnitate pe care o va acorda lui Toma Cantacuzino.

Pe de altă parte, în Imperiul Otoman sporeau bănuielele dregătorilor turci în legătură cu înțelegerile voievodului Țării Românești cu Petru cel Mare, pentru care se aduseseră de cuînd dovezi la Constantinopol ¹⁴⁷.

Odată cu înscăunarea lui Dimitrie Cantemir în Moldova (1710—1711), considerat a fi credincios împăiației otomane, marele vizir era preocupat să supravegheze și raporturile domnului muntean cu Rusia, ce cunoșteau o vădită intensitate acum ¹⁴⁸.

Suspectat de turci, Brâncoveanu a fost obligat să acționeze cu mare prudență în timpul campaniei declanșate de țar în 1711 împotriva Porții, mai ales după ce Toma Cantacuzino, împreună cu cîțiva slujitori, au fugit la 18 iunie din tabăra munteană de la Albești — Urlați, îndreptîndu-se spre Iași, unde principele moldovean își dăduse adeziunea la lupta alături de Petru cel Mare ¹⁴⁹.

În înfruntarea dintre armatele rusești și oștile turco-tătare din 18—21 iulie 1711, la Stănilești pe Prut, sub presiunea acestora, numeric superioare, țarul a fost nevoit să ceară viziuului Mehmed Baltagi încetarea atacului, pentru a se retrage în Rusia.

În felul acesta insurecția plănuită la București de Constantin Brâncoveanu și Cantacuzini în vederea înlăturării dominației turcești în sud-estul Europei, cu sprijinul statului rus a suferit un eșec, cu urmări grele atît pentru Moldova cît și pentru Țara Românească — unde voievodul depunea mari stăruințe ca să îndeplinească poruncile împovărătoare ale Porții și să mențină în același timp relațiile cu Rusia ¹⁵⁰ și cu Imperialii ¹⁵¹.

Dar înrăutățirea raporturilor sale cu Cantacuzinii, cu Constantin stolnicul și Mihai spătarul, care transmiteau acum informații tainice la turci, menite a-i compromite domnia, au atras mai mult atenția acestora asupra Țării Românești, cu deosebire după ce Poarta a încheiat în 1713 pacea cu Rusia.

Temutul vizir Gin Ali, deținînd astfel date sigure în legătură cu tratativele lui Constantin Brâncoveanu cu Imperialii și cu Petru cel Mare, relativ la domeniul ce și-l constituise dincolo de munți, în vederea refugiului său în Transilvania, precum și despre capitalurile depuse la „Zecca” Veneției, în Bănci de la Viena ¹⁵², că bătuse medalii cu chipul său ¹⁵³ ș.a., a hotărît pedepsirea „hainului”.

Prin meșteșugite practici turcii au căutat să ascundă voievodului planurile lor. Pe această cale ei reușeau la 24 martie 1714 să-l declare mazil, numind în scaunul țării pe Ștefan Cantacuzino, fiul stolnicului Constantin¹⁵⁴.

„Grozava catastrofă” ce se abătuse de-a lungul timpului asupra Brâncovenilor, cum remarcase Nicolae Iorga¹⁵⁵, lovea acum și pe principele care se aflase mai bine de un sfert de secol în fruntea statului muntean.

La 15 august 1714, după supliciile la care a fost supus în închisoarea celor Șapte turnuri, pentru a-și declara averile, Constantin Brâncoveanu cu cei patru fii ai săi și marele vistier Ianache Văcărescu erau decapitați sub privirile sultanului Ahmed al III-lea și a altor demnitari otomani, care se străduiseră să acapareze imensele bogății ale voievodului, cunoscut lumii turcești drept un „Altın Bey”.

La sfârșitul dramatic al casei Brâncoveanului fuseseiă martori și plenipotențiarii unor state europene aflați în misiune la Constantinopol, a căror corespondență sau informații transmise gazetelor vremii i-a impresionat pe contemporani, căci principele și copiii lui au refuzat să-și renege credința, acceptînd osînda¹⁵⁶.

Opera de impresionantă dimensiuni înfăptuită la cumpăna dintre, sec. al XVII-lea și al XVIII-lea în spațiul de la nord de Dunăre și sud de Carpați, dominată de figura emblematică a voievodului Brâncoveanu¹⁵⁷, a dat durabilitate, în timp, vieții societății românești, pe făgașul evoluției ei neîntrerupte spre modernitate.

N O T E

¹ Să se vadă și Șt. Ionescu și P.I. Panait, *Constantin vodă Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969; C. Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969; cf. și Șt. Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitatea culturală*, Cluj-Napoca, 1981; R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, II, București, 1987, p. 63–117; cf. de asemenea L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986.

² Să se vadă și referințele bibliografice la P. Cernovodeanu și C. Rezachevici, *Înăptuire și priorități în mediul românesc medieval și modern*, în „RP”, 33 (1980), nr. 7–8, p. 1281–1379; de asemenea *Bibliografia istorică a României*, V, 1974–1979, București, 1980; *ibidem*, VI, 1979–1984, București, 1985; cf. și L. Boicu, *op. cit.*, p. 21–91.

³ Cf. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. de C. Grecescu, București, 1959, p. 7.

⁴ Astfel din ianuarie 1679 a ocupat dregătoria de mare agă, pînă în luna noiembrie, iar apoi în 1679–1680 și 1681 pe aceea de mare postelnic; în 1682–1686 a fost mare spătar, și în continuare din 1686–1688 octombrie, mare logofăt; el a deținut, temporar, și funcția de ispravnic de scaun (cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 126–127).

⁵ Ca fiu al lui Papa postelnicul din Brâncoveni (cel ucis de seimeni în 1655), și al Stancăi, fiica postelnicului Constantin Cantacuzino (omorît din porunca lui Grigore Ghica la 1663 decembrie), dar și ca nepot al lui Preda Brâncoveanu, marele ban (ucis din ordinul lui Mihnea al III-lea Radu în 1658), Constantin Brâncoveanu, crescut sub protecția puternicii familiei a Cantacuzinilor a putut cunoaște de timpuriu unele din aspectele dramatice rezultate din înfruntările dintre boierime și domnie, de asemenea dintre fracțiunile boierimii, așa cum a fost puternicul conflict desfășurat fățiș între Băleni-Leurdeni și Cantacuzini, din 1663 decembrie și pînă în vremea lui Șerban Cantacuzino (în legătură cu aceasta cf. și E. Stănescu, *Studiul introductiv*, la ed. *Cronici muntene*, I, de M. Gregorian, București, 1961, p. XLIII și urm.; cf. și *Istoria României*, III, București, 1964, p. 200–201).

⁶ Să se vadă unele informații la I. Radonič, *Situațiunea internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678–1688)*, în „AAR”, MSI, Sr, II-a, tom 36 (1913–1914), p. 949–971; cf. și V. Zaborovschi, *Istoria politicii externe a celor trei*

principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova, de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688), București, 1925; cf. și Fl. Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioți: observații asupra politicii externe românești*, în „SMIM”, 8 (1975), p. 101–135; deasemenea M. D. Vlad, *Aspecte generale privind politica externă a țărilor române în perioada 1678–1688*, în „SAI”, 30–31 (1975), p. 199–211.

⁷ Să se vadă și L.E. Semionova (Moscova), *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Romanoslavica”, 5 (1962), Istorie, p. 29–49; *Idem*, Русско-Балашские отношения в конце XVII — начале XVIII в, Москва, 1969, Cf. și L. Boicu, *op. cit.*

⁸ Cf. și I. Moga *Rivalitatea polono — austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933; cf. și I. Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 319–329; V. Ciobanu, N. Edroiu, *Les Pays roumains et la Pologne face à la „Question ottomane” aux XVII-e siècle (Considérations générales)*, în „Stud. Univ. B.B., Hist.”, Cluj-Napoca, 30 (1985), p. 8–9, 16–17; G. Bădărău, *Raporturile politice româno-austriece 1683–1718 (I–II)*, în „AIIA «A.D. Xenopol»”, 22 (1985), nr. 2, p. 461–482 și *ibidem*, 23 (1986), nr. 1, p. 161–170; cf. și L. Boicu, *op. cit.*

⁹ Să se vadă și unele considerații la N. Iorga, *La France et le sud-est de l'Europe. Conférence en Sorbonne*, Paris, 1936, p. 116–117 și urm.; cf. și Germaine Lebel [d'Alger], *La France et les Principautés Danubiennes (Du XVI-e siècle à la chute de Napoleon Ier)*, Paris, 1955, p. 44–49.

¹⁰ În legătură cu evenimentele desfășurate atunci să se vadă și Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 236–237 și urm.; L.E. Semionova, *art. cit.*, p. 35–36; unele informații și în vol. *Louis XIV. Roi de gloire*, par Jean-Pierre Labatut, Paris, 1984, p. 289–291; cf. apoi *Istoria militară a poporului român*, III, București, 1987, p. 385–405; cf. și L. Boicu, *op. cit.*

¹¹ Cf. N. Iorga, *Pentru comemorarea unui mucenic al nației*, în vol. *Viața și faptele domnului Țării Românești Costandin vodă Brâncoveanu*, București, 1914, ed. de N.M. Popescu, p. 35.

¹² Cf. și L.E. Semionova, *art. cit.*, p. 32–33 și urm.

¹³ Să se vadă și vol. *Documente și regește privitoare la Constantin Brâncoveanu, culese, adnotate și publicate împreună cu o introducere*, de C. Giurescu și N. Dobrescu, București, 1907 p. XI–XV; cf. mai ales doc. din 1695 iunie 11 (*ibidem*, p. 82) și iulie 1 (*ibidem*, p. 83); să se vadă și unele observații la N. Iorga, *Histoire des roumains et de la Romanité orientale*, VI), *Les monarques*, Bucarest, 1940; deasemenea, G. Bădărău, *art. cit.*, (II), în „AIIA «A.D. Xenopol»”, Iași, 23 (1986), nr. 1, p. 161–166.

¹⁴ Cf. și Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 47, 150–151 și urm.

¹⁵ Cf. și C. Șerban, *op. cit.*, p. 41–43.

¹⁶ Cf. Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu, (1688–1714)* ed. A. Ilieș, București, 1970.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*; să se vadă și C. Giurescu și N. Dobrescu, *vol. cit.*

¹⁹ Cf. și observațiile la Șt. Ionescu și P.I. Panait, *op. cit.*

²⁰ Pentru acestea cf. și cele relevante de A. Pippidi, *Tradiția bizantină în țăările române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983, p. 227.

²¹ Să se vadă și Șt. Ștefănescu și D. Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „RI”, 32 (1979), nr. 12, p. 2285–2301.

²² Cf. și studiul nostru *Structurări în regimul proprietății obștilor satești din Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „RI”, 39 (1986), nr. 10, p. 962–980.

²³ Să se vadă și S. Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIII-e siècle*, Bucarest, 1974, p. 24, relevînd că el deținea din boierie 82 de sate și moșii cu rumâni, 31 vîi și cinci munți.

²⁴ Cf. și R. Șt. Ciobanu, *Rolul cîmpiei în concepția de cîrmuire a Țării de către Constantin Brâncoveanu*, în „Ialomița”, Mater. ist. agrară a României, I (1983), p. 439–447.

²⁵ Cf. Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul mediu*, București, 1969; cf. și Șt. Olteanu, *Locul și rolul orașului București în contextul producției meșteșugărești din Țara Românească în Evul mediu*, în „București”, Mater. ist. muzeogr., 8 (1971), p. 111–116; *Idem*, *Locul și rolul orașului Pitești în contextul producției meșteșugărești urbane din Țara Românească în Evul mediu*, în „Stud. com.”, Pitești, 4 (1972), p. 272–273.

²⁶ Cf. și Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „S”, Ist., 21 (1968), nr. 1, p. 29–51; să se vadă apoi P. Cernovodeanu, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea*, în „RI”, 33 (1980), nr. 6, p. 1071–1097; Adina Berciu

Drăghicescu și D. Ciobotea, *Les participants au trafic commercial de XVII-e – XVIII-e siècles en Olténie*, în „AUB”, Ist., 36 (1987), p. 48–58. Pentru unele aspecte cf. și B. Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* (I) în „RI”, 41 (1988) nr. 5, p. 514–524; *ibidem* (II), nr. 6, p. 587–596.

²⁷ Cf. și P. Cernovodeanu, *art. cit.*; deasemenea Adina Berci Drăghicescu și D. Ciobotea, *art. cit.*; să se vadă și relația lui Del Chiaro, în vol. *Călători străini despre Țările Române*, VIII, București, 1983, p. 370.

²⁸ Cf. și P. Cernovodeanu, *art. cit.*

²⁹ Cf. *Anatefterul. Condiția de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, ed. de D. C. Giurescu, în „SMIM”, 5 (1962), p. 366–373 și 376–382.

³⁰ Să se vadă și observațiile lui H. Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brâncoveanu după condiția vistieriei*, *ibidem*, 1 (1956), p. 213–231 și Anexe; cf. și I. Radu-Mircea, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, în „Manuscriptum”, 16 (1985), nr. 4 (61), p. 7–10 și „Catastih de toate veniturile domniei...”, *ibidem*, p. 10–33.

³¹ Cf. *Anatefterul*, p. 398–399, pentru neguțătorii din București.

³² Cf. *ibidem*, p. 400–401, privitor la „brașoveni”; să se vadă și Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, p. 199–200; să se vadă apoi *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul, 1369–1803*. Inventar arhivistic, București, 1986.

³³ Cf. pentru unele relații și vol. *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, București, 1986, p. 222–226, actul din 1691 aprilie 2, dat de Brâncoveanu neguțătorilor chiproviceni stabiliți în Țara Românească.

³⁴ Cf. și unele date la Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636–1746*, București, 1981; cf. și Nicolae Iorga, *Opere economice*, ed. de Georgeta Penelea, București, 1982, p. 617–626.

³⁵ Referitor la obligațiile fiscale ale negustorilor, cf. și D. Mioc, *La répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVII-e siècle en Valachie*, în vol. *L'impôt dans le cadre de la ville et de l'état*. Collection Histoire, nr. 13, Bruxelles, 1966, p. 301–302, unde sint amintiți negustorii brașoveni, brăileni, chiproviceni, armeni, evrei, turci.

³⁶ Cf. *Istoria orașului București*, I, ed. de Fl. Georgescu ș.a., București, 1965; cf. și C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ed. a II-a, București, 1979.

³⁷ Să se vadă și unele considerații la N. Stoicescu, Cr. Moisesescu, *Tîrgoviștea și monumentele sale*, București, 1976.

³⁸ Cf. și observațiile din vol. *Istoria orașului București*, I, p. 133; să se vadă și *Anatefterul*, p. 366–373 și 376–382.

³⁹ Cf. și studiul nostru în „RI”, 39 (1986), nr. 10, p. 970.

⁴⁰ *ibidem*, p. 967, cu referire la sporirea circulației bănești, la creșterea schimburilor economice, la noile dimensiuni ale raporturilor sat-oraș.

⁴¹ Să se vadă pentru Tîrgoviște și M. Oproiu, *Aspecte ale comerțului tîrgoviștean (1600–1714)*. *Tîrgul de Sus și Tîrgul de Jos*, în „Valachica”, 8 (1976), p. 129–133.

⁴² Cf. și cele relevate de C. Șerban, *Breslele bucureștene în secolul XVIII*, în „S”, Ist., 12 (1959), nr. 6, p. 55; deasemenea *Istoria orașului București*, p. 125.

⁴³ Cf. și unele informații la Tereza Sinigalia, *Observații privind structura urbană a Bucureștilor la sfîrșitul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „RMM”, MIA, 18 (1987), nr. 2, p. 35, cu referire la mahalalele Zlătari, Oțetari ș.a.

⁴⁴ Cf. H. Chircă, *art. cit.*, p. 228 și urm.; cf. deasemenea, D. Mioc, *art. cit.*

⁴⁵ Cf. Ș. Papacostea, *Contribuții la problema relațiilor agrare în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „SMIM”, 3 (1959), p. 258–259.

⁴⁶ Să se vadă și N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, [București], 1968, p. 131–135.

⁴⁷ Cf. și C. Rezachevici, *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „SMIM”, Muz. Militar Central, nr. 6, 1973, p. 112.

⁴⁸ Cf. pisană din 1683 de la m-reă Bistrița, j. Vilcea, amintind că el își trăgea obîrșia „dă(n) vechia dungă a Craioveștilor”, care -și spuneau și „Băsărabești”, dar și din mai „bătrîna” casă a Cantacuzinilor (cf. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 195; cf. și R. Theodorescu, *Cîțiva „Oameni noi” cîitori medievali*, în vol. *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 59 și nota 177, p. 86–87).

⁴⁹ Cf. și C. Șerban, *op. cit.*, p. 25.

⁵⁰ Cf. *ibidem*, p. 12 și urm.

⁵¹ Să se vadă și cele amintite de A. Pippidi, *op. cit.*, p. 228–229 și 231.

⁵² Cf. și Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Les érudits grecs de Valachie (1670–1714)*, în „RRH”, 23 (1984), nr. 2, p. 165–169; să se vadă și Olga Cicanci, *Cărturari greci în Țările*

Române (sec. XVII—1750), în vol. *Intelctuali din Balcani în România* (sec. XVII—XIX) *Studii istorice sud-est europene*, II, București, 1984, p. 15—67.

⁵³ Cf. și C. Giurescu și N. Dobrescu, *op. cit.*, p. XIV; să se vadă și P. Cernovodeanu, *Bucarest important centre politique du sud-est européen a la fin du XVII-e siècle et au commencement du XVIII-e* în „RESEE”, 4 (1966), nr. 1—2, p. 155—160; de asemenea V. Cădea, *Diplomația românească sub Constantin Brâncoveanu*, în vol. *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 169 și urm.

⁵⁴ Cf. referințele bibliografice indicate la nota 34.

⁵⁵ Cum erau spre pildă George și Ioan Pecena Levin meșteri ce au lucrat pentru curtea de la Brâncoveni (cf. V. Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenești*. IV, în „BCMI”, 4 (1911), p. 60.

⁵⁶ Pentru numeroșii meșteri ai vremii Brâncoveanului cf. și referințele la V. Drăguț, *Cercetări cu privire la arta medievală românească*, în vol. *Istoria științelor în România*, București, 1979, p. 121—125; cf. și P. Cernovodeanu și C. Rezachevici, *art. cit.*

⁵⁷ Cf. N. Vătămănuș, *De la începutul medicinei românești*, București, 1966, p. 174—178; R. Șt. Ciobanu, *Aspecte ale evoluției medicinei și igienei la București, în epoca brâncovenească*, în vol. *Momente din trecutul medicinei. Studii, note și documente*, ed. sub redact. lui G. Brătescu, București, 1983, p. 145.

⁵⁸ Cf. Olga Cicanci și P. Cernovodeanu, *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean (Hierothée) Comnène (1658—1719)*, în „Balkan Studies”, 12 (1971), nr. 1, p. 143—186.

⁵⁹ Cf. P. Cernovodeanu, *The tombstone of prince Constantin Brâncoveanu's physician Pantaleon Caliarhis*, în „RESEE”, 1 (1963), nr. 3—4, p. 561—564.

⁶⁰ Cf. *Bibliografia românească veche 1508—1830*, tom. I, 1508—1716, ed. de I. Bianu, N. Hodoș, București, 1903, p. 380 și 381; cf. mai ales cercetările lui Al. Duțu și V. Cădea, precum și Șt. Ionescu, *op. cit.*, pentru dimensiunile culturii în această vreme (să se vadă sub numele autorilor bibliografia indicată la nota 2).

⁶¹ Cf. P. Cernovodeanu, *art. cit.*; în „RI”, 33 (1980), nr. 6, p. 1078—1084.

⁶² Cf. L. E. Semionova, *art. cit.*; să se vadă și bibliografia amintită la nota 7.

⁶³ Cf. și P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de căldători străini (secolele XV—XVIII)*, București, 1973, p. 207, 211; cf. și Anton Maria del Chiaro, memorialul său, în vol. *Căldători străini despre Țările Române*, vol. cit., p. 373.

⁶⁴ Cf. și Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979; să se vadă și V. Drăguț, *Arta românească*, I, București, 1982.

⁶⁵ Cf. *Ibidem*; să se vadă și P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 246.

⁶⁶ Cf. P. Cernovodeanu, *loc. cit.*

⁶⁷ Să se vadă și *Istoria Universității din București*, I, Partea I-a, *Academia domnească și Colegiul „Sf. Sava” din București* (1694—1867), sub redact. lui I. Ionașcu, București, 1977, p. 27—33.

⁶⁸ *Ibidem*; să se vadă și N. Șerbănescu, *Constantin Brâncoveanu ctitor de cultură românească*, în „BOR”, 82 (1964), nr. 9—10, p. 882—883.

⁶⁹ Cf. Olga Cicanci, *art. cit.*, în vol. *Intelctuali din Balcani în România*; cf. și Cornelia Papacostea-Danielopolu, *art. cit.*

⁷⁰ Cf. și Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'Epoca di Constantin-vodă Brâncoveanu (1688—1714)*, Monachii, 1974 [Acta Historica, XI], p. 205—215.

⁷¹ Să se vadă și unele observații la Al. Duțu, *Centre române de difuziune culturală în secolele XVII—XVIII*, în „RI”, 30 (1977), nr. 3, p. 419 și urm.; *Idem*, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978, și discuțiile la P. Cernovodeanu, în „RI”, 31 (1978), nr. 12, p. 2307—2310.

⁷² Cf. I. Ionașcu, *Scoala de la Colțea în veacul al XVIII-lea*, București, 1933, p. 7 și urm.

⁷³ *Idem*, *Documente bucureștene privitoare la proprietățile mănăstirii Colțea*, [București, 1941, p. 92; cf. și N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 127; Aurora Iles, *Biserica mănăstirii Colțea*, București, 1969, p. 8—9.

⁷⁴ Să se vadă și Oct. Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978; Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)*, București, 1985.

⁷⁵ Cf. și Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, *op. cit.*, p. 99 și urm.

⁷⁶ Cf. D. Simonescu și Gh. Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981, p. 62—64.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 64.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 65 și urm.

⁷⁹ Cf. și Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, *op. cit.*, p. 169.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Cf. *Bibliografia românească veche, vol. cit.*, p. 315 și 319; să se vadă și N. Stoicescu, *Unitatea românilor în Evul Mediu*, București, 1983.

⁸² Cf. Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, *op. cit.*, p. 168—169; cf. și Fl. Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 11.

⁸³ Cf. *Bibliografia românească veche, vol. cit.* p. 393, 460, 489—490; să se vadă și Al. Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972; D. Simonescu, *Romanul popular în literatura română medievală*, București, 1965, p. 9; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, ed. de D. Simonescu și D. Zamfirescu, București, 1980, p. 134.

⁸⁴ Cum era scrierea *Carle sau lumină* (1699) (cf. Hilda Burcin, *Cărți pedagogice de patri-moniu din fondul Onisifor Ghibu al Bibliotecii Centrale Pedagogice*, în *Valori bibliofile din patri-moniul cultural național. Cercetare și valorificare*, II, București, 1983, p. 114).

⁸⁵ Cf. *Istoria literaturii române, I, Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400—1780)*, sub redacț. Acad. Al. Rosetti, București, 1964, p. 340.

⁸⁶ Cf. Nestor Vornicescu, *Semnificația istorică a unei tipărituri românești din penultimul deceniu al sec. al XVII-lea*, în vol. *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valori-ficare-cercetare*, I, Rimnicu Vilcea, 1980, p. 105—110.

⁸⁷ Cf. Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, *op. cit.*, p. 103—105.

⁸⁸ Cf. V. Drăguț și N. Săndulescu, *Arta brâncovenească*, București, 1971.

⁸⁹ Cf. și Anca Vasiliu, *Pictura murală brâncovenească (I), Context cultural și trăsături stilistice*, în „SCIA”, Arta Plastică, 29 (1982), p. 19—36; *Idem*, (II). *Arta portretului*, *ibidem*, 30 (1983), p. 12—23.

⁹⁰ Cf. V. Drăguț și N. Săndulescu, *op. cit.*; cf. și Fl. Popescu, *Cltorii brâncovenești*, București, 1976.

⁹¹ Cf. și Șt. Ionescu, *op. cit.*; cf. deasemenea, R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, II, p. 85, 87, 130.

⁹² Cf. și Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973; cf. și N. Liu, *Carlea și biblioteca, mijloace de cunoaștere și de apropiere în istoria relațiilor româno-franceze*, în „RT”, 38 (1985), nr. 3, p. 286—287.

⁹³ Cf. C. Dima Drăgan, *Biblioteca domnească de la minăstirea Hurezu*, în „MO”, 28 (1976), nr. 1—2, p. 106—113.

⁹⁴ Cf. *Idem*, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, Cuvint înainte de V. Căndea, București, 1967; *Idem* și M. Caratașu, *Un catalog necunoscut al bibliotecii minăstirii Hurezu*, în „BOR”, 87 (1969), nr. 5—6, p. 590—599 și Anexe, p. 599—625.

⁹⁵ Cf. și *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României*, ed. de I. Crăciun și A. Ilies, București, 1963, p. 148—184; cf. și *Istoria României*, vol. cit., p. 288—291; să se vadă și G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, București, 1972, p. 134—144 și 213—220.

⁹⁶ Cf. Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*

⁹⁷ Să se vadă Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 143 și 145; să se vadă și Ion Neculce, *Opere. Lelepiseful Țării Moldovii și o samă de cuvinle*, ed. de G. Ștrempel, București, 1982.

⁹⁸ În legătură cu aceasta cf. și Ion Neculce, *op. cit.*

⁹⁹ *Ibidem*, p. 344—346.

¹⁰⁰ Pentru aceasta cf. și N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldovei (secolul XV — începutul secolului al XVIII)*, în „Danubius”, Ist., Galați, 5 (1971), p. 118 și 128—130.

¹⁰¹ *Ibidem*; să se vadă și *Istoria României*, vol. cit., p. 210.

¹⁰² Să se vadă și informația la Ion Neculce, *op. cit.*; cf. și *Istoria României*, vol. cit., p. 210—219.

¹⁰³ Cf. I. Radu Mircea, *art. cit.*, p. 10 și 11.

¹⁰⁴ Cf. scrisoarea adresată de Nicolae Mavrocordat la 13 martie 1711, patriarhului Hrisant al Ierusalimului (la Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 440), în care arăta că dorește să se apropie de voievodul muntean „cu iubire adevărată”.

¹⁰⁵ Cf. I. Radu Mircea, *art. cit.*, p. 8.

¹⁰⁶ Cf. și unele observații în *Istoria României*, vol. cit., p. 217. Pentru alte aspecte cf. și vol. Писма и бумаги императора Петра Великого, том двенадцатый, выпуск первый (январь — июнь 1712 г), Москва, 1975, p. 423.

¹⁰⁷ Cf. și Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 218.

¹⁰⁸ Cf. și P. Cernovodeanu, *Imre Thököly et ses liens avec les Pays Roumains*, în „RRH”, 21 (1982), nr. 1, p. 59—68; să se vadă și C. Göllner, P. Abrudan, *Francisc Rákóczi al II-lea (1704—1711)*, București, 1983, p. 1.

¹⁰⁹ Cf. P. Cernovodeanu, *art. cit.*, p. 63—64.

- ¹¹⁰ Cf. editorialul Două sute cincizeci de ani de la moartea de martir a lui Constantin Brâncoveanu, în „BOR”, 82 (1964), nr. 9—10, p. 872.
- ¹¹¹ Cf. și cele relevate de P. Cernovodeanu, *art. cit.*, în „RESEE”, 4 (1966), nr. 1—2, p. 158, 159—160; cf. deasemenea cercetarea sa *Din corespondența diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu*, (I), în „RA”, 62 (1985), nr. 1, p. 79, cu referire la scrisorile (35) trimise de la curtea voievodului, imperialilor; cf. și diplomele ce i-au fost acordate de la Curtea din Viena la 1701 april. 30, 1706 mai 27 și 1712 mart. 27 (la Arh. St. București, Peceți II/471—473). Să se vadă și C. Gölner, P. Abrudan, *op. cit.*
- ¹¹² Cf. *ibidem*.
- ¹¹³ Cf. doc. din 1706 martie 23 (la, Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 33).
- ¹¹⁴ Să se vadă și M. Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968.
- ¹¹⁵ Cf. N. Stoicescu, *Unitatea românilor în Evul mediu*, p. 123.
- ¹¹⁶ Cf. și Șt. Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din Țerile Românești în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 81—87; să se vadă și Veniamin Tohăneanu, *Mănăstirea Brâncoveanu Sâmbăta de Sus*, Sibiu, 1980.
- ¹¹⁷ Să se vadă și Fl. Popescu, *op. cit.*, p. 102, 105 și 107.
- ¹¹⁸ Cf. N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către Sfânt în secolul al XVII-lea*, în „AAR”, MSI, Sr. II-a, t. 21 (1899), p. 145.
- ¹¹⁹ Cf. Em. Vărtosu, *Foietul Novel. Calendarul lui Constantin vodă Brâncoveanu 1693—1704*, București, 1942.
- ¹²⁰ Cf. C. Giurescu și N. Dobrescu, *op. cit.*; să se vadă și P. Cernovodeanu, *art. cit.*, în „RESEE”, 4 (1966), nr. 1—2, p. 155—156; să se vadă și informația la L. Boicu, *op. cit.*
- ¹²¹ Cf. P. Cernovodeanu, *art. cit.*, în „RA”, 62 (1985), nr. 1, p. 78—84; *ibidem*, nr. 3, p. 338—343; *ibidem*, 63 (1986), nr. 1, p. 56—64; *ibidem*, nr. 3, p. 311—317; să se vadă și V. Căndea, *art. cit.*
- ¹²² Cf. P. Cernovodeanu, *art. cit.*, în „R A” 1985, nr. 1, p. 78; cf. și Al. Mareș, *Din istoria criptografiei românești: cifrul cancelariei brâncovenesti pentru corespondența în limba polonă*, în „AIIA • A. D. Xenopol”, Iași, 24 (1987), nr. 1, p. 335—341.
- ¹²³ Cf. referințele bibliografice de la nota 9; pentru monarhul Franței cf. și vol. *Louis XIV. Roi de gloire*, ed. de Jean-Pierre Labatut, Paris, 1984.
- ¹²⁴ Cf. P. Cernovodeanu, *art. cit.*, în „RESEE”, 4 (1966), nr. 1—2, *loc. cit.*; cf. și V. Căndea, *art. cit.*; L. Boicu, *op. cit.*
- ¹²⁵ Cf. L. E. Semionova, *art. cit.*; cf. și L. Boicu, *op. cit.*
- ¹²⁶ Cf. și N. Camariano, *Alexandre Mavrocordato le grand dragoman. Son activité diplomatique 1673—1709*, Thessaloniki, 1970.
- ¹²⁷ Cf. A. Corbea, *Imaginea Țărilor Române în Theatrum Europaeum*, în „AIIA • A. D. Xenopol”, Iași, 20 (1983), p. 413 și 415.
- ¹²⁸ Cf. N. Vătămanu, *Un meșter sticlăr din Boemia la curtea domnească din București (1698)*, în „Mater. ist. muz.”, București, I (1964), p. 391—394; cf. și *Călători străini*, vol. cit., p. 127—128.
- ¹²⁹ Cf. P. Cernovodeanu, *art. cit.*, p. 156; să se vadă și Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, 169, 181 și 404, cu referire la Ienache Phorphyrita și Gheorghe Clironomos.
- ¹³⁰ Cf. și C. Șerban, *op. cit.*, p. 78—90; cf. și unele informații la N. Camariano, *op. cit.* Cf. deasemenea L. Boicu, *op. cit.*
- ¹³¹ Cf. și unele observații la Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.* să se vadă și *Istoria României*, vol. cit., p. 217.
- ¹³² Cf. și informația la L. Demény și P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, p. 184—187 și 190—194.
- ¹³³ *Ibidem*, p. 193.
- ¹³⁴ Cf. și Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 189—190.
- ¹³⁵ Cf. și Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 92—96.
- ¹³⁶ Cf. și Em. Vărtosu, *Însemnările de taină ale lui Constantin vodă Brâncoveanu 1693—1707*, București, 1940, p. 28—29.
- ¹³⁷ Cf. Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 218.
- ¹³⁸ Cf. și observațiile din studiul lui L. E. Semionova, *art. cit.*; să se vadă și considerațiile din *Istoria României*, vol. cit., p. 209—210, privind mai ales interesul Cantacuzinilor de a angaja Rusia în lupta cu Poarta, în folosul lumii răsăritene.
- ¹³⁹ Să se vadă în legătură cu împrejurările care au dus la declanșarea campaniei lui Carol al XII-lea, și pe această cale la războiul nordic, I. Hurdubețiu, *Istoria Suediei*, București, 1985, p. 136—139 și urm.; în ceea ce privește Polonia cf. și V. Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, 1980.

- ¹⁴⁰ Cf. și V. Cândea, *art. cit.*, p. 172; să se vadă și referințele bibliografice de la notele 9 și 123.
- ¹⁴¹ Cf. și cele relevate de N. Camariano, *op. cit.*, p. 74—75 și urm.; să se vadă și L. Boicu, *op. cit.*, p. 51.
- ¹⁴² Cf. N. Camariano, *op. cit.*, p. 89 și urm.
- ¹⁴³ *Ibidem*, p. 91; cf. și L. Boicu, *op. cit.*, p. 49—51.
- ¹⁴⁴ Cf. L. E. Semionova, *art. cit.*, p. 41; L. Boicu, *op. cit.*, p. 50.
- ¹⁴⁵ Cf. și *Istoria României*, vol. cit., p. 209.
- ¹⁴⁶ Cf. G. S. Ardeleanu, *Știri privilegiate la istoria Țărilor Române în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în „SCIM”, I (1950), p. 213 (doc. LXXX, din 1707 — după 1 iulie).
- ¹⁴⁷ Prin trădarea hatmanului Ivan Mazeppa (cf. și N. Camariano, *op. cit.*, p. 95; să se vadă și Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 242).
- ¹⁴⁸ Să se vadă și observațiile lui L. Boicu, *op. cit.*, p. 77—78.
- ¹⁴⁹ Pe baza acordului stabilit [la 3 aprilie] 1711, la Luck, țarul ajungând la Iași la 24 iunie, spre capitala Moldovei îndreptându-se [la 18 iunie] și Toma spătarul, cu cetașii săi (cf. *ibidem*, p. 78—80 și 82).
- ¹⁵⁰ Cf. și Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 269.
- ¹⁵¹ Cf. și Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 74—75, 128, 184 ș.a. (doc. din 12 april. 1711, 5 aug. același an, 6 iun. 1712, 25 aug. 1713 ș.a.); cf. și G. Bădărău, *art. cit.*
- ¹⁵² Pentru capitalurile sale cf. și Al. Dobosi, *Depozitele lui Constantin Brâncoveanu la „Banca di Venezia”. Contribuția la istoria comerțului și a finanțelor în Muntenia*, Cluj, 1938, p. 1—2; să se vadă și C. A. Stoide și C. T. Jinga, *Cantacuzinii și Brâncoveanu creditori ai Brașovului. Două acte inedite*, în „All Cluj”, 5 (1962), p. 236—237.
- ¹⁵³ Pentru medaliile voievodului cf. și G. Buzdugan, Oct. Iuchian, C. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 34—35; cf. și informațiile la Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 274—275.
- ¹⁵⁴ Cf. *Istoria României*, vol. cit., p. 219.
- ¹⁵⁵ Cf. N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, București, 1935 [Extras din „AAR”, MSI, Sr. III-a, t. XVI (1935)].
- ¹⁵⁶ Să se vadă și L. Baidaff, *La mort de Constantin Brâncoveanu et la presse européenne (1714)*, în „RHSEE”, 6 (1929), nr. 1—3, p. 64—70; relativ la locul de înhumare a osmințelor voievodului și a urmașilor săi cf. și Em. Vărtosu, *Mormîntul lui Constantin Brâncoveanu*, în „RI” 12 (1926), nr. 7—9, p. 207—210; cf. și informațiile la Șt. Ionescu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 288 și urm.; cf. și C. Șerban, *op. cit.*, 176—184.
- ¹⁵⁷ Cf. și P. I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu în contextul contemporaneității sale românești*, în „RA”, 65(1988), nr. 3, p. 241—253; de asemenea V. Cândea, *Constantin Brâncovanu — interesele țării și ale neamului românesc*, în „MI”, 22 (1988), nr. 9(258), p. 12—19. Importante relații și la V. Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică Studii istorice*; ed. de Cornelia Papacostea-Danielopolu, studiu de N. Ș. Tanoșoca, București, 1983.

LE RÈGNE ET LA PERSONNALITÉ DU PRINCE CONSTANTIN BRANCOVAN. QUELQUES CONSIDÉRATIONS

Résumé

Dans la perspective des trois siècles qui se sont écoulés depuis l'avènement de Constantin Brancovan, le 29 octobre 1688, sur le trône de la Valachie, la présence marquante du prince au cours de plus de 25 années dans la vie de l'État, les rapports économiques, culturels et ecclésiastiques, politiques et diplomatiques entretenus avec le sud-est et le Centre de l'Europe et le Proche Orient, dévoilent les dimensions de sa personnalité et, également, les remarquables disponibilités de la société roumaine du temps.

Pour pouvoir assouvir les demandes toujours plus pesantes de la Porte et des Tatars, pour résister en même temps aux pressions exercées par les armées autrichiennes, Constantin Brancovan, lui-même propriétaire de nombreux domaines, a encouragé et soutenu la production et les échanges pour le marché intérieur et les relations commerciales extérieures, en imposant aux contribuables des versements réguliers à la trésorerie de la Cour princière.

L'oeuvre, impressionnante par ses dimensions, accomplie, sous ses directives et son assistance personnelles, dans le domaine de la culture et des arts, pour la promotion d'un enseignement supérieur de type néo-aristotélisque, pour multiplier les impressions et intensifier la circulation des livres dans l'espace intra et extra-carpatique, a imprimé de nouvelles dimensions aux rapports entre la Valachie, la Transylvanie et la Moldavie, en maintenant une vive conscience de l'unité ethnique des Roumains. En même temps, elle a provoqué un changement d'attitude vis-à-vis des efforts entrepris par certains prélats et éminents érudits du monde oriental dans l'intérêt de l'orthodoxisme et de la libération des peuples des Balkans de la domination ottomane.

Tout cela a représenté un soutien précieux pour le prince Brancovan et ses conseillers Cantacuzène au cours des contacts de la Valachie avec les grandes puissances voisines : la Porte, les Impériaux, la Pologne et la Russie, mais aussi avec les représentants diplomatiques anglais, hollandais, vénitiens etc. de Constantinople, en vue de la défense du pays contre les attaques des armées étrangères pendant la crise orientale de 1689—1699.

Après 1700, dans le nouveau contexte événementiel, créé par le déclenchement de la guerre du Nord aussi, Constantin Brancovan a intensifié les relations avec le tsar Pierre le Grand, à l'aide de qui les peuples du sud-est européen escomptaient pouvoir se débarrasser de l'oppression turque.

Mais avec la défaite des armées russes à Stănilești le 18—22 juillet 1711, après la conclusion de la paix entre L'Empire Ottoman et la Russie en 1713, le terrible vizir Djin Ali, incité par les adversaires du prince valaque, parmi lesquels ses conseillers Cantacuzène ne faisaient pas défaut, l'éloigna du pouvoir, le déposséda de son impressionnante fortune et, le 15 août 1714, il fut décapité avec ses quatre fils et son trésorier général, Ianache Văcărescu, qui préférèrent l'exécution au lieu de renier leur foi.

La figure emblématique du voïvode est devenue, à travers les époques, le symbole du progrès de la culture et des arts sur les vastes coordonnées du sud-est de l'Europe et du Proche Orient, en prêtant en même temps d'autres sens, plus profonds, aux engagements politiques et diplomatiques de la Valachie.

CREDIT ȘI CREDITORI ÎN TIMPUL LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

IRINA GAVRILĂ, BOGDAN MURGESCU

Analiza impactului capitalului cămătăresc asupra societății românești în epoca de trecere de la evul mediu la cel modern, chiar dacă nu a reprezentat o direcție prioritară a investigației istoriografice, a condus — prin cercetările realizate de Lia Lehr¹ și Ioan Caproșu² — la o serie de rezultate interesante. Aceste studii, ambiționind să cuprindă întreaga complexitate a subiectului, au insistat însă ceva mai puțin asupra celui mai mare datornic, domnitorul Țării Românești sau al Moldovei³. Această postură a domnitorilor nu este o particularitate românească; nevoile crescînde ale aparatului de stat, în condițiile în care sistemul fiscal se adapta ceva mai lent, impuneau cu necesitate — aici, ca și în întreaga Europă⁴ — recursul la credit. În cazul românesc situația era agravată — după cum s-a subliniat adeseori — de împrumuturile pe care le făceau diverșii pretendenți pentru a dobîndi domnia. Dar nu e vorba numai de atît; funcționarea obișnuită a regimului dominației otomane, cu multele obligații financiare regulate și încă și mai multele obligații intempestive, neașteptate, dar imperioase, obliga pe domnitori și pe agenții lor să recurgă deseori la credite. Iar graba, nevoia mare și imediată de bani făceau ca și nivelul dobinzilor să fie corespunzător de ridicat.

În cele ce urmează ne-am propus o analiză aprofundată a creditelor atestate de condica vistieriei lui Constantin Brâncoveanu⁵. Aceasta constituie un izvor omogen și cvasi-complet⁶ pe durata a 10 ani (1694—1703), ceea ce permite cuantificarea datelor extrase. Acest avantaj este parțial eclipsat de felul în care a fost alcătuită condica. Astfel, obținerea unui credit nu este aproape niciodată menționată explicit. În aceste condiții a trebuit să ne folosim cu precădere de informațiile referitoare la plățile efectuate pentru rambursarea creditelor, unde sînt amintite de regulă numele creditorului și suma rambursată. În schimb, celelalte elemente necesare reconstituirii întregii operațiuni (suma primită cu împrumut, dobînda, data primirii creditului, alte condiții speciale) apar numai arareori⁷. Probleme serioase au ridicat datările. În condică se treceau de obicei intrările de pe urma diferitelor impozite și apoi pe fila următoare destinațiile acestor bani pînă la epuizarea sumei respective. Evident, acei bani nu erau cheltuiți toți într-o zi. Dar întreaga listă de cheltuieli poartă o singură dată, și nu este întotdeauna limpede dacă este vorba de data la care a fost deschisă lista cheltuielilor sau de data la care au fost cheltuiți ultimii bani din fondul respectiv. Uneori lista cheltuielilor nici nu este datată, caz în care a trebuit să preluăm data la care este înregistrat impozitul ce a fost cheltuit. Chiar dacă în unele rînduri am

putut stabili data exactă prin comparația cu alte surse, în primul rînd cu însemnările autografe ale domnitorului⁸, în general a trebuit să renunțăm la preciziunile mai mari de o lună, și în unele cazuri e posibilă o eroare de încă o lună.

În ciuda acestor limite și a multor altora care vor ieși în evidență pe parcurs, credem că bogăția de informații a acestui izvor încă prea puțin folosit justifică demersul nostru.

O primă precizare: analiza condiții a scos în evidență existența a trei categorii de credite: — avansuri făcute de dregătorii în funcție; — împrumuturile forțate, de fapt adevărate dări extraordinare; — creditele propriu-zise.

Una dintre îndatoririle de bază ale oricărui dregător⁹ era să asigure buna funcționare a dregătoriei sale chiar atunci cînd domnitorul nu era în măsură să-i pună imediat la dispoziție sumele de bani necesare. Pentru aceasta dregătorul respectiv trebuia să plătească din punga proprie, nădăjduind ca ulterior să primească înapoi ceea ce cheltuise. În aceeași situație se aflau și trimișii domnitorului atunci cînd suma de bani primită la plecarea în misiune se dovedea insuficientă.

Dar mai întii cîteva exemple în limbajul sec și precis al cifrelor. În acest caz, ca și în multe altele, va trebui să ne bazăm pe rambursări, ceea ce nu ne oferă garanția că am cuprins toate avansurile făcute de respectivii dregători. În cei 10 ani acoperiți de condică clucerii au cheltuit în slujba domniei și au primit înapoi (cu întîrzieri mai mari sau mai mici, dar de regulă pînă la un an) 27912 taleri (21% din totalul sumelor primite), slugerii 22667,5 taleri (24,3% din total, dar acestor sume de bani trebuie să le mai adăugăm și un număr de animale, așa că procentul real este mai mic), ciohodarul 5429 taleri (57,5% din banii primiți, dar întîrzierile au fost ceva mai mici decît la ceilalți dregători), iar luminărarii 10267 taleri (69,66% din totalul primit). Ceva mai bine par să o fi dus pitarii și comișii, care primesc la timp toți banii, dar este de menționat faptul că aceștia rulau sume mult mai mici. De sume mici este vorba și în cazul trimișilor domnului. Cîteva exemple: în 1694 Ivan, căpitan din Orașul de Floci, cheltuiește în plus cu conacele tătarilor 35 de taleri și 20 de bani, pe care-i primește înapoi abia în ianuarie 1695; Iane, căpitan, apoi vâtaf de aprozi, trimis în repetate rînduri la Poartă cheltuiește în iarna 1694—1695 în plus 100 de taleri iar în primăvara anului 1697 alți 136 de taleri; Stoian vâtaful de călărași cheltuiește tot atunci 25 de taleri din punga proprie, și exemplele ar putea continua. Nu vom îndrăzni totuși totalizări deoarece nici dregătorii teritoriali, nici mari dregători de curte precum logofătul, paharnicul, vornicul, stolnicul ș.a., nu apar deloc menționați în această postură. Și nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că lefurile slujitorilor și ale lefegiilor erau plătite mai mereu cu o întîrziere de cîteva luni.

Date precise și complete avem despre avansurile dregătorilor de la vistierie. Faptul este firesc deoarece ei erau cei care alcătuiau condica și aveau tot interesul să menționeze fiecare avans pentru a putea justifica apoi returnarea banilor. Dar chiar dacă de cele mai multe ori li se înapoiau aceste avansuri, ei nu ajungeau decît în mod excepțional să fie „la zi” cu rambursările, rămînînd mai mereu cu bani angajați în bunul mers al

vistieriei. Evoluția lunară a activului dregătorilor aflați în funcție la vistierie ¹⁰ poate fi urmărită în tabelul 1 :

Tabelul 1

Soldul dregătorilor din vistierie (totaluri lunare, în taleri)

	1694	1695	1696	1697	1698	1699	1700	1701	1702	1703
ian.	4053	2993	3527	4652	8551	2128,5	2041	2977,5	1138,5	6990
feb.	4053	3362,5	3651,5	4794,5	2976,5	2089	1892,5	3042	1528,5	6306
mar.	4053	5556	4326	5672	2695	2571	2699,5	3699	1088	6014,5
apr.	2303	5723,5	4768	5948,5	4436	4209,5	2780	2918,5	1620,5	5014,5
mai	2116	6489,5	5241	6386	4829	4223,5	2914	2959	1620,5	4904
iun.	2295	6563	5482,5	6459,5	4476	4165,5	3172	2959	1916,5	6059
iul.	2907,5	5580,5	5849	6749,5	4848	4430	3232	2959	2945	4030
aug.	3060	5887,5	6318,5	6749,5	5400	4544	3181,5	2959	1617	7326
sep.	3347	5287,5	6342,5	7075	5498	4544	3232,5	3438,5	1617	4505
oct.	3742,5	5523	6655,5	7333	5622,5	4847	3357,5	2459	926	6352
nov.	4497	5807,5	7202,5	7304	6255,5	5527,5	1012,5	2459	2346,5	8092,5
dec.	5739	3000	4767,5	7846	1921	2332,5	1561	2712,5	5122	3832

Distribuția lunară a acestor solduri active cere unele explicații. Cea mai mare parte a avansurilor au fost cauzate de cheltuielile curente ale curții domnești, cheltuieli care erau asigurate alternativ de marele vistier, al doilea vistier, al treilea vistier și de logofătul de vistierie. Înainte de reforma fiscală din 1701 ¹¹ existau biruri lunare în acest scop, dar de cele mai multe ori sumele rezultate nu corespundeau exact cu cheltuielile. În această situație dregătorul care răspundea de luna respectivă plătea diferența din punga proprie. Cum treptat aceste avansuri se măreau, cei în cauză se adresau domnitorului, care de obicei dispunea să-și ia înapoi o parte din bani; cele mai mari rambursări erau în mod obișnuit efectuate din sama cea mare strinsă la începutul iernii. Aceasta explică de ce în primii 7 ani soldurile cresc aproape constant în timpul anului și scad drastic în decembrie-ianuarie. Reforma fiscală din 1701 a dus la concentrarea dărilor; una dintre consecințe a fost dispariția birurilor lunare, care au intrat în componența celor 4 sămi. Dregătorii plăteau cheltuielile curente ale curții din banii rezultați din aceste sămi, și un timp avansurile pe care au trebuit să le facă au fost neglijabile. În anul 1702 și îndeosebi în 1703 dificultățile au reapărut și de multe ori dregătorii de la vistierie au trebuit să asigure plata integrală a cheltuielilor curții pentru luna ce le revenea, primind apoi banii la sama următoare. Astfel, comparativ cu prima perioadă, în 1702—1703 avansurile sînt mai mari, dar pe termen mai scurt.

Caracterul permanent al soldurilor active pentru dregătorii de la vistierie (și probabil și pentru cei mai mulți dintre ceilalți dregători) ridică o problemă: ce se întâmpla atunci cînd un dregător murea sau era scos

din dregătorie? Varietatea situațiilor ne îndreptățește să credem că nu exista o regulă fermă și că totul depindea de bunăvoința domnitorului (sau de interesul politic al acestuia). Astfel, în iunie 1702, la ieșirea din funcția de al doilea vistier, Barbu Brătășanu primește înapoi toți banii pe care îi avansase. La rîndul său, Cîrstea Popescu, mare vistier în anii 1686—1690 primește 900 de taleri în 5 plăți pînă în februarie 1703. Sume mai mari sau mai mici sînt returnate și altor dregători mazili ca Matei clucerul Dobriceanu sau Constantin clucerul Lămotescu. Firește, primesc bani înapoi și boierii mutați în alte dregătorii, cum ar fi marele paharnic Vergo (pentru timpul cît fusese sluger) sau Constantin Știrbei (pentru perioada cît fusese clucer). În schimb, Pirvan al treilea vistier și Calotă logofătul de vistierie lasă un activ de 1461 și respectiv 1574 taleri, și nu există nici o informație că ei sau urmașii lor ar mai fi primit vreun ban înapoi. Înainte însă de a ne permite judecăți de valoare trebuie să ne amintim că, atît timp cît se aflau în funcție, dregătorii de la vistierie (și într-o măsură ceva mai mică ceilalți dregători) aveau posibilități multiple de a obține venituri suplimentare fie pe seama contribuabililor, fie pe seama statului (enunțăm numai ca exemple falsurile contabile, „aranjarea” achizițiilor pentru nevoile curții și îndeosebi colosala afacere prilejuită de stabilirea echivalențelor între diferitele tipuri de monede aflate în circulație). Iar aceste posibilități par să nu fi rămas nicidecum o simplă virtualitate.

Avansurile dregătorilor în funcție aveau menirea să asigure funcționarea curentă a aparatului de stat. Deseori însă domnitorul avea nevoie de sume mari pentru diferite plăți urgente. În asemenea situații el era nevoit să facă apel la cei care dispuneau de asemenea sume de bani în țară, în primul rînd la boieri, la demnitarii bisericii și la minăstiri. Pentru a putea obține rapid și cu rezistențe ceva mai mici suma dorită, domnitorul dădea acestor dări excepționale forma unor împrumuturi forțate¹² la care trebuiau să subscrie în principiu toți privilegiații și care — tot în principiu — urmau să fie înapoiate celor în cauză. În perioada care ne interesează sînt atestate 5 asemenea împrumuturi: 13700 taleri în iulie 1694, 12500 taleri în toamna anului 1696, o sumă necunoscută în vara anului 1699, 29830 taleri în ianuarie 1701 și, firește, 43000 taleri în iunie 1703, cu prilejul teribilului drum la Odriiu (Edirne) pentru reînnoirea domniei. În privința felului cum se înapoiau acești bani există în condică 27 de operațiuni de rambursare cu un total de 85792,5 taleri. Nu este vorba însă de rambursări complete, ci mai degrabă de rambursări parțiale. Astfel, din împrumutul din ianuarie 1701 au fost înapoiați pînă în vara anului 1703 numai 24457,5 taleri, adică aproape 82%. Și odată cu perceperea noului împrumut forțat sumele restante rămîneau definitiv pierdute.

Totuși, în perioada studiată de noi „împrumutele” forțate nu par să fi împovărat prea mult pe privilegiați luați în ansamblul lor. În acest punct concluziile noastre se întîlnesc cu cele ale lui Damaschin Mioc despre impactul social al fiscalității brîncovenesti¹³. Se cuvine totuși să avem în vedere și afirmația lui Radu Popescu potrivit căruia după întoarcerea de la Odriiu din 1703 Brâncoveanu „s-au schimbat firea, s-au făcut mai rău, mai cumplit, împrumutări mari au pus pă boiari, pă mănăstiri, biruri mari pă săraca de țară, cît nu mai avea putere să mai împlinească, ci să văleta și blestema”¹⁴.

Este însă evident că împrumuturile forțate, chiar dacă s-au înmulțit după 1703, nu puteau asigura decât o parte limitată din banii de care avea nevoie domnitorul. Și atunci singura posibilitate pentru mobilizarea unor sume mai mari rămânea recursul la creditele propriu-zise, purtătoare de dobândă. Cea mai mare parte a acestora erau dobândite din afara țării, îndeosebi din teritoriile otomane. Faptul este firesc: supușii proprii se fereau de obicei să-i împrumute domnitorului deoarece stabilirea dobânzii ar fi generat situații delicate și totodată exista riscul ca debitorul să se dovedească rău platnic fără ca creditorul să aibă mijloace convenabile pentru a-l constrânge la corectitudine¹⁵. Pe de altă parte, cele mai multe dintre cheltuielile lui Brâncoveanu erau destinate plăților către turci și pentru achitarea acestora era mai simplu să se apeleze la creditori proveniți tot din lumea otomană. În fine, credem că nici un centru din spațiul nostru geografic nu avea potențialul pieței creditului din Istanbul sau — în acești ani — din Edirne.

Faptul că aceste credite erau perfectate departe de țară iar banii luați cu împrumut nici nu mai intrau în vistierie, ci erau dați imediat acolo unde era nevoie, a făcut ca operațiile să nu fie înregistrate decât atunci când se înapoia împrumutul. Iar atunci nu se mai considera necesar să se precizeze întotdeauna când și cum a fost obținut creditul, cât de mare era acesta și dacă mai fuseseră înapoiați până atunci ceva din banii datorati. Informații ferme am reușit să obținem numai despre credite în valoare de 304326 taleri, în timp ce în aceeași perioadă au fost rambursați 994491 taleri. Creditările cunoscute acoperind mai puțin de 1/3 din plăți (raport care nu poate fi modificat decisiv de dobânzi), a trebuit și în acest caz să ne folosim în analiză aproape numai de rabursări.

Tabelul 2 prezintă totalurile rambursărilor de credite propriu-zise din fiecare lună:

Tabelul 2

Rambursări de credite propriu-zise (totaluri lunare, în taleri)

	1694	1695	1696	1697	1698	1699	1700	1701	1702	1703
ian.		13.778	5.100	2.000	5.000	5.310		28.300	24.875	
feb.					23.590			14.250	900	6.550
mar.		7.776		1.000	6.940	3.100		11.500	55.022	55.260
apr.			3.300	7.665	10.070	12.000		30.875		
mai	4.100			7.000						
iun.				400	12.740	28.239			42.223	
iul.	10.010	5.500	5.225					46.759		50.000
aug.	1.623		12.310	7.484	14.180	6.724			57.207	
sept.							12.900			54.720
oct.	19.800			19.640	20.715				63	
nov.			3.725			18.805	40.000	64.093		
dec.		6.500	15.300		19.440	26.510	,	7.945		18.450
Total anual	35.533	33.554	44.960	45.189	112.675	100.688	52.900	203.722	180.290	184.980

O primă constatare : nu se observă nici o regularitate sezonieră concludentă. Faptul nu trebuie să ne mire. În timpul lui Brâncoveanu veniturile statului nu mai erau legate prea strins de ciclul agrar, domnia reușind să impună contribuabililor plata eşalonată a dărilor de-a lungul întregului an¹⁶. Totodată, în cadrul plăților către turci predominau cele neregulate, iar cele mai multe dintre împrumuturi erau făcute tocmai pentru achitarea acestora. De altfel, puținele informații de care dispunem atestă că împrumuturi mai mari au fost contractate în 1699, la obținerea domniei pe viață, precum și în cele câteva cazuri când tronul lui Brâncoveanu s-a clătinat : conflictele cu Antioh Cantemir în 1700 și Constantin Duca în 1701, și — firește — convocarea amenințătoare a domnitorului muntean la Edirne în 1703. De asemenea, timp de 4 ani (1696—1699) peșcheșurile de bairam¹⁷ au fost achitate numai prin recursul la credite. Mai trebuie amintit și faptul că o parte dintre împrumuturi datau din vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688) sau chiar din cea a lui Gheorghe Duca (1673—1678)¹⁸.

Dacă nu există nici o corelație fermă între regimul creditelor și anotimpuri, în schimb evoluția volumului anual al rambursărilor (și prin extindere al creditelor) este evidentă. În primii ani rambursările se mențin la un nivel scăzut, reprezentînd cam 1/10 din plățile totale către turci ; ulterior însă ele cresc puternic, ajungînd la 1/3 sau chiar 1/2 din aceste plăți.

Tabelul 3

	1694	1695	1696	1697	1698
Rambursări anuale	35.533	33.554	44.960	45.189	112.675
Plăți totale către turci *	334.554	384.478	400.574 ^{1 2}	324.484	371.422

1699	1700	1701	1702	1703	Total 10 ani
100.688	52.900	203.722	180.290	184.980	994.491
269.447	385.134	490.342	244.570	663.591	3.878.616 ^{1/2}

* — cifre preluate după calculele lui Mihai Berza, *op. cit.*, p. 63—64.

Această evoluție se explică lesne : atîta timp cît a durat războiul Imperiului otoman cu Liga Sfîntă (ultimele mari campanii în 1697, deși pacea a fost încheiată abia în ianuarie 1699 la Karlowitz), o mare parte dintre obligațiile materiale ale țărilor române către Poartă au fost transformate în *havale*¹⁹, adică erau alocate diferitelor armate sau garnizoane otomane din zona operațiunilor militare. În asemenea situații plățile se efectuau în teritorii apropiate țărilor române și recursul la serviciile diversilor creditori era mai puțin necesar. În schimb, după încetarea ostilităților propriu-zise, și îndeosebi după încheierea păcii, *havale*-urile au scăzut drastic, cea mai mare parte a sumelor trebuind să fie trimise direct la Poartă, respectiv la Istanbul sau la Edirne în funcție de locul unde rezida sultanul.

Totodată, dacă în timpul războiului turcii căutaseră să-l menajeze oarecum pe Brâncoveanu, care se dovedise un aliat util împotriva Habsburgilor, după 1699 considerentele geopolitice vor conta mai puțin și domnitorul va avea probleme la Poartă, probleme care puteau fi rezolvate numai cu multe pungi cu bani. Iar acești bani nu erau întotdeauna imediat disponibili, ceea ce obliga pe domnitor să se împrumute.

Oarecum specială este situația din anul 1702 când rambursările de datorii reprezintă aproape 3/4 din plățile către turci. În acest an plățile totale către turci sînt ceva mai mici decît în ceilalți ani iar noi datorii se fac numai spre sfîrșitul anului; rambursările sînt însă mari deoarece acum se achită datoriile reeșalonate în iarna anilor 1700—1701²⁰ și datoriile contractate în 1701 cu prilejul conflictului cu Constantin Duca al Moldovei.

Știind aceste lucruri despre evoluția globală a datoriilor, se cuvine să vedem cine erau creditorii. În condică sînt menționați 83 de creditori diferiți²¹ (vezi anexa). Pe aceștia i-am grupat în funcție de *millet* — ul²² din care făceau parte.

Ponderea relativ mare a rambursărilor cu beneficiar nespecificat ne îndeamnă să socotim că sumele din dreptul fiecărei categorii reprezintă în mod cert minimuri. Dar chiar și în aceste condiții se pot trage unele concluzii despre rolul fiecărei categorii etnico-religioase de creditori în împrumuturile obținute de Constantin Brâncoveanu.

A. Cei 21 de creditori *musulmani* identificați primesc 40,6% din totalul rambursărilor; ei apar în fiecare an, iar partea lor nu scade niciodată sub 20%. Această prezență masivă este determinată precumpănitor de sumele mari plătite Casap-bașii și lui Mehmed Celebi Chiurciu-bașa, care

Tabelul 4

Distribuția etnico-religioasă a rambursărilor anuale

	1694		1695		1696		1697		1698	
	tal.	%	tal.	%	tal.	%	tal.	%	tal.	%
Musulmani	17.910	50,40	21.966	65,46	13.300	29,58	31.949	70,70	71.680	63,62
Ortodocși	2.300	6,47	9.438	28,13	15.115	33,62	5.320	11,77	27.490	24,40
Evrei	2.000	5,63	2.150	6,41					750	0,66
Occidentali	13.323	37,49			16.545	36,80	7.920	17,53	11.700	10,38
Nespecificați									1.055	0,94

1699		1700		1701		1702		1703		Total	
tal.	%	tal.	%	tal.	%	tal.	%	tal.	%	tal.	%
34.640	34,40	15.000	28,35	67.478	33,13	42.827	23,75	87.060	47,06	403.810	40,60
28.329	28,14	2.900	5,48	53.096	26,06	19.894	11,03	47.920	25,91	211.802	21,30
32.849	32,62			33.070	16,23	85.610	47,48			156.429	15,73
4.870	4,84			18.078	8,88	12.798	7,10			85.234	8,57
		35.000	66,16	32.000	15,70	19.161	10,63	50.000	27,03	137.216	13,80

numai ei doi primesc 4/5 din totalul banilor rambursați creditorilor musulmani. Citeva observații despre creditorii mai însemnați :

1) Casap-bașa (șeful breslei măcelarilor) primește în toți acești ani 181921 taleri în 25 de rambursări. Acest total — și situația este aceeași și pentru alți creditorii musulmani — nu este absolut sigur deoarece Casap-bașa primește și unele sume în mod oficial, în contul haraciului, și uneori acestea sînt greu de deosebit de credite. De fapt Casap-bașa nu acționează singur, ci în numele și cu banii breslei pe care o conduce, una dintre cele mai puternice din Imperiul otoman²³. La începutul intervalului de timp acoperit de condică este menționat nominal drept Casap-bașa un anume Mehmed-aga, dar majoritatea operațiilor sînt realizate cu agenții Casap-bașii, dintre care apar mai frecvent Hasan-aga și Osman-aga (probabil același care va fi Casap-bașa în 1711²⁴).

2) Mehmed Celebi Chiurciu-bașa (corect „Kürkçü-başı”, adică șeful breslei blănarilor) primește 147023 taleri tot în 25 de rambursări. Și el reprezintă în realitate întreaga breaslă pe care o conduce. Multe dintre avansurile pe care le face nu sînt în bani, ci în blănuri de preț care apoi erau date înalților demnitari otomani, îndeosebi la bairam. Cooperarea cu el încetează în august 1702 fără ca noi să deținem vreo explicație a acestui fapt.

3) Ceilalți negustori musulmani din marile orașe otomane apar sporadic în aceste operațiuni, avînd doar 2 reprezentanți : Haği Mustafa de la Țarigrad (Istanbul) cu 2 credite în anii 1698—1699 și Haği Dovleg cu un singur credit în 1699.

4) Creditorii otomani care acționează în zona Dunării (Suleiman Efendi, iazagiul sau secretarul turc al lui Brâncoveanu, Ali-pașa, emirul Cheu și Driz Celebi, „unu turcu” de la Belgrad, Hasan-aga de la Nicopol, Murtaza-aga de la Vozia și „Vozianii”) apar — e drept, cu sume relativ mici — numai pînă în 1698. Faptul este lesne explicabil. În această perioadă prezența marilor armate otomane în zona Dunării făcuse ca sume substanțiale de bani să fie vehiculate în această regiune²⁵, ceea ce ușura posibilitatea găsirii creditelor. În fine, unii dintre creditorii erau și beneficiarii unor plăți de tip *harale* și s-ar putea ca unele credite să nu fie fost de fapt decît amînări ale unor asemenea plăți.

5) Dregătorii otomani de la curtea sultanului (Kızlar-aga, Silihtariul și Cuciuc-İmbrihorul) se angajează abia în vara anului 1703, atunci cînd Brâncoveanu era convocat la Edirne și reînnoirea domniei era nesigură. În acest caz s-ar putea să nu fie vorba de credite propriu-zise, ci doar de plocoane pentru sprijinul lor la Poartă. Cum Brâncoveanu nu avea în acel moment destui bani față de cheltuielile imense pe care trebuia să le facă, beneficiarii au acceptat probabil polițe care le-au fost achitate 3 luni mai tîrziu.

B. Creditorii *ortodocși*, mai mulți la număr decît cei musulmani, primesc 21,3% din rambursări, participînd la operațiuni în întregul interval de 10 ani. Marea majoritate a acestor creditorii rezidă la Istanbul și Edirne, în preajma Porții. Vom zăbovi o clipă asupra unora dintre acești creditorii :

1) Alexandru Mavrocordat, marele dragoman al Porții, și fiul său Nicolae (viitorul domnitor) primesc 32752 taleri în 13 rambursări, precum și diferite alte daruri protocolare pe care — firește — nu le-am luat în calcul. 11 000 de taleri reprezintă rambursări ale unei datorii vechi de la Șer-

ban Cantacuzino, dar restul sînt plăți pentru împrumutului noi. Ultimii 2500 de taleri datorati celor doi Mavrocoidați vor fi achitați abia în iulie 1711, după moartea lui Alexandru Mavrocordat și după ce fiul său contractase el însuși mari datorii cînd devenise domnitor al Moldovei²⁶.

2) Un alt creditor de seamă este Panaiot cojocarul de la Țarigrad care, din 1696 și pînă în 1702, primește 31055 taleri. Cele 6 împrumuturi succesive pe care le acordă sînt rambursate eșalonat în 12 rate, durata dintre acordarea creditului și rambursarea finală depășind uneori un an. Ultimele plăți sînt făcute feciorilor lui Panaiot (acesta murise? se retrăsese din afaceri?), dintre care Grigorașco va ajunge al doilea vistier în Țara Românească²⁷. Panaiot cojocarul acționează concomitent și probabil coordonat și cu alți creditori de mai mică anvergură, dar avînd un rang social mai ridicat: Draco Efraioti (și feciorii săi)²⁸, Andronache Lambrino²⁹ și — în anii 1696—1698 — Constantin al lui Aristarh.

3) Dacă înainte de 1700 Brâncoveanu apelează rareori la alți creditori ortodocși decît cei menționați mai sus, după această dată el este nevoit să împrumute de la un număr relativ mare de negustori din Edirne și Istanbul. Relațiile cu aceștia nu au consecvența celor cu grupul condus de Panaiot cojocarul; astfel, unii dintre ei (Ivan și Toma, Hagî Vergo gelepul, Dumitrache, Cocea, Iane, Proca, Iordache, Ianache căpitanul și Athanasie) împrumutaseră pe domnitor probabil în 1700 și își primesc banii curînd după reeșalonarea datoriilor de la începutul anului 1701, alți cîțiva par să fi sprijinit realizarea acestei reeșalonări (Antonie Paspati și Zguri). În a doua parte a anului 1702 Brâncoveanu va apela la un alt grup negustoresc dominat de figura lui Spiliot al Neculii³⁰, și din care mai făceau parte fratele acestuia Chiriac, Panait Popazoglu și Dumitru al lui State. În vara anului 1703 domnitorul va fi ajutat de același Spiliot, de data aceasta împreună cu Constantin neguțătorul și cu Andrei al Nicăi Cingăi. Noi împrumuturi aveau să acorde Spiliot, Ivan Plașca, Andronic și Chiriac, Costea, Panaiot și Ninul în septembrie, cînd o delegație de boieri munteni avea să încerce — fără prea mult succes — să obțină revenirea haraciului la nivelul anterior majorării stabilite cu ocazia convocării la Odriiu a lui Brâncoveanu. Avem senzația că în acești ani Spiliot și cei din jurul său iau locul grupului condus de Panaiot cojocarul ca principali parteneri de afaceri ortodocși ai domnitorului.

4) Zadrălă era un important furnizor de cai. El apare în calitate de creditor numai în 1697 și 1698, cînd turcii cer un mare număr de cai pe care domnitorul — din cauza războiului care pricinuise sporirea excesivă a prețului³¹ și poate chiar o penurie reală a acestor animale — nu a fost în măsură să-i procure din țară.

C. Relațiile lui Brâncoveanu cu creditorii *evrei* par să fie circumscrise doar cîtorva momente precise. Pînă în 1699 este vorba numai de credite relativ mici de la Cordova și de la Menteșu și de plata unei datorii vechi a lui Șerban Cantacuzino către Sara Suliman (= Solomon ?); în schimb, la începutul anului 1699 domnitorul împrumută 25 000 de taleri de la Iuda Mușabacul, Tabia și David Cavitul, bani care sînt rambursați integral, cu dobinzi cu tot, pînă la sfîrșitul aceluiași an. Sprijinul evident coordonat al cămătarilor evrei avea să se dovedească decisiv la reeșalonarea datoriilor din iarna anilor 1700—1701, ceea ce și explică plățile masive din anii 1701—1702. Sur-

prinzător este faptul că evreii nu apar și în anul 1703 : să nu mai fi avut ei încredere în capacitatea Brâncoveanului de a le înapoia banii și dobânzile? Sau evreii sînt și ei prezenți printre beneficiarii rambursărilor nenominalizate din acel an? Această ultimă ipoteză pare mai plauzibilă întrucît în timpul călătoriei la Edirne se afla în suita lui Brâncoveanu și un Avram jidovul³²; nu dispunem însă de nici un fel de alte indicii în legătură cu această problemă.

D. Creditorii *occidentali*, dintre care doar 7 sînt nominalizați în condică, primesc doar 8,57% din rambursări. Dintre ei se desprind prin amplexarea operațiunilor raguzanul George Medini³³ și sinior Boneu, negustor și cămătar francez de la Edirne, care — probabil în fruntea unui grup de mai mulți afaceriști, „frinci” — împrumută pe domnitor cu sume însemnate în 1696 și 1698. Un rol notabil au și Talnae Frîncul și Sinior Cucul, care sprijină reeșalonarea de la începutul anului 1701. Tot atunci apare episodic și Marcantonio Mamuca, membru al unei cunoscute familii constantinopolitane, cu numeroase legături cu țările române³⁴.

În concluzie numai unii dintre creditorii au legături stabile cu Brâncoveanu, cei mai mulți apăînd doar în momente grave, cînd domnitorul trebuia să-și diversifice partenerii financiari. Deși asemenea momente dificile sînt evidente în cîteva rînduri, îndeosebi la cumpăna anilor 1700—1701 și în vara anului 1703, ele nu apar să fi avut efecte asupra nivelului dobînzilor. Acestea din urmă nu par să varieze în funcție de raportul cerere-ofertă de pe piața creditelor, ci în funcție de persoana creditorului. Astfel, evreii acordă împrumuturi cu dobîndă de 2,5%/lună (sau 30% anual), în timp ce sinior Boneu cere 3% lunar (= 36% anual). Dobînda lunară obișnuită era totuși de „numai” 2%, ceea ce duce la 24% pe an. În cazul musulmanilor dobînda nu este — din motive religioase³⁵ — decît foarte rar menționată, ea fiind probabil antecalculată (respectiv pe zăpis era trecută o sumă mai mare decît cea avansată în mod real, diferența constituind profitul cămătarului). Și tot înalta moralitate — de această dată creștină — făcea ca în cazul împrumuturilor de la fostul patriarh al Constantinopolului, Iacov, dobînda să fie numită „dar”.

Faptul că dobînzile depindeau mai mult de persoana creditorului și de relațiile personale ale acestuia cu debitorul decît de fluctuațiile cererii și ofertei ne arată clar că pînă și în mari metropole ca Istanbul sau Edirne exista doar o piață imperfectă a creditului. Spre aceeași concluzie ne conduce și lipsa oricăror corelații semnificative între mărimea creditului și numărul de rambursări sau între mărimea creditului și timpul ce se scurgea pînă la rambursarea completă³⁶.

Urmărind lista creditorilor (vezi anexa) se impune o altă observație : predomină împrumuturile de mărime mică și mijlocie. Cazurile Casapbașii și al lui Mehmed Celebi nu contravin acestei constatări întrucît aceștia nu acționează cu titlu individual, ci ca reprezentanți ai unor bresle. Lipsa împrumuturilor individuale de mari proporții poate avea două explicații : pe de o parte nu era înțelept ca un creditor să angajeze o parte prea mare din capital la un singur debitor, pe de altă parte se pare că în mediul otoman condițiile generale nu erau prea favorabile apariției unor „capitaliști” de foarte mare anvergură³⁷.

Chiar dacă informațiile extrase de noi din condica vîstieriei lui Constantin Brâncoveanu se cer comparate și cu date din alte perioade credem să se pot desprinde și unele concluzii de interes mai larg.

Mai întîi, și spre deosebire de exemplu de cazul Imperiului habsburgic al acelorăși ani³⁸, nici unul dintre împrumuturi nu este garantat cu vre-unul dintre veniturile statului. În al doilea rînd, creditele propriu-zise predomină net în raport cu formele pervertite (împrumuturi forțate și avansuri ale dregătorilor). Nu trebuie să vedem însă în acest fenomen un semn că ar fi vorba de un sistem avansat de credit. În realitate este vorba de o consecință a subordonării față de Imperiul otoman, a faptului că cea mai mare parte a veniturilor statului erau alocate obligațiilor către Poartă³⁹. De fapt, funcția principală a creditelor la care recurgea domnia era evitarea unor sincope în relația inegală cu Poarta. Iar asigurarea bunei funcționări a „pompei financiare otomane” însemna totodată cointeresearea factorilor de decizie otomani în menținerea statutului de autonomie al țărilor române. În schimb, recursul frecvent la împrumuturi cu dobînzii printre care 24% anual era mai degrabă un minimum contribuia la spolierea economică a țărilor române. În felul acesta acțiunea capitalului cămătăresc din marile orașe otomane se înscrisa ca o componentă a procesului de subordonare economică a țărilor române față de lumea otomană.

Presiunea economică ce a însoțit această subordonare a contribuit — alături de factorii interni — la destrămarea dureroasă a structurilor tradiționale bazate pe autoconsum și la impunerea treptată a economiei marfare. Capitalul cămătăresc a avut un rol esențial în acest proces, dar nu a determinat totuși transformarea capitalistă a modului de producție din țările române⁴⁰. Lipsa efectelor progresiste se explică prin faptul că în cazul românesc capitalul cămătăresc provenea precumpănit din lumea otomană, acționa la scara economică a unui imperiu imens, iar profiturile obținute erau „drenate” spre centrul acestuia, marile metropole de la Istanbul și Edirne.

ANEXA

LISTA CREDITORILOR ȘI RAMBURSĂRILE TOTALE CĂTRE EI ÎN INTERVALUL 1694—1703 *.

1 Mehmed-aga casap-bașa	18031	talari
2 Mehmed Celebi chiurciu-bașa	14703	„
3 Alexandru terzimanul (Alexandru Mavrocordat); Nicolae terzimanul (Nicolae Mavrocordat)	32752	„
4 chiriță Panaiot cojocarul de la Târguț; Grigorașco sin Panaiot cojocarul	31055	„
5 Iuda Tabia ovreiu	27787	„
6 Iupin George Medini neguțătorul	27538	„
7 Isaac Hamha	21050	„
8 Avraam jidovul	20000	„
9 Căslar-aga	19500	„
10 sineor Boneu neguțătorul franțozul	19245	„
11 Menahim Psimon ovreiu (Menafim Simon)	19115	„
12 Iupin Spiliot neguțătorul al Neculii	18800	„
13 Iuda Mușabacu ovreiu	17070	„
14 neguțătorii frînci de la Odriiu	16323	„

15 chiriță Dracoe Efraioti (apare și : chiriță Dracomane, chiriță Dragomanu); Ralache, feciorul lui chiriță Dracomane	15981	„
16 Zadrălă	14700	„
17 David Cavason ovreiul	11975	„
18 Moise Cordova ovreiul	11487	„
19 jupin Antonie Paspati neguțătorul	11094	„
20 Silihtariul	10000	„
21 Husein-pașa serascherul de Belgrad	9784	„
22 Ivan i Toma neguțătorii	8840	„
23 Hagi Mustafa de la Țarigrad	8640	„
24 Talnae frincul	8400	„
25 Cuciuc Imbrihorul	7500	„
26 chiriță Andronache de la Țarigrad (Andronache Lambrino)	7020	„
27 Avraam Hamha	6527	„
28 Hagi Dovleg	6200	„
29 Hagi Vergo gelepul	6000	„
30 Zguri neguțătorul	6000	„
31 sinior Cucul frincul	5958	„
32 Aron Ozunul	5896	„
33 David jidovu Cavitu	5625	„
34 Buiucu Petru englezul	5500	„
35 Panait Popazoglu cu socia lui, neguțători	5200	„
36 Manolache căminarul	4990	„
37 părintelc patriarhul Iacov	4500	„
38 chir Dumitrache neguțătorul (apare și : chir Dumitru neguțătorul)	4000	„
39 Porfiru cupeșul	4000	„
40 Suleiman-efendi iazagiul (apare și : Isagiul)	3986	„
41 Vel postelnicul (Dumitrașco Caramanliul)	3600	„
42 Omer-aga balgi-bașa	3500	„
43 Chiriac al Neculi neguțătorul	3500	„
44 Antonie grămăticul (Antonios Korais din Chios)	3060	„
45 Constantin neguțătorul	3000	„
46 Andronic i Chiriac neguțătorii	2650	„
47 Avraam Iacov (apare și : Abraam Iacul)	2608	„
48 jupin Ianache cuciuc-chioiliu	2500	„
49 Costca i Panait i Ninul neguțătorii	2500	„
50 chiriță Constantin al lui Aristarh	2330	„
51 chir Dumitru al lui State neguțătorul	2050	„
52 Isuf Anon ovreiul	2025	„
53 Avraam Alfarin	2012	„
54 Cocea neguțătorul	2000	„
55 Iusuf-aga	1800	„
56 sinior Batista neguțătorul	1770	„
57 Iane neguțătorul	1500	„
58 jupin Ivan Plașca	1500	„
59 Muzaica (?)	1335	„
60 Veli-aga, chelergiu vizirului	1100	„
61 Hagi Ianache Halipliul (Ianache Porfirită)	1080	„
62 Haznariul vizirului celui vechi	1000	„
63 Andrei al Nicăi Cingăi	1000	„
64 Dumitrașco slugerul și Dumitrașco feciorul lui Megiovit	1000	„
65 Manolache cămărașul	1000	„
66 Proca neguțătorul	900	„
67 Iordache neguțătorul	800	„
68 Menteșu jidovul	750	„
69 Simsino ovreiul	517	„
70 Ianache căpitanul	500	„
71 Marco Mamuca (Marcantonio Mamuca)	500	„
72 Ali-pașa	500	„
73 Athanassie neguțătorul	400	„
74 Sara Suliman	350	„
75 emirul Cheu i Driz Celebi	300	„

76 Hagi Muharecm	300	„
77 Ovreiul (?)	300	„
78 unu Turcu	200	„
79 Hagi Veli	188	„
80 IIsan-aga ot Nicopol	165	„
81 Murtaza-aga ot Vozia	100	„
82 Mehmet-aga chilergiu	63	„
83 Vozianii	40	„

* Numele creditorilor au fost date în forma în care apar în condică; dacă aceeași persoană este menționată în mai multe feluri diferite, am redat forma cea mai completă, iar atunci cînd a fost necesar am reprodus și forme paralele. Unde a fost posibil am înscris în paranteze și identificarea modernă.

N O T E

¹ Lia I. Chr., *Camdă în Țara Românească pînă în secolul al XVIII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, 23, 1970, nr. 4, p. 693—715.

² Ioan Caproșu, *Rolul capitalului cămătăresc în așezirea micii proprietăți din Moldova* (pînă la începutul regimului fanariot) în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, VII, 1970, p. 107—137; idem., *Camdă și cămătărie în Moldova în epoca fanariotă*, ibidem., VIII, 1971, p. 27—59.

³ O excepție este studiul excelent al lui I. Caproșu, *Creditul moldovenesc în timpul lui Petru Schiopu* în volumul colectiv *Stat — Societate — Națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 107—117.

⁴ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. II, București, 1985, p. 199.

⁵ *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1703)* (ed. C. D. Aricescu) în „Revista istorică a arhivelor României”, București, 1873.

⁶ În sistemul financiar românesc, alături de vistierie apăruse și cămara personală a domnitorului. Domnitorii căutau însă să facă toate cheltuielile din vistierie și să păstreze excedente cît mai mari în cămară. Brâncoveanu, care era un financiar experimentat, nu făcea desigur excepție de la această regulă, astfel încît trebuie să ne asociem remarcii lui Mihai Berza despre plățile către turci: „analiza condiții lasă impresia că nu prea adeseori Brîncoveanu va fi dat din veniturile Cămarii domnești sume care să nu fi fost amintite și în condică” (*Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI—XVIII* în „Studii. Revistă de istorie”, XI, 1958, nr. 2, p. 64).

⁷ Menționăm astfel că din 238 de operațiuni de rambursare a unor credite propriu-zise, doar 33 erau complete (conțineau toate elementele necesare), alte 43 au putut fi completate de noi prin apelul la alte surse sau la alte informații din condică, iar 162 au rămas irevocabil incomplete. În relațiile cu creditorii musulmani se adaugă dificultatea reală de a distinge între plățile oficiale către diverși reprezentanți ai statului otoman plățile pentru rambursarea unor sumelor împrumutate de aceeași în calitate de persoane private. Sperăm totuși că masa mare a sumelor vehiculate conferă un caracter neglijabil eventualelor erori.

⁸ Emil Virtosu, *Foietul Novel — Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1942, p. 180 și urm.; nu se găsesc informații despre credite în R. Pava, *Criptogramele din însemnările de taină ale lui Constantin-Vodă Brîncoveanu* în „Studii și materiale de istoric medie”, IV, 1960, p. 507—517.

⁹ Vezi Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1968.

¹⁰ Dregătorii angajați în asemenea operațiuni erau marele vistier (în toți acești 10 ani Șerban Greceanu, fratele cronicarului, care a avansat 18512 taleri), al doilea vistier (pînă în decembrie 1699 și apoi din nou din iunie 1702 Luca, cu avansuri de 9523,5 taleri, din ianuarie 1700 pînă în iunie 1702 Barbu Brătășanu cu avansuri de 1265 taleri), al treilea vistier (pînă în ianuarie 1698 Pirvan, care a avansat 4034 taleri, după aceea Șerban Bujoreanu, care în 1704 va deveni mare vistier, și care a avansat 11771,5 taleri) și logofătul de vistierie (pînă în decembrie 1701 Calotă, cu avansuri de 10059 taleri, apoi Hiera — menționat în condică și cu numele de Fiera — cu avansuri de 5334,5 taleri). Deci avansuri totale în valoare de 60499, 5 taleri.

¹¹ Vezi Haralambie Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după condica vistieriei* în „Studii și materiale de istoric medie”, I, 1956, p. 213—232.

¹² Despre împrumuturile forțate vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 139—140, ale cărui exemple arată că aceste împrumuturi erau folosite și ca represalii împotriva adversarilor politici; datele

din condică nu atestă o asemenea utilizare, împrumuturile părind a fi destul de echilibrat impuse tuturor privilegiatilor. Condica era însă un document oficial și nici nu era de așteptat să găsim aici diferitele aranjamente care nelndoielnic se făceau atât la stabilirea sumelor de împrumutat, cît și la împărțirea banilor înapoiți de domn; ori în toate aceste cazuri boierii din „opozitie” erau cei mai vulnerabili.

¹³ Damaschin Mioc, *La répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVIIe siècle en Valachie in L'impôt dans le cadre de la Ville et de l'Etat*, Bruxelles, 1966, p. 296—316.

¹⁴ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești* (ed. C. Grecescu), București 1963, p. 238.

¹⁵ De fapt, doar 2 dregători munteni împrumută cu dobîndă pe Brâncoveanu și amîndoi provin din lumea Levantului: unul este marele postelnic Dumitrașco Caramanliul, celălalt Manolache căminarul. Ambele cazuri prezintă însă unele ciudățenii: lui Manolache căminarul i se plătește dobînda cu lipsuri (*Condica...*, p. 230 și 515), iar lui Dumitrașco Caramanliul, care împrumutase 8000 de taleri, i se dau înapoi doar 3600 (dintre care 600 ca dobîndă la toată suma pe 4 luni) (*Condica...*, p. 515).

¹⁶ H. Chircă, *op. cit.*, p. 213—232.

¹⁷ Despre aceste peșcheșuri vezi Mihai Berza în *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 16—17 și Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* în „Revista de istorie”, 32, 1979, nr. 9, p. 1743—1748; datorită faptului că anul musulman este mai scurt cu 10—11 zile decît cel creștin, bairamul a căzut la date diferite (în 1694 la sfîrșitul lui mai iar în 1703 la mijlocul lui februarie, cf. Mihail Guboglu, *Tabele sincronice*, București, 1965, p. 223).

¹⁸ Din datoriile lui Șerban Cantacuzino sînt rambursați în acești ani 24000 de taleri, 140 de boi și 4000 ocale de unt, principalii beneficiari fiind Alexandru Mavrocordat și Husein-pașa serascherul de Belgrad. Tot pentru credite acordate lui Șerban Cantacuzino și-au primit bații Iusuf-aga, Manolache cămărașul, Dumitrașco slugerul și Dumitrașco feciorul lui Megiovit, Sara Suliman, Hagi Muharem și Hasan-aga ot Nicopol. Din datoriile lui Duca se plătesc doar 1080 taleri în două rate lui Hagi Ianache Halipliul, probabil cunoscutul Ianache Porphirita (informație primită de la Andrei Pippidi, care ne-a ajutat cu amabilitate și competență și în alte identificări).

¹⁹ Halil Inalcik, *Hawala în L'Encyclopédie de l'Islam*, ed. a II-a, vol. III, Leyden, 1965, p. 292—294; în condică aceste plăți apar ca fiind „cu fermanu” sau „cu sebeci tahrir” (formă coruptă a formului turcești „sebec-i tahrir”).

²⁰ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod* (ed. A. Ilieș), București, 1970, p. 134 și 217.

²¹ De fapt este vorba de un număr mai mare de persoane deoarece în cîteva cazuri mai mulți creditori sînt asociați la același credit și nu i-am putut separa; de asemenea, acolo unde apar tatăl și fii i-am luat în calcul împreună.

²² Societatea otomană era împărțită în grupuri etnico-religioase numite *millet*-uri; alături de musulmani existau un *millet* al grecilor (grupind pe toți creștinii ortodocși), un *millet* al evreilor și un altul al armenilor. Occidentalii (fie catolici, fie reformați) erau cunoscuți sub denumirea generică de „frînci”, dar nu aveau un *millet* propriu, cei mai mulți fiind cuprinși în această perioadă în sistemul Capitulațiilor încheiate de Poartă cu principalele state europene.

²³ Despre breslele otomane vezi Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962, p. 349—393.

²⁴ *Catastih de toate veniturile domniei...* (ed. I. -R. Mircea) în „Manuscriptum”, XVI, 1985, nr. 4, p. 23.

²⁵ A se vedea concluziile lui Bogdan Murgescu, *The Ottoman Military Demand and the Romanian Market. A Case Study: 1672* în „Revue des études sud-est européennes”, XXV, 1987, nr. 4, p. 312—313.

²⁶ *Catastih de toate veniturile domniei...*, p. 15.

²⁷ *Ibidem.*, p. 26; Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 177 și 200 (identificare datorată lui Andrei Pippidi, ca și cele ce vor urma).

²⁸ Menționat în condică și sub forma coruptă de „chiriță Dracomane”, este tatăl lui Ralache Efraiotul (*Condica...*, p. 620), care l-a însoțit pe Nicolae Mavrocordat în prima domnie munteană și a fost masacrat la București în 1716 (cf. Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 445 și 454—455).

²⁹ Mare retor al bisericii ecumenice în 1687, hartofilax în 1708, căsătorit cu Elena, fiica lui Antonie-vodă Ruset; fiul său Manolache va deveni ginerele lui Brâncoveanu (Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 170), iar alți doi fii, Ianache și Constantin, vor rămîne și ei în relații strînse de afaceri cu domnul muntean (*Catastih...*, p. 18—19).

³⁰ Spiliot, care îl sprijină masiv pe domnitor în vara anului 1703, va finanța și refacerea caselor lui Brâncoveanu de la Țarigrad în 1710—1711 (*ibidem.*, p. 22).

³¹ Ruxandra Cămărășescu și Coralia Fotino, *Din istoria prefului cailor în Țara Românească (secolele XV—XVII)* în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 231 și urm.

³² *Condica* ..., p. 714.

³³ Vezi și Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, 1980, p. 91 și 115.

³⁴ *Ibidem.*, p. 151 și urm.

³⁵ Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* (ed. V. Cădea — A.I. Ionescu), București, 1987, p. 391; vezi și Neşet Çağatay, *Riba and Interest Concept and Banking in the Ottoman Empire* în „Studia Islamica”, XXXII, 1970, p. 53—68; atunci cînd dobînda apare menţionată clar și în cazul musulmanilor (*Condica* ..., p. 495 și 523), ea este tot de 2 % lunar sau 24 % anual.

³⁶ Valorile de 0,34 și respectiv 0,023 ale coeficientului de corelație lineară Pearson sînt considerate statistic nerelevante. După cum am arătat însă mai înainte, în calcularea acestor coeficienți n-am putut folosi decît un număr mic de cazuri pentru care aveam toate datele necesare.

³⁷ Chiar dacă analizează o perioadă ceva mai timpurie, rămîne fundamental studiul lui Halil İnalçik, *Capital Formation in the Ottoman Empire* în „Journal of Economic History”, 29, 1969, nr. 1, p. 97—140. Pentru credit în mediul provincial otoman, deși intrucitva diferit de marile metropole, a se consulta Ronald C. Jennings, *Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records. The Sharia Court of Anatolian Kayseri*, în „Journal of the Economic and Social History of the Orient”, XVI, 1973, p. 168—216 și Snezka Panova, *Über einige Aspekte der Entwicklung des Wucherkapitals in den bulgarischen Gebieten des 17. Jahrhunderts* în „Österreichische Osthefte”, 23, 1981, nr. 4, p. 392—411.

³⁸ Jean Berenger, *Finances et Absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIème siècle*, Lille-Paris, 1975, p. 562—566.

³⁹ Pe cei 10 ani acoperiți de condică, veniturile vistieriei Țării Românești au fost de 4.646.089,5 taleri (cf. Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 303), din care s-au plătit turcilor 3.878.616,5 taleri (cf. Mihai Berza, *op. cit.*, p. 63—64). Urmărind în primul rînd să demonstreze că în secolul al XVII-lea obligațiile materiale ale Țării Românești erau mai mici decît în secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, profesorul Berza a acceptat deliberat variantele maxime acolo unde persistau îndoiele, astfel încît este posibil ea totalul plăților către turci să fie intrucitva supra-evaluat; chiar și așa, rămîne evident că cea mai mare parte a veniturilor erau alocate acestor plăți. În ceea ce privește cămăra domnească, veniturile acesteia nu par a fi depășit 75000 de taleri anual în timpul lui Brâncoveanu (vezi *Catastih de toate veniturile domniei* ..., cu date pentru 1709—1714).

⁴⁰ Marx observa că: „În ce măsură... (camăta) înlătură vechiul mod de producție, așa cum a fost cazul în Europa modernă, și pune în locul lui modul de producție capitalist, aceasta depinde într-un tot de treapta de dezvoltare istorică și de împrejurările determinate de ea” (Karl Marx — Friedrich Engels, *Ţ pere*, vol. 25, partea a II-a, București, 1973, p. 138); cînd aceste condiții nu sînt favorabile, cămătăria „nu schimbă modul de producție, ci se crampo-nează de acesta ca un parazit și-l aduce într-o stare jalnică. Ea îl sughe, îl istovește și face ca reproducția să aibă loc în condiții tot mai grele” (*Ibidem.*, p. 140).

CRÊDIT ET CRÊDITEURS AU TEMPS DE CONSTANTIN BRÂNCOVAN

Résumé

L'étude est basée sur les données du Livre des comptes du Trésor du prince Constantin Brancovan de Valachie (1688—1714). Cette source peut être considérée exhaustive pour la période qu'elle recouvre (1694—1703), mais la plupart des informations concernant seulement le remboursement des emprunts, ne précisant presque rien sur les conditions dans lesquelles ces emprunts ont été contractés.

On analyse les diverses formes de crédit : les avances des hauts fonctionnaires, qui deviennent de véritables „actionnaires d'état”, les emprunts forcés des privilégiés et les crédits des usuriers. Les crédits de la dernière catégorie dominent quantitativement et son faits pour la plupart sur le marché otoman. On analyse l'évolution mensuelle et annuelle des remboursements, leur corrélation avec les payments à l'Empire Ottoman et avec la situation politique et militaire, le rôle joué par les divers *millets* dans les emprunts du prince valaque, le niveau et la rigidité des intérêts et le caractère imparfait du marché financier même dans les grandes metropoles ottomanes. Enfin, nous avons essayé une évaluation du rôle et des conséquences de l'appel massif à des crédits extérieurs.

REPREZENTANȚA DIPLOMATICĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI LA POARTA OTOMANĂ ÎN EPOCA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

VIOREL PANAITTE

O problemă a istoriografiei românești care își așteaptă încă rezolvarea constă în studierea relațiilor diplomatice româno-otomane în general, a statutului juridic al reprezentanților Țărilor Române la Poarta Otomană în special. Pe termen lung (secolele XVI—XIX), se pot trasa bineînțeles liniile generale, invariabilele de drept diplomatic specifice reprezentanțelor românești în Imperiul otoman, lucru făcut de altfel în mod remarcabil de Aurel H. Golimas pentru Moldova¹, de Georg Müller pentru Transilvania², de Ioan Matei pentru Țara Românească și pentru toate cele trei țări române³. După cum observăm nu avem nici o încercare pe termen scurt⁴. Într-adevăr, cu greu se poate reconstitui exact activitatea agenților trimiși la Poartă în timpul domniei unui singur voievod datorită numărului mic de izvoare disponibile. Încercarea noastră apare de la început ca plină de riscuri. Avem însă o premisă care ne permite particularizarea instituției capuchehaialicului și schițarea trăsăturilor specifice acesteia. Este vorba de o densitate mare de informații, pe care izvoarele epocii brâncovenești ni le oferă cu generozitate. Și avem în vedere, în primul rând, cronicile interne (mai ales cea scrisă de Radu Greceanu)⁵, care înfățișează mai mult sau mai puțin obiectiv domnia lui Constantin Brâncoveanu. În lipsa actelor de cancelarie editate într-un număr redus⁶, beneficiem însă de *Condica de venituri și cheltuieli a Visteriei (1694—1704)* (un izvor fundamental pentru tema noastră și nu numai)⁷, de *Însemnările de taină ale lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693—1707)*⁸, de corespondența voievodului muntean cu o serie de personalități ale vremii⁹. Toate aceste izvoare ne vor ajuta să conturăm concepția românească cu privire la dreptul de legăție activ¹⁰, viziune care poate fi întregită apelând la cronicile moldovene¹¹ și mai ales la lucrările lui Dimitrie Cantemir (în special *Istoria ieroglifică*)¹², în care se fac adeseori trimiteri directe la reprezentanții lui Brâncoveanu la Poartă. Pentru schițarea instituției capuchehaialicului nu trebuie ignorat *punctul de vedere otoman, al dreptului de legăție pasiv*, reflectat în cronicile și documentele oficiale turcești. Valorificarea acestora, atât câte s-au publicat în ultimul timp¹³, constituie de altfel un punct incert al demersului nostru.

Dacă viziunea românească și cea otomană pot fi considerate subiective, atunci apare ca o necesitate întregirea tabloului reprezentanței diplomatice a Țării Românești în Imperiul otoman prin reliefarea atitudinii și concepției rezidenților altor state la Poartă (Franța, Anglia, Austria, Veneția, Olanda, Rusia etc.), oglindite în rapoartele și corespondența acestora.

Identitatea de statut juridico-diplomatic între reprezentanțele Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei ne-a oferit posibilitatea de a umple fără teamă unele goluri de informație, apelînd la știrile care privesc agenții moldoveni și ardeleni. De asemenea, comparația cu misiunile diplomatice ale altor state europene a atras după sine o conturare mai bună a locului ocupat de reprezentanța diplomatică a Țării Românești la Poarta otomană.

Într-o primă etapă, care ține de la sfîrșitul secolului al XIV-lea pînă în prima jumătate a secolului al XVI-lea, pacificarea relațiilor politico-militare dintre Țările Române și statul otoman a fost rodul *misiunilor diplomatice temporare*. Soli (în turcește *elçi*) împuterniciți de voievozii români vor reglementa *prin tratative* raporturile politice, militare, financiare, economice cu Poarta otomană.

Din prima jumătate a secolului al XVI-lea, *cerc. mîntent cu cîrîrîia ambasadelor altor stat la Istambul*¹⁴, și odată cu îngreunarea tot mai puternică a legăturilor de dependență față de Impériul otoman aflat în culmea puterii sale politico-militare¹⁵, voievozii români au simțit nevoia ca, pe lângă soliile temporare, pe lângă ostategii (fii de domni și de boieri) și protectorii aflați deja la Constantinopol¹⁶, interesele domniei și Țării să fie apărute *permanent* în fața autorităților otomane de unul sau mai mulți oameni de încredere. Apar, astfel, așa-numiții „purători de grijă trebilor Țării”¹⁷ sau, cum îi numește Ion Neculce, „purători de trebile domniei, la vizirul și la alte căpetenii a Porții împărătești”¹⁸.

În actele de cancelarie și cronicile turcești li s-a spus *kapu-kehayalarî* (sing. *kapu-kehayasî*) sau *kapu-kethudalarî* (sing. *kapu-kethudasî*), prin care la modul general se înțelegea „om de încredere” (adjunct, locțiitor, agent, intendent, împuternicit), ajungînd să desemneze în special reprezentanții oficiali la Curtea otomană ai unor mari demnitari ai imperiului¹⁹ sau ai unor state europene²⁰. Termenul s-a impus a fi folosit din secolul al XVII-lea și de cronicarii munteni și moldoveni, precum și în cancelăriile domnești²¹, ajungînd să desemneze nu numai agenții din Imperiul otoman, ci uneori și trimișii pe lângă suveranii statelor vecine. Astfel, în *Cronica Ghiculeștilor* se nota pentru anul 1711 că Brâncoveanu „trimisese scrisori la moscali... și avea și capuchehaie la ei”²². Dimitrie Cantemir și Anton Maria del Chiaro ne explică termenul turcesc *kapu-kehayasî*. Savantul român notează în *Descrierea Moldovei*: „capuchehaia al său, adică reprezentantul său (al voievodului-n. ns.) permanent la curte”²³. Pentru ca secretarul lui Constantin Brâncoveanu să precizeze că voievozii munteni aveau în permanență reprezentanți la Curtea otomană (*residenti*), numiți „col vocabolo turchesco Capicichija, che in Lingua nostra significa *agente presso la Porta*” (subl. ns.)²⁴. Într-adevăr, în rapoartele trimise din capitala otomană de bailii venețieni, dar și de ambasadorii altor state, reprezentanții Țărilor Române sînt desemnați cu termenul *agent* încă din secolul XVI²⁵. În corespondența ambasadurilor francezi, austriei, olandezi etc. aflați la Poartă la sfîrșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII se folosește curent termenul *resident*, larg răspîndit în epocă pentru a desemna trimișii permanenți ai unui principe pe lângă un stat străin²⁶.

Bineînțeles că și terminologia juridico-diplomatică își are semnificațiile ei. Semnul egal așezat de contemporanii epocii brâncovenești între

kapu-kethudasî, agent și rezident, termeni folosiți fără discriminare atât pentru trimișii voievozilor români, cât și pentru cei ai altor state europene, denotă de la bun început o asimilare a reprezentanților Țărilor Române în rândul celorlalte reprezentanțe diplomatice de la Poarta otomană. Putem aduce însă și alte două argumente în acest sens. Un raport informativ („memorand”) despre reprezentanții unor puteri europene la Poartă din august 1688 — deci din epoca brâncovenească — este revelator pentru atitudinea occidentalilor față de rezidenții Țărilor Române. Deși pare a nu fi pe deplin edificat asupra statutului juridic al acestora, consemnând că „Les Princes de Moldavie et Valachie tiennent des *lespeces d'agents*” (subl. ns.), autorul acestui document nu ezita a-i așeza și prezenta pe „Agenții Moldovei și Valahiei” în rândul ambasadurilor Moscovei, Franței, Angliei, Veneției, rezidenților Olandei și Genovei²⁷. Mai mult, în registrele de cheltuieli ale palatelor din Constantinopol se consemnau la un loc, ce-i drept pentru anul 981/1569—1570, cheltuielile cu „oamenii hanului tătar, cu solul Poloniei, cu oamenii principelui Ardealului, cu solul Franței, cu solul Vienei, cu oamenii voievozilor Moldovei și Țării Românești”²⁸ (subl. ns.).

Ar fi inutil să încercăm încadrarea ierarhică a agenților Țărilor Române în rândul celorlalți rezidenți la Poartă după criteriul terminologiei, în condițiile în care nici pe plan european aceasta nu fusese reglementată încă, argumentele de ordin istoric și de prestigiu avînd cel mai greu cuvînt de spus în stabilirea așa-numitei *precăderi*²⁹. Nici criteriul imunităților, privilegiilor și facilităților nu poate fi considerat valabil pentru ierarhizarea reprezentanțelor statelor europene de la Istanbul, și deci pentru excluderea celor românești din rândul acestora, în condițiile în care imunitățile depindeau, practic, de bunul plac al sultanului³⁰.

Cel mai important fapt de subliniat și de reținut rămîne că *diferența de esență nu trebuie să se facă între ambasadorii puterilor occidentale și agenții Țărilor Române, ci între aceștia și capuchehaielele unor mari demnitari ai imperiului*, cu care autoritățile otomane căutau să-i asimileze în mod abuziv, pornind de la premisa — la fel de falsă și de abuzivă — că Țările Române ar fi fost provincii ale imperiului. Sîntem siguri că documente noi, în special otomane, vor aduce limpezirile necesare în privința statutului juridico-diplomatic al reprezentanților Țărilor Române la Poartă. Mai important însă pentru tema noastră este ca, aici și acum, să încercăm o schițare — pe baza informațiilor de care dispunem în momentul de față — a modului de organizare, funcțiilor și mijloacelor de acțiune specifice reprezentanței Țării Românești la Curtea otomană în vremea lui Constantin Brâncoveanu³¹, asimilînd punctele comune pe care le are cu reprezentanțele altor voievozi români, și subliniind acolo unde este cazul trăsăturile care o individualizează.

1. FUNCȚIILE REPREZENTANȚEI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Țara Românească și Moldova beneficiau în relațiile cu Poarta otomană, și în epoca brâncovenească, de *statutul de 'ahd*, a cărui esență consta în garantarea autonomiei statale în schimbul unor obligații de natură economico-financiară și politico-militară, din care se detașa plata regulată a tributului³². Atribuțiile pe care capuchehaielele le aveau de îndeplinit pe lîngă autoritățile otomane decurgeau tocmai din aceste raporturi specifice existente între Țara Românească și Poartă.

Dintre funcțiile cu cea mai mare pondere în activitatea agenților Țării Românești distingem: (1) Funcția de reprezentare; (2) Funcția de apărare a intereselor domnului și țării pe lângă autoritățile otomane; (3) Adresarea de proteste autorităților otomane în legătură cu încălcarea privilegiilor Țării Românești; (4) Funcția de protejare a intereselor românilor atunci când aceștia se aflau în Imperiul otoman; (5) Funcția de observare și informare³³. Între aceste funcții nu exista — la fel ca în dreptul diplomatic modern — o delimitare netă. Din contra, fiind complementare ele alcătuiau un tot unitar. De altfel, argumentînd rațiunea după care voievozii români țineau „un fel de agenți” la Poartă, Ortieres însuma atribuțiile reprezentanților Țării Românești și Moldovei într-o formulă de tipul: „pour traitter les affaires qu'ils ont et s'opposer aux brigues qu'on y fait continuellement contre eux ...”³⁴. Iar numirile de boieri în funcția de capuchehaie erau făcute cu scopul general de a „se afla la trebile țării și poruncile domnii”³⁵. Autoritățile otomane au încercat o permanentă diminuare a rolului capuchehaielelor de reprezentanți și apărători ai intereselor domnilor români, fie prin numirea din oficiu a unor slujbași greci în această funcție, fie prin folosirea unor funcționari turci în rezolvarea unor probleme ale relațiilor cu Țara Românească. Înțelegem, astfel, de ce în vara anului 1703, odată cu venirea sa silită la Adrianopol și în schimbul sporirii haraciului, Constantin Brâncoveanu a insistat, printre altele, și pentru înlăturarea abuzurilor în privința agenților său. Ambasadorul Franței la Poartă, Charles de Ferriol, consemna la 4 iulie 1703, că voievodul muntean a obținut *promisiunea* că „*entrainera toutes ses affaires à la Porte avec ses Capi-Kiaias*”³⁶.

1.1. *Funcția de reprezentare* a misiunii diplomatice constă în primul rînd în a atesta, prin simpla sa prezență în statul acreditat (Imperiul otoman), existența unei entități statale distincte, cu interese sale proprii (Țara Românească)³⁷. Capuchehaiaua era, conform viziunii românești, reprezentantul personal al voievodului („*principis residents*”, la D.Cantemir”), acesta acreditîndu-l ca atare pe lângă marele-vizir după confirmarea sa ca domn al țării³⁸. Aceeași semnificație trebuie atribuită și faptului că Brâncoveanu trimite scrisori, imediat după alegerea sa ca domn, în primul rînd „la capuchihaiiele”³⁹, pentru ca acestea să aibă cunoștință că reprezintă un nou voievod. În același timp, capuchehaiaua era reprezentantul intereselor Țării Românești. Identificînd interesele sale cu ale statului, Constantin Brâncoveanu va trimite boieri români la Poartă atît „pentru chiverniseala treburilor țării”, cît „și ale domnii” — după expresia lui Radu Greceanu⁴⁰. De același lucru erau conștienți și autoritățile otomane, căci ele se adresează agenților numindu-i „Capuchehaiele Țării Românești și Moldovei (*Eflak va Bogdan Kapu-Kethudaları*)”⁴¹. Iar pentru un reprezentant al unui stat european, ca ambasadorul Olandei Hochepped, de exemplu, era clar că Ienachi Porphyrita „stă la Adrianopol” (dar este valabil pentru toate capuchehaielele lui Constantin Brâncoveanu), „in qualiteyt als agent van Wallachien ...”⁴². Tot în această calitate a ținut Brâncoveanu să-l trimită pe Ienachi Porphyrita la tratativele de pace de la Karlowitz, pentru a sublinia limpede poziția Țării Românești în relațiile cu statele vecine și a apăra interesele Țării Românești în fața pretențiilor ridicate de acestea⁴³. Funcția de reprezentare, înțeleasă „ca

o activitate care are ca scop să facă cunoscute și să apere interesele statului acreditant”⁴⁴, depășește cu mult simpla obligație a capuchehaielelor de a participa la diferite solemnități de la curtea otomană⁴⁵.

1.2. Pornind de la aceste premize, rezultă că rațiunea de a fi a instituției capuchehaialicului era *apărarea intereselor domnului reprezentat* (în speță, Constantin Brâncoveanu) și, implicit, *ale statului acreditant* (Țara Românească). În primul rînd, reprezentanții voievodului aveau sarcina de a ține „domnia nestricată (neclintită) la împărăție”. Cu acest deziderat în față, capuchehaielele trebuiau să fie într-o permanentă stare de veghe pentru a contracara intrigile pretendenților la tron, ale Cantemireștilor și agenților lor⁴⁶, ale Cantacuzinilor și altor boieri munteni veniți la Poartă cu „piră”, ale unor dregători turci dornici de noi pungi cu bani sau ale ambasadorilor francezi la Poartă⁴⁷, care de cele mai multe ori și-au unit eforturile împotriva voievodului muntean, atrăgîndu-i uneori și pe agenții acestuia de partea lor⁴⁸. Aspecte ale jocului de culise în care au fost antrenați permanent agenții Țării Românești pot fi surprinse doar fragmentar, datorită numărului mic de izvoare. Majoritatea acțiunilor vor rămîne probabil pentru totdeauna neștiute. Un lucru îl putem afirma însă cu certitudine : pentru menținerea pe tronul Țării Românești timp de aproape 26 de ani, o domnie neobișnuit de lungă pentru secolele XVII—XVIII, (în Imperiul otoman au loc în acest timp 3 schimbări de sultani, 20 de mari-viziri, 2 de mari-dragomani, 12 de reis-efendi, 9 de hani ai Crimei), Constantin Brâncoveanu dătoarează mult nu numai aurului său — folosit ca mijloc de acțiune — ci și celor care l-au manevrat. Cronicarul anonim nu poate să evite a-l aprecia pe Ienachi Porphyrita pentru iscusința dovedită „întru cele ce începea să lucreze”, deși ține să sublinieze rolul jucat de „banii țării” în acțiunile sale. Balanța înclină totuși în favoarea capuchehaielei lui Brâncoveanu : „însă tot mai mult ca alții ce au fost mai înainte de el făcea trebile domnă-său”⁴⁹. De reținut — la fel ca Radu Popescu — că în acțiunea de salvare a tronului din vara lui 1703 au fost angajate și „capichehaielele și boiarii” care au umblat „pe la unii, alții, făgăduind bani”⁵⁰. Pentru siguranța domniei, Brâncoveanu va antrena agenții trimiși la Poartă în dejucarea planurilor lui Dimitrie și Antioh Cantemir de a obține tronul Moldovei^{50b}, în a țese intrigi pentru detronarea lui Antioh Cantemir în 1700 și 1707, sau a lui Constantin Duca în 1703, în sprijinirea candidaturilor lui Constantin Duca în 1693, respectiv a lui Mihai Racoviță în 1703 și 1707. Astfel, la moartea lui Constantin Cantemir (1693), pentru a evita întronarea lui Dimitrie Cantemir, voievodul muntean „au scris cărți pă la prietenii lui la Odriu și au trimis călărași... (care) ... găsind pă Vergo portarul și pă alte capichihaiiele au dat scrisorile și au mers la caimacamul, prietenul lui Vergo ...” Consecința : Constantin Duca, viitorul ginere al lui Brâncoveanu, este făcut domn „după cum au vrut domnul Constandin-vodă”⁵¹. Pentru ca în 1703, sprijinul de a lua tronul Moldovei să fie acordat lui Mihai Racoviță. În acest sens, „domnul ... au lăsat poruncă la boiarii mării sale ce rămăsese la Poartă și la capichehaiale ...”⁵².

Dintre atribuțiile financiare ale capuchehaielelor, reținem, în primul rînd, sarcina de a fi intermediari între voievod și Poartă în plata la timp a

tributului, a bairam-peșcheșului și a celorlalte „poeloane”, a banilor de mucarer etc.⁵³. Pe de altă parte, însă, agenții aveau misiunea de a înainta autorităților otomane (în special, marelui vizir) petițiile (*arz-î hal*) voievozului muntean și de a acționa ei înșiși pentru reducerea sau chiar anularea numeroaselor cereri (în bani, zahare etc.) pe care Poarta le adresa Țării Românești. Radu Greceanu consemnează numeroase cazuri de intervenție a capuchehaielelor pe lângă demnitarii turci (care, în secolele XVII—XVIII, se exprimă prin „jالبă și mare rugăciune la Poartă”) pentru reducerea numărului pungilor cu bani, al carelor și salahorilor, al cailor pentru „treaba vinătorii” sultanului etc.⁵⁴. Să ne opim însă la un moment comentat mai amplu de Radu Greceanu. În decembrie 1711, „scriia boierii dă la Poartă domnului” că marele-vizir i-a chemat și le-a înfățișat porunca sultanului, ca Țara Românească să trimită 100 de pungi pentru „gătirea oștii”. Mai mult, la 5 ianuarie 1712, călărași veniți de la Țaigrad aduc vești de la boierii capuchehaiele despre poruncile Porții pentru zaharea (*zahire*), în scurt timp sosind și 3 „bumbașiri” cu firmane în care se cereau: 20 de pungi cu bani, „25 000 stambol-chile făină, 50 000 chile orzu, unt, sare, sfoară ... 400 cai dă tunuri”. „Mihnirea și întristarea”, de care sînt cuprinși domnul, boierii și țara la auzul acestor „dară grele”, se transformă însă numaidecît într-o febrilă activitate de protest a capuchehaielelor. Brâncoveanu scrie marelui-vizir și chehaialei acestuia „cărți”, poruncind în același timp boierilor de la Poartă să intervină pe lângă aceeași demnitar pentru reducerea cererilor formulate. „Deci după porunca domnului, — ne relatează cronicarul — mergînd boierii la veziriul cu cărțile mării sale și făcînd jالبă, *li s-au dat bună ascultare* ...” (subl. ns.), și din cele 100 de pungi cerute inițial se scad 30. Intervenția agenților este reluată și pentru cererile din ianuarie 1712. Drept consecință la „jالبă boierilor”, din „3000 cară au lăsat pă 600, din zaharea și din altele așijdirea, din toate au ușurat pre jumătate”⁵⁵. Și chiar dacă Radu Greceanu, fiind cronicar oficial, atribuie merite pentru „ușurarea” țării numai „rugăminților” domnului, noi nu trebuie să ignorăm activitatea oportună a boierilor capuchehaiele aflați la acea vreme la Istanbul⁵⁶. De menționat și motivația utilizată de domn și agenții săi pentru reducerea sarcinilor impuse de Poartă: „că raiao au ajunsu la mare săiăcie”⁵⁷. Un argument forte, în condițiile promovării la curtea sultanală a principiului ocrotirii contribuabililor, invocat de altfel în diplomele de investitură (*berat*) acordate voievozilor români în secolele XVI—XVIII⁵⁸. Bineînțeles că spectrul acțiunilor capuchehaielelor lui Constantin Brâncoveanu pentru apărarea intereselor domniei, țării și locuitorilor ei (între care exista o strînsă legătură) era cu mult mai larg. În general vorbind, rolul agenților era de a înlătura acele „supărări ... dăspre Poartă”, de orice natură ar fi fost ele, și de a aduce lui Constantin Brâncoveanu și Țării Românești „mare liniște și bună odihnă dăspre Poartă”, atît de necesare dezvoltării țării⁵⁹.

1.3. În strînsă legătură cu funcția a apărare a intereselor domnului și țării, consemnăm misiunea capuchehaielelor de a adresa proteste pe lângă autoritățile otomane centrale (sultan, marele-vizir) și a cere înlăturarea abuzurilor comise de dregătorii otomani locali la adresa vechilor privilegii ale Țării Românești, privilegii confirmate în repetate rînduri prin firmane

eliberate de sultan. Astfel pornind de la premisa individualității teritoriale a Țărilor Române⁶⁰, se întărea în secolele XVI—XVIII „opreliștea de a îngădui cuiva din împrejurimi să intre fără firman în țările Moldova și Țara Românească”⁶¹. Din însărcinarea lui Constantin Brâncoveanu capuchehaielele, întărite și de o delegație formată din mari boieri munteni, vor obține de la sultanul Ahmed II un firman de reîntărire a vechiului hotar dintre Țara Românească și *kaza*-ua Brăilei, datat 22 noiembrie—1 decembrie 1691. Și aceasta pentru că diriguitorii otomani ai Brăilei (*nazîri*) încălcau în mod repetat hotarul „distinct și stabilit”, comițând silnicii asupra celor care „fac agricultură în interiorul hotarului Țării Românești”. Firmanul căuta să înlăture abuzurile autorităților turcești, poruncind : „de acum înainte nazîrii din Brăila să nu se amestece și să nu facă silnicii în privința *ôşr*-ului produselor obținute de pe vechiul pământ separat prin hotar al Țării Românești”⁶². Același sultan va emite o poruncă, despre care îl înștiințează pe Constantin Brâncoveanu în martie 1692, prin care interzicea demnitarilor tătari și otomani din vecinătate să ceară și să ia „cu sila și pe nedrept de la populația Țării Românești, sub formă de daruri, bani și blănuri, și căruțe și postav și stofe”⁶³. De asemenea, în ianuarie 1712, Ahmed III reconfirmă poruncile emise anterior pentru scoaterea lazilor (negustori), care „invadînd principatul Țării Românești, jefuiesc averile multora dintre sărmanii (locuitori)”⁶⁴.

În documentele emise de cancelaria otomană amintite mai sus nu se face referire directă la capuchehaielele lui Constantin Brâncoveanu, ci doar despre *arz*-urile înaintate Porții de către voievodul muntean. Noi, însă, vedem în spatele acestor acte oficiale, și în altele de acest fel⁶⁵, nenumărate intervenții ale agenților Țării Românești pe lângă marele-vizir și alți demnitari, o permanentă denunțare — agasantă pentru autoritățile otomane — a abuzurilor săvîrșite la adresa vechilor privilegii, a statutului de *'ahd*.

1.4. Documente otomane publicate recent dovedesc cu prisosință dreptul și obligația agenților de a apăra interesele românilor atunci cînd aceștia se aflau în Imperiul otoman, subliniind încă o dată diferența de statut juridic existentă între teritoriul și locuitorii de la nord de Dunăre (*dar al-ahd*) și cei din sudul fluviului (*dar al-Islam*)⁶⁶. Este vorba, în principal, despre intervențiile capuchehaielelor la Poartă pentru apărarea boierilor, negustorilor, călărășilor și, în general, a tuturor românilor care veneau sau plecau în și din Imperiul otoman, de abuzurile autorităților locale care, asimilîndu-i cu *zimmi*⁶⁷ sud-dunăreni, îi sileau să plătească „capitația individuală” (*cizye*). Iată, spre exemplu ce consemna porunca sultanului Mustafa II din 11 iunie 1696 : „(*Capu*) — *chehaia* Țării Românești prezentînd *arzuhal* la Poarta mea a fericirii ...” a cerut reînnoirea unui firman mai vechi, care stabilea clar că „servitorii de lângă capuchehaiele Țării Românești precum și fiii boierilor de lângă beii Țării Românești și servitorii acestora din Țara Românească ... să nu fie supărați cu cereri de gizie”. Argumentul forte : „ei sînt din Țara Românească și nu sînt dintre cei stabiliți la Poartă”⁶⁸. Trebuie subliniată importanța acestui document și pentru privilegiile de ordin fiscal de care beneficiau capuchehaielele numite dintre boierii români. Agenții Țării Românești au inter-

venit, de asemenea, pentru a apăra vechiul drept al celor veniți din nordul Dunării de a conăci „(în casele) sătenilor de la popasuri”, bineînțeles „cu voia stăpînilor”, cu scopul de a se feri de tilhăriile care se puteau comite în hanuri. Într-un „memoriu” (*arzuhâl*) înaintat Porții în noiembrie 1708, „capuchehaiele (Țării Românești) au arătat că din vechime călărașii și alții din Țara Românească care vin la Poarta mea a fericirii, cu unele treburi importante, din partea voievodului Țării Românești, și se duc de la Poarta mea . . .” au beneficiat de dreptul de a conăci și reclamau un caz de abuz din partea unui hangiu sprijinit de forțele locale de ordine ⁶⁹.

1.5. Izvoarele scot în evidență din plin *funcția de observare și informare*, sarcină pentru îndeplinirea căreia agenții Țării Românești alocau mare parte a timpului și energiei lor. Capuchehaielele trebuiau să obțină date cît mai aproape de adevăr, pe care să le transmită *în timp util* lui Constantin Brâncoveanu, despre situația politică de la curtea otomană, în general, despre orice „mișcare” în stare a-i afecta țara și tronul, în special.

Într-un raport din 31 ianuarie 1693 se consemna încercarea ambasadurului Franței, Pierre de Castagnères, de a determina înlocuirea lui Constantin Brâncoveanu cu Emeric Thököly ⁷⁰, folosind „pîra” a cinci boieri munteni. Numai că aceștia cer, pentru reușita acțiunii, în primul rînd, „să se asigure de persoana lui Ienachi Porphyrita, capuchehaie a Domnului, *pentru că el anunța din Constantinopol și Adrianopol tot ce se întîmplă cu privire la guvern și la pregătirile de război*” (subl. ns.) ⁷¹. Premisele care favorizau obținerea de informații, chiar dintre cele mai greu accesibile, de către agenții lui Brâncoveanu ne sînt înfățișate de Wohner, însărcinat cu afaceri al ambasadei franceze la Adrianopol, într-un raport din 5 martie 1689. El făcea referire directă la dragomanul Ienachi Porphyrita, care era în același timp „Le Résident du Bey de Valachie” ⁷². În primul rînd : „il n’y a rien de secret en cette cour”. Dar, în al doilea rînd, aceste „secrete” nu se lăsau dezvăluite decît în schimbul pungilor ou bani, care nu-i lipseau însă agentului Țării Românești, aprovizionat din plin de Brâncoveanu („il a eu main de quoy dépenser”). În consecință, o cunoaștere precisă și la zi a oricăror intervenții făcute la Poartă și, care l-ar fi putut afecta, într-un fel sau altul pe voievodul muntean („il sçait toutes les demarches qu’il ne manque pas de faire, sçavoir au Prince de Valachie . . .”) ⁷³. În toamna lui 1709, îl vedem pe Brâncoveanu liniștindu-i pe boierii moldoveni care se temeau de noi arestări sau chiar de instaurarea unui pașă la Iași. Argumentul invocat de voievodul muntean și notat de Ion Neculce era : „așa are el veste de la capichihăi . . .” ⁷⁴. Trecînd în revistă numai cronică lui Radu Greceanu rămînem uimiți de spectrul foarte larg de știri pe care capuchehaielele le transmiteau cu o frecvență de invidiat pentru acele vremuri ⁷⁵. Călărașii de Țarigrad erau într-un permanent dute-vino între curtea lui Constantin Brâncoveanu și cea otomană (aflată mult timp la Adrianopol), informîndu-l pe domn despre : schimbările de dregători operate la curtea otomană și situația politică din imperiu ⁷⁶, pregătirile de război, drumul oștirii turcești și operațiunile militare (unii agenți însoțind, de altfel, armata condusă de marele-vizir) ⁷⁷; relațiile Porții otomane cu Austria, Rusia și celelalte puteri străine ⁷⁸; trecerea unor soli (ruși, polonezi, englezi, austrieci etc.) pe teritoriul Țării Românești

etc.⁷⁹. Dar cea mai importantă atribuție a capuchehaielelor — la care Brâncoveanu ținea foarte mult — consta în anunțarea sosirii unor funcționari turci cu firme care priveau Țara Românească. După cum ne informează Radu Greceanu, Constantin Brâncoveanu a luptat mult pentru dreptul ca „trebile și poruncile împărăției, pren capichehaele să sâ dea știre domnului și domnul să le facă și să le îplinească ...”⁸⁰. În acest fel, voievodul român urmărea să înlăture obiceiul trimiterii unor slujbași otomani pentru anunțarea poruncilor sultanale, obicei care aduceau un dublu deserviciu țării și domnului. Pe de o parte necesitatea unor mari sume de bani pentru întreținerea și „mituirea” acestora, iar pe de altă parte pericolul unei maziliri surpriză⁸¹. Dacă Radu Greceanu consemnează acordarea acestui drept în „hatiseriful împărătescu” eliberat cu ocazia silitei călătorii la Adrianopol din vara lui 1703⁸², ambasadorul francez Charles de Ferriol transmitea, la 4 iulie 1703, că lui Brâncoveanu *i s-a promis doar* („mais on lui a promis”) — în schimbul unor imense sume de bani⁸³ — „de ne plus lui envoyeur ni Aga, ni Mubachir pour exiger le tribut ce qui le consumait ...”⁸⁴. De altfel, cronicarul oficial al voievodului consemnează și după 1703 sosirea în țară cu poruncile sultanale a unor funcționari otomani. Ce-i drept, câteva zile înaintea acestora soseau călărașii de Țarigrad cu veste de la capuchehaiele despre emiterea firmanelor⁸⁵, fapt ce dovedește că agenții Țării Românești căpătaseră, măcar parțial, dreptul de a avea acces la cancelaria otomană, sau cel puțin de a fi informați oficial despre eliberarea unor acte care îl priveau direct pe Constantin Brâncoveanu. Neîndeplinirea funcției de informare la timp de către capuchehaiele era un prilej de supărare și îngrijorare pentru voievodul muntean. Astfel, cronicarul anonim consemnează „întristarea” de care a fost cuprins domnul la mazilirea lui Constantin Duca din domnia Moldovei în 1695, dar subliniază că mai mare mihnire și indignare i le-a adus „lucrul ce au fost făr’ de veste, de nici un Enachie dragoman care era capichihia domnului Țării Românești n-au prins veste mai nainte”⁸⁶. În același timp, agenții lui Brâncoveanu aveau misiunea de a transmite demnitarilor otomani corespondența și informațiile primite din țară despre situația politico-militară din Europa. De altfel, istoricii au apreciat că Țara Românească și voievodul ei au constituit o adevărată placă turnantă în transmiterea știrilor către Poartă, conform obligației ce decurgea din statutul de tributar, în același timp, Austria și Rusia fiind informate în secret despre problemele politico-militare din Imperiul otoman⁸⁷. În acest „joc riscant” agenții Țării Românești nu au avut cîtuiș de puțin un rol secundar.

1.6. După modul în care se achitau de sarcinile capuchehaialicului, toți membrii reprezentanței diplomatice, de la baș-capuchehaia și pînă la grămătic, beneficiau din partea voievodului de aprecierea cuvenită. Dimitrie Cantemir surprindea bine bipolarismul atitudinii lui Brâncoveanu în această privință: îndeplinirea atribuțiilor — „de aceia slujbă vrednice daruri vor lua”; neîndeplinirea funcțiilor — „fără a cinstei scădere să scape nu vor putea”⁸⁸. În aprilie 1709, la sosirea în țară, Radu Dudescul vel slujer era primit de domn cu „bună voință” — ne spune cronicarul — „și mulțumindu-i dă dreaptă slujbă și osteneală ce au făcut în treaba țării și a domnui și cu conțeș de ale mării sale l-au înbrăcat cu paceale

de samur”⁸⁹. La fel vor fi răsplătiți Șerban Grecianu vel logofăt în iunie 1712 sau Ianache Văcărescul vel agă în noiembrie 1713, și oricare alt boier care a acționat cu cinste „pentru folosul țării”⁹⁰. Mulțumirile se concretizau de cele mai multe ori în sume de bani drept daruri, acordate de Constantin Brâncoveanu fie în timpul slujbei, fie la încheierea misiunii și întoarcerea în țară. În acest sens, domnul nu uită a cultiva credința agenților săi — la fel cum o întreținea pe a protectorilor săi, greci sau turci — în timp ce aceștia se aflau încă la curtea otomană. Apar, astfel, blănurile de samur ca „daruri de pasci”, a căror valoare depindea însă de ierarhia capuchehaialicului. Pentru 1701, 1 martie, în *Condica de venituri și cheltuieli* se notau 500 taleri pentru blană lui Ianache Pophyrita, dar numai 220 taleri pentru „blane” lui Dumitrașco Caramanlău vel postelnic și Constandin cluceru⁹¹. De asemenea, boierii trimiși la Poartă primeau daruri la venirea în țară. Dumitrașco Caramanlău vel postelnic primește 500 de taleri „cându au venit de la Odrii, daru de la Măria Sa Vodă” — consemnează *Condica* pentru 1701⁹². Velisaru Ciohodaru, la fel ca Iane Vătaful, a primit numai 250 de taleri — consecință a rangului boieresc, dar și a locului ocupat în capuchehaialic — „cându au venit din capichehaialicu pentru slujba lui ce au slujitu unu anu”⁹³.

1.7. Pentru cîștigarea „bunăvoinței” cîtor mai mulți și mai sus-puși demnitari otomani, agenții lui Constantin Brâncoveanu au folosit drept principal mijloc de acțiune, darurile, pornind de la principiul care guverna la curtea otomană, consemnat de I. Neculce: „Așe sintu prietșugurile turcilor; cini dă mai mult, acela-i mai prieten și mai bun”⁹⁴. Ienachi Porphyrita, viitorul agent al lui Brâncoveanu, remarcă la 1674, „nestatornicia turcilor, și lăcomia lor, mai ales în aceste vremi cînd au nevoie”⁹⁵, trăsătură sesizată de altfel, de toți contemporanii voievodului muntean. În *Condica de venituri și cheltuieli* sau în *Însemnările de taină* sînt notate precis sumele de bani care erau drumul curții otomane cu regularitate, intermediarii fiind capuchehaielele⁹⁶. Ambasadorii francezi au rămas uimiți nu numai de imensele sume de bani cheltuite pentru dejucarea intrigilor lor de către Brâncoveanu, ci și de știința folosirii banului⁹⁷. Dacă ar fi să generalizăm, observăm în această privință două principale modalități de lucru ale agenților Țării Românești: 1. o întreținere permanentă a bunăvoinței dregătorilor otomani față de voievod, ca un foc care nu trebuie să se stingă, întreținere asigurată cu sume moderate de bani, acordate înainte, în timpul funcției și chiar după mazilierea din funcție⁹⁸; 2. o evidentă „mituire” în cazuri de mare necesitate, cînd erau afectate tronul sau interesele țării⁹⁹. Sumele erau direct proporționale cu importanța decizională a funcției politice ocupate de dregătorul turc, deși la curtea otomană începuse demult ca ierarhia oficială să fie răsturnată de existența „favoriților”¹⁰⁰. Oricum sume mari primeau marele-vizir sultana valide, chehaiaua marelui vizir, caimacamul, reis-efendi, hanul Crimeii, muftiul, haznatarul, tefterdarul etc.¹⁰¹. Alături de aceștia, o mulțime de mici funcționari erau cultivați cu daruri pentru că jocul puterii putea aduce oricînd în prim plan pe unul dintre ei¹⁰². De reținut totodată, fără a intra în amănunte, deseale împrumuturi pe care tot capuchehaielele le fac de la creditorii din Istanbul (în „trebile țerei”) pentru ca nici una din cerințele Porții să nu sufere vreo amîinare riscantă din partea voievodului muntean¹⁰³.

2. ORGANIZAREA REPREZENTANȚEI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Rezidenții lui Constantin Brâncoveanu la Poarta otomană făceau parte din două principale categorii: boieri pămînteni (români sau greci împămînteniți) ale căror interese (pămînturi, dregătorie, familie) se aflau în țară și supuși direcți ai sultanului, în special slujbași greci, al căror domiciliu era în capitala otomană.

2.1. Într-o cerere de scutire de dări înaintată sultanului în febr.-martie 1701, Ienachi Porphyrita, unul din cei mai activi agenți ai lui Brâncoveanu în prima parte a domniei, argumenta, printre altele, că „de mai bine de douăzeci și cinci de ani, s-a străduit, din toate puterile, pentru a îndeplini cu credință și cinste slujba de capuchehaia la înaltul Stat al Țării Românești și Moldovei”¹⁰⁴. Într-adevăr, el apare în unele documente ca fiind capuchehaie în timpul lui Gheorghe Duca (1673—1678)¹⁰⁵, Șerban Cantacuzino (1678—1688)¹⁰⁶ și Dumitrașco Cantacuzino, domn al Moldovei (1673; 1674—1675; 1684—1685)¹⁰⁷. Numit, probabil, în această funcție de Poartă, la fel cum în 1592—1593 era desemnat Mihaloğlu Derviş (Andronic Cantacuzino)¹⁰⁸, Ienachi Porphyrita — care funcționa în același timp ca dragoman la reprezentanța austriacă (pînă în 1692)¹⁰⁹ — va fi preluat în funcția de capuchehaie de Constantin Brâncoveanu.

Desigur, un agent trebuia să dovedească multe calități (cunoașterea de limbi străine, mai ales turca; stăpînirea artei diplomației etc.). Înainte de toate stătea, însă, *fidelitatea față de domnul și țara pe care îi reprezintă*. Deși, dovedind că era „iscusit foarte întru cele ce începea să lucreze”¹¹⁰, Ienachi Porphyrita devenise indispensabil pentru rezolvarea unor situații critice, Constantin Brâncoveanu nu se putea baza exclusiv pe un agent slujbaş al Porții (la fel ca și Gheorghe Clironomos sau Marc Antonio Mamuca della Torre), a cărui fidelitate era direct proporțională cu sumele de bani primite din țară. Pe de altă parte, Ienachi Porphyrita pare a avea un statut ambiguu și contradictoriu, asemănător cu al celui Spandoni, amintit de D. Cantemir ca fiind capuchehaia lui Constantin Cantemir pînă în 1691, cînd este „scos din slujbă și lipsit de leafă”. Acesta îi declara caimacamului Porții: „Doamne, eu sînt grec de neamul meu și născut în acest oraș. Mă aflu în slujba Porții pentru treburile care privesc pe domnul Moldovei; totuși *sînt ținut să datorez mai multă credință sultanului decît domnului meu*” (subl. ns.)¹¹¹. Iată de ce voievozii români, și Brâncoveanu poate mai mult ca oricare altul, vor căuta să dubleze în permanență activitatea agenților recrutați din rîndul slujbașilor Porții, mai ales a celor numiți din oficiu de Poartă, prin trimiterea din țară a unor boieri dregători¹¹² a căror fidelitate era, măcar inițial, mai puțin pusă la îndoială. În acest sens, Constantin Brâncoveanu i-a cultivat în funcția de capuchehaia, mai ales în prima parte a domniei, printre alții, pe Dumitrașco Caramanlău vel postelnic¹¹³, pe Vergo vel portar¹¹⁴, pe Constantin Ciorogirleanul vel sluger¹¹⁵, Pirvu Cantacuzino vel sluger¹¹⁶ etc. Mai mult, Radu Greceanu surprinde în cronică sa, începînd cu anul 1703, mecanismul unei adevărate rotative diplomatice pe care Brâncoveanu a perfecționat-o continuu. Sînt trimiși alternativ în special mari boieri, dintre care se disting prin frecvență Ianache Văcărescul vel agă¹¹⁷, Iordache Crețulescul vel cămătaș¹¹⁸, Iorga (Costescu) vel sluger¹¹⁹.

2.2. Numirea și schimbarea în și din funcția de agent a boierilor pămînteni era un atribut al voievodului român¹²⁰. În 1704, cînd Toma Cantacuzino vel slujer și Chiriță Dimache¹²¹ își „trădează” stăpînul prin evitarea prinderii lui Dimitrie Cantemir, ceilalți agenți nu îi scriu întîmplător lui Brâncoveanu pentru a trimete „pre altul credzut în locul lor”, ci tocmai pentru că *numai voievodul român avea dreptul de a numi și schimba pe reprezentanții săi trimiși din țară la Poartă*¹²². Deși numirea continuă a fi prilejuită și după 1703 — aidoma soliilor temporare din prima parte a domniei¹²³ — de îndeplinirea unor misiuni urgente pe lîngă Poartă¹²⁴, ea apare la Radu Greceanu ca fiind impusă de regula rotației în funcția de agent („ca să poată veni cei ce era mai înainte”) ¹²⁵. Atît numirea cît și chemarea „boiarilor capichehaiele” trebuiau aduse la cunoștința marelui-vizir și a chehaia-lei sale. Boierii care soseau la Poartă aveau, pe lîngă porunca pentru vechii agenți „ca să se arădice să-și vie acasă”, și „cărți ” pe care să le înmîneze „la veziriul și la chehaiao” (adevărate „scrisori de acreditare și rechemare”). Și aceasta, pentru că marele-vizir, pe lîngă care erau acreditați formal, trebuia „să-i dea voie lui (Toma Cantacuzino — n.ns.) și lui vel agă (Ianache Văcărescul — n.ns.) ca să vie în țară și să rămîie în locul lor boiarii ce s-au trimis” (Cornea Brăiloiul vel ban, Radul Golescul biv vel comis și Ștefan Cantacuzino vel paharnic)¹²⁶. Pentru schimbarea din funcție voievodul invocă, ținînd cont de dorințele și interesele boierilor pămînteni, „multa vreme” petrecută la Poartă, „vreme” care se ridica de regulă la 6 luni, dar putea să fie și de 7—8 luni sau chiar un an¹²⁷. Motivația era dublată în multe cazuri și de alte argumente. Apariția unor probleme în țară care reclamau cu necesitate prezența marilor boieri dregători. La 26 august 1708, Șerban Bujoreanul vel vistier sosea la Tîrgoviște chemat de Brâncoveanu pentru că era „trebuincios pentru trebile țării”. Și aceasta, deși „măcar că de curînd era trimis”¹²⁸. Schimbările de demnitari otomani, în special marii viziri, („se-au strămutat obrazele”) l-au determinat pe Brâncoveanu de multe ori a înlocui vechii agenți, cei noi ducînd totodată „poclonul de vezerie nouă”¹²⁹. Neîndeplinirea funcțiilor pentru care fuseseră trimiși sau numai bănuială de trădare constituiau argumente forte pentru chemarea în țară a boierilor de la Poartă. De exemplu, cazul lui Toma Cantacuzino din 1704 — 1705, care era totuși acuzat pe nedrept de Radu Greceanu că și-ar fi dat „fandasii de domnie”¹³⁰.

Proasta organizare a activității capuchehaialicului, care atrăgea după sine cheltuieli prea mari chiar și pentru vistieria lui Brâncoveanu, este invocată de voievod în februarie 1701 cînd la Poartă erau Dumitrașco Caramanlău vel postelnic, Vergo vel clucer și Bunea Grădișteanul vel comis. Luînd în seamă că acești agenți „făcea și ei niște cheltuieli mari și fără socoteală dă aduce țării atîta pagubă”, Constantin Brâncoveanu îl chemă pe vel postelnic și îl trimite pe Șerban Greceanul vel vistier „ca să ia seama acelor boieri dă atîtea cheltuieli fără dă ispravă ce făcuse, la ce și unde le-au făcut ... ”¹³¹.

2.3. Reprezentanța permanentă a Țării Românești era alcătuită din mai mulți membri. În *Istoria ieroglifică*, Dimitrie Cantemir ne lasă să înțelegem existența unui mare număr de agenți (dulăii, cîinii), iscoade (coteii) și călărași (ogarii) ai lui Brîncoveanu care îl urmăreau¹³². În rîndul acestora era stabilită, mai mult sau mai puțin oficial, o anumită

ierarhie. În frunte se afla, ca șef al misiunii, prima capuchehaie (în turc. *baş-kapu-kethudasî*), urmată — se pare — de „capuchehaia a doua”¹³³. „Capul cheiaiao” sau „premier agent”¹³⁴ a fost mult timp, în prima parte a domniei lui Brâncoveanu, Ienachi Porphyrita, acesta aflându-se notat în capul listei cu banii trimiși capuchehaielelor¹³⁵. Dimitrie Cantemir surprinde excelent raporturile existente de drept între „primul agent” și ceilalți membri ai reprezentanței. Astfel, Toma Cantacuzino (Șoimul în *Istoria ieroglifică*) era conștient că „dulăii ceva de capul lor a face nu pot, nici peste voia lui ceva a lucra îndrăznesc”. Iar capuchehaielele știau cauza: „de vreme ce toată slobodjenia lui era dată și cu toții supt a lui poruncă poruncă avea”, evident că de la Constantin Brâncoveanu. Și totuși au curajul și posibilitatea de a scrie voievodului, prevenindu-l de trădarea lui Toma Cantacuzino „fără ca acesta să știe”¹³⁶. Izvoarele amintesc, de asemenea, existența unui secretar al reprezentanței, așa-numitul „grămătic” sau „logofet al Capi-chehaialeloru”¹³⁷, a „călărășilor de Țarigrad”¹³⁸, a unui „ispravnicu la saraiful țării”¹³⁹ etc.

2.4. *Condica de venituri și cheltuieli a Visteriei* consemnează cu regularitate pentru anii 1694—1704 sumele de bani trimise capuchehaielelor drept „sîmbrie”, distingîndu-le uneori de pungile expediate „pentru trebile țerei” și de „darurile” acordate la anumite intervale și în anumite momente de Brâncoveanu. Pentru 7 februarie 1703 se nota: „S-au trimis grămăticului de la Capichehaile; înse tal. 100 din *simbria* lui și tal. 100 *daru*”¹⁴⁰ (subl. ns). Sumele erau acordate la numirea în funcție și plecarea la Poartă, în timpul îndeplinirii slujbei sau pentru întoarcerea în țară. Pentru 1 aprilie 1694, *Condica* consemnează: (600)tal. S’au datu de chieltuelă lui vel Stoln i. vel Port. i Hasanache Clucerulu cându s’au trimisu capichehaiali la Odriiu”¹⁴¹. Sumele de bani sînt notate în condică fie în bloc („S’au trimisu chieltuela Capichehaialeloru”)¹⁴², fie defalcat pe fiecare agent, în funcție de ierarhia reprezentanței. Pentru decembrie 1701 se nota: „(1500) tal. S’au trimisu Capichehaialeloru de chieltuală; însă lui Chiriță Ianache tal. 500, i lui Vergo vel cluceru tal. 500, i Bunii vel Comisu tal. 300, i lui Constandinu Slugerulu tal. 200”¹⁴³.

Izvoarele turcești demonstrează că întreținerea agenților Țărilor Române era într-o oarecare măsură și sarcina Porții. Astfel, în *ahidnâme*-aua acordată la confirmarea princepelui Gabriel Bethlen (iulie 1614) se stipula: „Și banii de întreținere pentru solii lor care vin (la Istanbul) și pentru capuchehaiele lor să fie dați conform vechii legi”¹⁴⁴. Iar Kiatip Celebi (m. 1657) afirma privitor la Moldova (dar credem că este valabil și pentru Țara Românească) că „avea (ca reprezentant diplomatic) un capuchehaia (*kapikethuda*), (care) primea o leafă fixă de la Poartă”¹⁴⁵.

Descoperirile viitoare de documente, în special turcești, vor aduce cu siguranță noi date cu privire la funcțiile, activitatea și mai ales la organizarea reprezentanțelor permanente ale Țărilor Române la Poartă, vor lumina punctele, acum, neclare îndeajuns. Aici putem face doar două încheieri. Prima: prin funcțiile lor, prin modul complex de organizare, capuchehaielele Țărilor Române alcătuiau o adevărată reprezentanță diplomatică, care nu suportă asimilarea cu capuchehaielele unor demnitari otomani. A doua: prin simpla existență a agenților la Poartă se demonstrează, dacă mai era nevoie, că Țările Române și-au păstrat entitatea statală distinctă în întreaga perioadă a relațiilor cu Imperiul otoman.

NOTE

¹ A.H. Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova pînă la 1829. Contribuții la cunoașterea raporturilor de drept dintre Moldova și Turci*, Iași, 1943. De asemenea, I.D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920.

² G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte. 1541—1688*, Sibiu, 1923. De asemenea, Vencel Biró, *Erdely Kövelei a Portán (Soliile Transilvaniei la Poartă)*, Cluj, 1921.

³ I. Matei, *Capuchehăile Țării Românești*, mss. la Institutul de studii sud-est europene, pe care însă nu l-am consultat. De asemenea, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 468—470 și vol. II, București, 1984, p. 224—226. De asemenea, Adrian Știrbei, *Reprezentanța diplomatică și consulară a României. Organizare juridică*, București, 1948 (teză de doctorat inedită).

⁴ Consemnăm totuși, I. Condurachi, *Diplomați români în trecut (sec. XIV—XVII)*, în „Țara Bârsei”, an IX, nr. 4—5/1937, p. 41—49 (capitolul *Soliile lui Ion Caraiman la turci*).

⁵ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brincoveanu Voievod (1688—1714)*, studiu introductiv și ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970; *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (în continuare: *Cronica Anonimă despre Brincoveanu*), în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, vol. II, București, 1961; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, vol. I.

⁶ N. Iorga, *Documente privilegiate la Constantin Vodă Brincoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*, București, 1901; Nici colecția D.I.R. și nici D.R.H., n-au ajuns, din păcate, la epoca brâncovenească.

⁷ *Condica de venituri și cheltuieli a visteriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704)*, în „RIAR”, București, 1973 (ed. C.D. Aricescu) (în continuare: *Condica*).

⁸ Emil Virtosu, *Însemnările de taină ale lui Constantin Vodă Brincoveanu (1693—1707)*, București, 1940.

⁹ V. Papahagi, *Correspondența inedită a lui Constantin Brincoveanu cu bailul Ascanio Giustinian*, în „Revista Istorică”, anul XVII, nr. 7—9/1931, p. 169—176; Paul Cernovodeanu și Mihail Caratașu, *Lettres du Prince de Valachie Constantin Brancovan aux savants grecs Jean et Rakakis Caryophyllis*, în „RESEE”, tome XIV, nr. 1/1976, p. 143—164; P. Cernovodeanu. *Din corespondența diplomatică a lui Constantin Brincoveanu*, în „RA”, nr. 1/1985 (I); nr. 3/1985 (II); nr. 1/1986 (III); și nr. 3/1986 (IV).

¹⁰ Țările Române vor continua a-și manifesta dreptul de legăție activ, trimițînd solii în statele creștine în ciuda pretențiilor Porții. Un cap de acuzare pentru maziirea și uciderea lui Brâncoveanu a fost — după ambasadorul francez des Alleurs — trimiterea de soli la Veneția, Viena și în Transilvania (*Documente privilegiate la istoria Românilor*, supliment I, volumul I, Documente culese de Gr. G. Tocilescu și A.I. Odobescu, București, 1886, d. DCXXXII, p. 430—431; în continuare: Hurmuzaki, *Documente*).

¹¹ Ion Neculce, *Opere, Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție critică de G. Strempel, București, 1982; *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*. Ediție îngrijită de N. Camariano și A. Camariano-Cioran, București, 1965; *Cronica anonimă a Moldovei. 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, Ediție critică de D. Simonescu, București 1975.

¹² D. Cantemir, *Istoria ieroglică*, în *Opere complete*, vol. IV, București, 1973 (de mare folos ne-au fost comentariile lui Nicolae Stoicescu); idem, *Descrierea Moldovei*, București, 1973; idem, *Viața lui Constantin Cantemir*, București, 1973; idem, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brancovenilor din Tierr'a Muntenesca*, în *Operele principelui Demetriu Cantemiru*, tom V, partea I, București, 1878.

¹³ În special, Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României. Vol. I. 1455—1774*, București, 1976; Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane. 1711—1821. Documente turcești*, București, 1984.

¹⁴ I. Matei, *op. cit.*, vol. I, p. 468; A. Știrbei, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵ Amintim aici, M. Maxim, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte Ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, VI/1, București, 1980, p. 238—250; I. Matei, *op. cit.*, p. 462—468.

¹⁶ I.D. Condurachi, *Soli și agenți*, p. 18, 26—28; A.H. Golimas, *op. cit.*, p. 18—25.

¹⁷ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 175.

¹⁸ I. Neculce, *op. cit.*, p. 205—206.

¹⁹ „Capuchehăia capugiilor”; „capuchehăia” beylerbeyului de Agria etc. (*Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. Vol. II. Sec. XVII — începutul sec. XVIII*, volum întoc-

amit de Mihail Guboglu, București, 1974, p. 103, 296. Aceste capuchehaiale aveau însă numai atribuții administrative: „(capuchehaiale) de patriarh” (Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 221, p. 457).

²⁰ Silahdar Aga amintește pe Reninger, capuchehaiaua împăratului Austriei, în 1663 (*Cronici turcești*, II, p. 319). Într-un firman din 1745, sultanul Mahmud I vorbește despre „capuchehaia De Penkler, ce șade la Poarta fericirii mele din partea crăieșei Ungariei și Cehiei”, Maria Thereza (*Documente turcești*, I, doc. 242). Vezi și M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, d. 551, 569 („capuchehaia austriacă” în 1677), d. 787, 972 etc. M. Sertoglu, *Resimli Osmanlı Farihi Ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 166 (art. *Kapi Kethüdası*).

²¹ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturai române. Vol. II. Vocabularul. 2. Vorbe istorice*, București, 1900, p. 28—29.

²² *Cronica Ghiculeștilor*, p. 81.

²³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 158—159 (trad. de Gh. Guțu). În textul latin din *Viața lui Constantin Cantemir* (text stabilit și tradus de Radu Albala): „ad Aulam Sultaneam capukiehaia” (p. 42).

²⁴ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ediția N. Iorga, București, 1914, p. 132.

²⁵ Într-un raport din 1658: „li agenti di Moldavie e Vallacchia” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. V/partea a II-a, d. LXXII). Dar și „L’agent de l’empereur” — Austria, în 1623 (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/Vol. I, d. CCCIII. Exemplele ar putea continua la nesfârșit.

²⁶ „Le Résident du Bey de Valachie”, „le Résident de Pologne”, „le Résident de Moldavie”, „le Resident d’Allemagne” etc. (Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 108, 271; Supl. I/Vol. I, p. 203, 383.)

²⁷ Hurmuzaki, *Documente*, Vol. V/1, București, 1885, d. CXLI, p. 152—153.

²⁸ Document semnalat deja de prof. Mihai Maxim în *Statutul politico-juridic al Țărilor Române în evul mediu, în Omagiu Secretarului General al P.C.R., Președintele României Socialiste, Nicolae Ceaușescu, strălucit prețurilor și citilor de istorie*, București, 1983 p. 116 și nota 78.

²⁹ *Dicționar diplomatic*, Edit. politică, București, 1979, p. 693—694.

³⁰ Lipsa de spațiu nu ne permite a aborda aici problema imunităților, privilegiilor și facilităților de care beneficiau agenții români. Vezi A. H. Golimas, *op. cit.*, p. 68—72. Despre tratamentul dur aplicat și ambasadiorilor marilor puteri vezi, I. Ionescu-Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brâncoveanu. Studiu asupra politicii franceze în Europa Resăritenă. (1534—1688—1715)*, București, 1884, p. 186 și nota 1.

³¹ Pentru interpretarea epocii brîncovenești, sub toate aspectele, ne-am folosit de: Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tom III (trad. de Ioan Slavici), București, 1900, p. 410—642; I. Ionescu-Gion, *op. cit.*; N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1914; C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privilegiate la C. Brîncoveanu*, București, 1907 (*Introducere*, p. I—L); Constantin Șerban, *Constantin Brîncoveanu*, București, 1969; Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia, Epoca*, București, 1969; Ștefan Ionescu, *Epoca brîncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981.

³² Amintim aici, I. Matei, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 465—468; M. Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în „RdI”, nr. 6/1986, p. 523—534; V. Panait, *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval (I)*, în AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 567—586.

³³ Grigore Geamănu, *Drept internațional public*, vol. II, București, 1983, p. 17—19; Ion M. Anghel, *Dreptul diplomatic*, I, București, 1984, p. 349—425.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, V/1, București, 1885, d. CXLI, p. 152.

³⁵ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 173 și p. 157, 175, 176 etc.

³⁶ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/I, doc DXXXI, p. 357.

³⁷ I.M. Anghel, *op. cit.*, I, p. 360.

³⁸ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 158—159.

³⁹ *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, în *Cronicari munteni*, II, p. 278.

⁴⁰ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 157.

⁴¹ Vezi, de exemplu, Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 149.

⁴² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, București, 1913, p. 258.

⁴³ El este trimis cu aprobarea Porții și ia contact, printre alți diplomați, cu ambasadorul englez lordul W. Paget, imprimînd astfel misiunii sale un caracter profund diplomatic (P. Cernovodeanu, *Bucarest important centre politique du sud-est européenne à la fin du XVII-ème siècle et au commencement du XVIII-ème*, în „RESEE”, nr. 1—2/1966, p. 159—160.

⁴⁴ I.M. Anghel, *op. cit.*, I, p. 361.

⁴⁵ Începînd chiar cu solemnitățile de investire a domnului (H. Dj. Siruni, *Domnii români la Poarta otomană*, București, 1941, p. 13—14).

- ⁴⁶ Pentru raporturile dintre Brâncoveanu, Cantemirești și boierii Rusetști, din rîndul cărora și-au ales capuchehaiele, vezi, Șt. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 172—179, 248—253 și numeroasele note — comentarii ale lui Nicolae Stoicescu la *Istoria ieroglifică* (ediția 1973);
- ⁴⁷ Pentru atitudinea lui Pierre-Antoine de Castagnères de Châteauneuf (1689—1700) și a lui Charles de Ferriol, marchiz d'Argental (1700—1709), vezi, I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 312—313.
- ⁴⁸ Vezi dintre momentele critice pe cele din anii 1690—1691, 1703, 1711 (*Ibidem*, p. 232—235, 334—336, 363—364).
- ⁴⁹ *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, în *Cronicari munteni*, II, p. 320.
- ⁵⁰ Radu Popescu, *op. cit.*, (în *Cronicari munteni*, I), p. 478.
- ^{50bis} Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 133, 149. Vezi și nota 46.
- ⁵¹ *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, p. 304.
- ⁵² Radu Greceanu, *Istoria de taină (1699—1707)*, p. 224.
- ⁵³ *Condică de venituri și cheltuieli a Visteriei*, p. 69, 164, 198, 350, 679 etc. Pentru procedura plății tributului, vezi, D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 271—275.
- ⁵⁴ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 127—128, 140, 159, 198 etc.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 193—194.
- ⁵⁶ Constantin Știrbeiu vel ban și Radu Golescu vel vornic se întorc în țară la 15 ian. 1712. La 5 dec. 1711 sosește la Istanbul și Șerban Greceanul vel logofăt (*Ibidem*, 192—193, 196).
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 194.
- ⁵⁸ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 13—14.
- ⁵⁹ Radu Greceanu, *Istoria de taină*, p. 214, 217, 228 etc. Această „liniște” se obținea, de asemenea, și prin evitarea trecerii și iernării trupelor tătărăști și, prin alungarea oștenilor lui Emeric Thököly (Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 241 și I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 227—228.)
- ⁶⁰ M. Maxim, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române*, p. 114—115.
- ⁶¹ Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 190.
- ⁶² *Ibidem*, doc. 194.
- ⁶³ *Ibidem*, doc. 202.
- ⁶⁴ Valeriu Veliman, *op. cit.*, doc. 8. Vezi și Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 194—195.
- ⁶⁵ M.A. Mehmet, *Documente turcești*, I, doc. 193, 194, 196.
- ⁶⁶ I.D. Condurachi afirma inexistența acestui drept (*Soli și agenți*, p. 54).
- ⁶⁷ *Dhimmi* erau supușii nemusulmani din Imperiul otoman.
- ⁶⁸ Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 213; M.A. Mehmet, *Documente turcești*, I, doc. 201 (să nu li se ceară dări oamenilor trimiși cu haraciul).
- ⁶⁹ Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 231.
- ⁷⁰ Pentru relațiile cu Emeric Thököly vezi, Șt. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 162—163.
- ⁷¹ N. Iorga, *Documente privilegiate la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, p. 109—118.
- ⁷² Hurmuzaki, *Documente*, XVI, d. DCIX, p. 271.
- ⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/Vol. I, d. CDX, p. 275.
- ⁷⁴ I. Neculce, *op. cit.*, p. 491.
- ⁷⁵ Rapoartele soseau săptămînal în Țara Românească. Vezi, N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 358—364.
- ⁷⁶ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 105, 146—147 etc (în *Istoria de taină*, p. 224, 229).
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 108, 118, 178, „capicheaialele ce era cu oastea turcească, anume Enache Poririta dragomanul și Iane căpitan de Odiove” (p. 108); Brâncoveanu merge la „otacul capicheaialelor țărăi” ce era în tabăra turcească de la Daia în 1693 (*Ibidem*, p. 98).
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 195, 208.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 137.
- ⁸⁰ Radu Greceanu, *Istoria de taină*, p. 220.
- ⁸¹ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. XXI.
- ⁸² Pentru detalii vezi, Șt. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 209—224.
- ⁸³ După de Ferriol, 500 de pungi (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/Vol. I, d. DXXXI, p. 357).
- ⁸⁴ *Ibidem*.
- ⁸⁵ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 161, 164, 174, 194 etc.
- ⁸⁶ *Cronica anonimă*, p. 320; vezi și p. 325 (cînd vine un agă la Obilești, „fără veste”).
- ⁸⁷ I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 196; P. Cernovodeanu, *Corespondența diplomatică (IV)*, p. 315—317; Șt. Ionescu, *op. cit.*, p. 110—113. Pentru tehnica folosirii cifrului vezi R. Pava *Criptogramele din însemnările de taină ale lui Constantin Brâncoveanu*, în SMIM, IV, 1960, p. 510—511.

- ⁸⁸ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, p. 211.
- ⁸⁹ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 173.
- ⁹⁰ *Ibidem*, p. 197, 211.
- ⁹¹ *Condica de venituri și cheltuieli*, p. 615. Vezi și p. 539, 659, 712 etc.
- ⁹² *Ibidem*, p. 632.
- ⁹³ *Ibidem*, p. 312, 652.
- ⁹⁴ I. Neculce, *op. cit.*, p. 762. La p. 417: „după cumu-i obiceiul turcilor de-l faci prietin cu darea”.
- ⁹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, Vol. XIV/1 (*Documente grecești culese de N. Iorga*, București, 1915, d. CCC, p. 211–214).
- ⁹⁶ *Condica*, p. 13, 30, 73, 140 etc.
- ⁹⁷ I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 18, 183, 236.
- ⁹⁸ Desele schimbări ale demnitarilor otomani atrăgeau mari cheltuieli (*Condica*, p. 350, 679 etc.).
- ⁹⁹ *Condica*, p. 538–539, 578 etc.
- ¹⁰⁰ Vezi Adrian Anghelescu, *Vedere dinspre Eyub*, București, 1986, p. 152–157 („Cei dinăuntru”). Un tablou viu al activității agenților găsim în *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741–decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, ediție de Ariadna Camariano-Cioran, București, 1985.
- ¹⁰¹ *Condica*, p. 495, 523, 632, 658, 669 etc.: Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I/I, d. DXXXI, p. 357.
- ¹⁰² A. Anghelescu, *op. cit.*, p. 163–168.
- ¹⁰³ *Condica*, p. 495, 523, 632, 658 etc.
- ¹⁰⁴ Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 221.
- ¹⁰⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, doc. CCC, DCCXXI. (scrisori din 1674 către Dosoftei, patriarh de Ierusalim).
- ¹⁰⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. 96–97 (raport către Ștefan Cantacuzino).
- ¹⁰⁷ E. de Hurmuzaki, *Fragmente privind istoria românilor*, p. 467, nota 2.
- ¹⁰⁸ M. Guboglu, *Mihai Viteazul în documente turcești*, în RA, nr. 2/1975, doc. 2, 6.
- ¹⁰⁹ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. X și nota 2.
- ¹¹⁰ *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, p. 320.
- ¹¹¹ D. Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, p. 165.
- ¹¹² Români sau greci împămîntenți ale căror familii, interese se aflau în țară.
- C. Brîncoveanu a folosit ca nimeni altul boieri înrudiți cu familia sa.
- ¹¹³ Vezi, N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1971, p. 146.
- ¹¹⁴ *Ibidem*, p. 253. Pentru cronologie și *cursus honorum* vezi *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV–XVII*, în SMIM, vol. IV, 1960, p. 565–583, și Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, în RA, nr. 1–4/1972.
- ¹¹⁵ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 150.
- ¹¹⁶ *Ibidem*, p. 143. Constantin Brîncoveanu „îl metahirisia tot la trebile ce avea cu Turcii” (Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publ. de N. Iorga, București, 1902, p. 111). Folosit anterior și de Șerban Cantacuzino „capuchehaia la Constantinopol”. Lista este însă mult mai lungă, cuprinzând nume precum: stolnicul Constantin Cantacuzino, Iane Căpitanul, Sterie căpitan de Odivoie, Hasanache Cluceru, Anastasie Capuchehaiaoa etc. (*Condica*, p. 13, 30, 38, 152, 312, 402 etc.).
- ¹¹⁷ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 252–253. Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 151, 154, 166, 173, 175, 178 și în *Istoria de taină*, 224, 227, 229–230 etc.
- ¹¹⁸ N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 165–166. Radu Greceanu, *op. cit.*, 157, 158, 176, 201.
- ¹¹⁹ Radu Greceanu, *op. cit.*, 157, 158–159, 166 etc.
- ¹²⁰ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1968, p. 119–120.
- ¹²¹ Este vorba despre acțiunea prinderii lui D. Cantemir (*Istoria ieroglifică*).
- ¹²² D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, p. 234.
- ¹²³ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 59, 65, 103, 121, 126, 134, 140, 144, 187 etc.
- ¹²⁴ *Ibidem*, p. 153, 157, 166 etc.
- ¹²⁵ *Ibidem*, p. 151.
- ¹²⁶ Radu Greceanu, *Istoria de taină*, p. 226.
- ¹²⁷ Radu Greceanu, *Istoria de taină*, p. 226, 227, 229, 230 etc. Nu se schimbau toți boierii deodată, iar plecarea celor chemați avea loc după sosirea noilor numiți. Se asigura astfel o continuitate eficientă a misiunii prin preluarea din mers a afacerilor curente ce trebuiau rezolvate la Poartă.

¹²⁸ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 169.

¹²⁹ Idem, *Istoria de taină*, p. 231, 232.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 226.

¹³¹ *Ibidem*, p. 217.

¹³² D. Cantemir, *Istoria ieroglică*, *passim*.

¹³³ Într-un document turcesc din 1728 se vorbește despre „Robul Constantin, a doua capucehaie a Moldovei” (V. Veliman, *op. cit.*, doc. 61).

¹³⁴ *Condica*, p. 8; E. de Hurmuzaki, *Fragmente privind istoria românilor*, p. 499—500, nota 1.

¹³⁵ *Condica*, p. 652, 659, 670 etc.

¹³⁶ D. Cantemir, *Istoria ieroglică*, p. 178, 180, 233.

¹³⁷ *Condica*, p. 659, 680, 694, 695, 712.

¹³⁸ *Condica* și Radu Greceanu, *op. cit.*, *passim*.

¹³⁹ *Condica*, p. 659 („și purtătoru de grije și de alte trebi ale terii” acesta fiind „la Țari-gradu”). Mai sus este amintit un „Vasilie, care păzesce saraiulu țerii la Odriiu” (Adrianopol).

¹⁴⁰ *Condica*, p. 694—695.

¹⁴¹ *Condica*, p. 30.

¹⁴² *Condica*, p. 469, 525, 539 etc.

¹⁴³ *Condica*, p. 652.

¹⁴⁴ Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 61, p. 165.

¹⁴⁵ M. Guboglu, *Cronici turcești*, vol. II, p. 123. Vezi și nota 28.

LES MISSIONS DIPLOMATIQUES DE LA VALACHIE À LA PORTE OTTOMANE À L'ÉPOQUE DE CONSTANTIN BRANCOVAN

Résumé

Constantin Brancovan (1688—1714), plus que les autres voïvodes roumains des XVIe — XVIIe siècles, a maintenu à la Porte un grand nombre d'agents diplomatiques (tc. *kapu-kethudasî*), envoyés du pays ou recrutés parmi les fonctionnaires grecs à la Cour Ottomane. Leur rôle était de représenter et, en même temps, de soutenir les intérêts du prince de Valachie et des habitants de celle-ci. Si l'on considère les points de vue roumain, ottoman et occidental, nous pouvons définir l'institution du *kapoukékhaïalik* comme une mission diplomatique permanente dans la capitale ottomane (les envoyés étaient accrédités auprès du Grand Vizir), dont les fonctions découlaient du statut de *'ahd*, caractéristique pour la Valachie et la Moldavie à la fin du XVIIe siècle et au début du XVIIIe. Malgré les prétentions des dignitaires turcs, les *kāpoukékhaïas* de Valachie (tout comme ceux de Moldavie et de Transylvanie) ne peuvent être assimilés aux *kapoukékhaïas* des gouverneurs de provinces turques; ils doivent être placés, comme les sources historiques le prouvent (les rapports des ambassadeurs des puissances européennes et les documents turcs de l'époque aussi), au rang des *résidents* d'autres États européens à la Cour Ottomane.

RELAȚIILE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU CU AUSTRIA

CONSTANTIN ȘERBAN

În contextul general al politicii externe a Țării Românești la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, relațiile cu Austria promovate de Constantin Brâncoveanu timp de mai multe decenii reprezintă o adevărată performanță atinsă de domnii din țările române¹. În gândirea lor politică ei au năzuit să mențină sau să redobândească independența țării, prin jocul subtil diplomatic, când n-a fost posibilă o altă cale, cu marile puteri de pe continentul nostru la vremea respectivă. Încadrate în timp aceste relații au cunoscut două perioade distincte, fiecare din ele avind caracteristicile sale. Prima cuprinsă între 1678-1688, pe timpul când Constantin Brâncoveanu a deținut înalte dregătorii boierești, principé fiind în acea vreme Șerban Cantacuzino unchiul său dinspre mamă, a doua între 1688—1714, când el a fost domn în Țara Românească.

Inițiat în tainele politicii externe a Țării Românești și mai ales în ale diplomației de protectorul său, stolnicul Constantin Cantacuzino² fratele domnului, el și-a format încă din tinerețe o oglindă fidelă a relațiilor internaționale europene, dar mai ales după răsturnarea raportului de forță în Europa centrală, ca urmare a confruntării militare dintre înaltă Poartă și Imperiul habsburgic, încheiată cu zdrobirea otomanilor la St. Gotthard (1664), unde a fost spulberat pentru prima dată mitul invincibilității acestora pe continentul nostru. Așa se și explică efectuarea primei sale misiuni politice în 1681 la Constantinopol, ca agent al lui Șerban Cantacuzino pe lângă contele A. Caprara, rezidentul Austriei în capitala Imperiului otoman, pentru a stabili legături secrete cu acesta în vederea organizării unei răscoale antiotomane a popoarelor din Balcani³. Pretextul acestei misiuni fusese o intervenție pe lângă rezidentul mai sus menționat, pentru eliberarea mitropolitului Sava Brancovici din temniță unde fusese închis de către Mihai Apafi, principele Transilvaniei⁴.

După despresurarea Vienei în toamna anului 1683 de către armatele austro-polone și mutarea teatului de război pe teritoriul Ungariei, Moldovei și Transilvaniei, unde s-au înfruntat sîngeros cele două tabere ale beligeranților, marele logofăt C. Brâncoveanu a început să fie tot mai mult convins de perspectivele promițătoare care stăteau în fața poporului român, despărțit atunci în mod nefiresc în trei state ce ființau în spațiul carpato-dunărean, de apropiata eliberare a sa de sub dominația otomană, cu sprijinul armatelor coalizate ale Ligii sfinte. În această vreme marele logofăt al lui Șerban Cantacuzino căuta să fie cît mai bine informat asupra

potențialului militar austriac și în acest sens pusese să-i fie tradusă istoria asediului Vienei de către otomani în 1683, din limba italiană în grecește traducere făcută de învățatul Ieremia Cacavela. Cît privește unele aspecte ale politicii externe promovate de Curtea din Viena, acesta le-a înțeles în mai bună măsură, cu prilejul contactului direct stabilit la București și la Tîrgoviște cu emisarii imperialilor și anume cu iezuitul Antide Dunod, cu contele Ladislau Czaky și cu misionarul catolic Giovanni Battista del Monte⁵. Astfel încă din 1685 C. Brîncoveanu și-a putut da seama de obiectivele principale ale politicii habsburgice în sud-estul Europei, în lupta pe care o ducea Curtea de la Viena contra otomanilor, în sensul că mult trîmbițata eliberare a popoarelor creștine asupra de pagini ascundea de fapt intenția de a înlocui în aceste teritorii suzeranitatea otomană cu cea austriacă⁶. Mai mult, el a intuit chiar și conturarea unei rivalități polono-austriece în problema stăpînirii teritoriului Moldovei, Transilvaniei și chiar al Țării Românești⁷.

În gîndirea politică a lui Constantin Brîncoveanu apărea clar faptul că Moldova și Transilvania, multă vreme state tampon între Imperiul otoman și Polonia, pe de o parte, și Austria pe de alta, deveniseră de puțin timp fie teatrul de război între armatele celor doi beligeranți, de exemplu în Moldova din 1683 — 1684, fie obiectul unor intense presiuni politice pentru trecerea fățișe de partea Ligii sfinte, de exemplu Transilvania în primăvara anului 1684. Dar pentru că succesele militare antiotomane ale Austriei erau evidente iar apropierea oștilor coaliției Ligii sfinte de frontiera Țării Românești era mult mai posibilă prin Transilvania decît prin Moldova, C. Brîncoveanu a început să întretină din 1678 o intensă corespondență diplomatică cu principele Mihai Apafi și cu cancelarul Mihai Teleki, factorii politici de răspundere din această țară, prin intermediul căreia dădea asigurări în ce privește menținerea bunei vecinătăți, dar mai ales le furniza prețioase știri despre starea internă din Imperiul otoman, mișcări de trupe etc., știri care de altfel erau apoi transmise de corespondenții săi la Curtea din Viena⁸. Apropierea față de Curtea din Alba Iulia se mai explică și prin faptul că atît C. Brîncoveanu cît și Cantacuzinii, în frunte cu Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești se bucurau de multă vreme de indigenatul transilvan și anume din 1655, de cînd Gheorghe II Rakoczy, principele Transilvaniei dăduse o diplomă în acest sens marelui postelnic C. Cantacuzino, tatăl lui Șerban Cantacuzino și al mamei lui C. Brîncoveanu, prin care asigura un adăpost în Transilvania pentru el și întreaga lui familie⁹. Curînd după înscăunarea lui Șerban Cantacuzino ca domn al Țării Românești, în 1679 dieta Transilvaniei avea să reînnoiască acest indigenat prin acordarea unei diplome pentru Cantacuzini împreună cu urmașii lor și cu rudele lor, prin urmare și Brîncovenilor¹⁰.

Din primăvara anului 1685 C. Brîncoveanu, ca mare dregător în sfatul domnesc, a cunoscut îndeaproape timp de mai mulți ani negocierile dintre emisarii Curții din Viena și Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, căruia i se cerea stăruitor, cînd cu promisiuni, cînd cu amenințări, să treacă fățiș de partea Ligii sfinte și să presteze jurămintul de credință față de împăratul Leopold I.

După cum se știe aceste negocieri s-au extins pe o lungă durată, pentru că domnul Țării Românești, care urmărea cu îngrijorare evoluția

și agravarea relațiilor politice austro-transilvane, și-a dat bine seama de politica de forță promovată de Curtea din Viena față de statele mici aflate în zona teatrului de război, unde se confruntau oștile austro-otomane, vădită, cu deosebire, în iunie 1686, când în baza tratatului hallerian Transilvania a fost pusă sub protecția Habsburgilor, împotriva voinței conducătorilor ei, această situație fiind de altfel una din etapele premergătoare instaurării stăpînirii austriace în statul de la nord de Carpați. De asemenea domnul muntean a putut afla doi ani mai tîrziu — în aprilie 1688 — cum Curtea din Viena a pus capăt suzeranității otomane în Transilvania, prin declarația de la Sibiu, conducătorii țării recunoscînd de „bună voie” că renunță la această suzeranitate și că accepta „cu sinceritate și cu bună credință” protecția austriacă. Deși Șerban Cantacuzino și marele logofăt C. Brâncoveanu sfătuiseră pe conducătorii Transilvaniei să accepte protecția Habsburgilor cu anumite condiții, în sensul că trupele austriace să fie mai aproape de hotarul țării lor, totuși în problema relațiilor cu Curtea din Viena ei își mențineau o poziție intransigentă urmînd ca trecerea fățișe de partea Ligii sfinte să se facă abia după ce armatele coaliției antiotomane s-ar fi aflat la Dunăre, capabile să apere și teritoriul Țării Românești împotriva otomanilor. De aceea, domnul muntean, care depusese jurămint de supunere față de împăratul Leopold I în primăvara anului 1688, ca și frații săi Constantin, marele stolnic, și Mihai, marele spătar, și nepotul său, marele logofăt C. Brâncoveanu,¹¹ declara că acest act de supunere urma să intre în vigoare numai după ce „obștescul vrăjmaș (adică otomanii) de ajuns va fi înfrînt și ne vom încredința că este într-atît rușinat, încît să nu poată mai departe prăpădi și pustii cu totul aceste mult asuprite țări . . . dar părțile cele despre Bugeac să se întărească cu puternica mină, ca să poată apăra țara de primejdie, de iuțimea tătarilor și de grabnica lor pradă”.¹²

În calitatea sa de mare logofăt și ruda apropiată a domnului, C. Brâncoveanu a fost la curent tot timpul și cu desfășurarea și evoluția negocierilor dintre solii munteni și Curtea din Viena, negocieri care se prelungeau fără vreun rezultat concret. El a aflat apoi în vara anului 1688, că Leopold I a ordonat generalului F. Veterani, comandantul trupelor austriece din Transilvania, să pătrundă în Țara Românească în scopul constrîngerii lui Șerban Cantacuzino să accepte condițiile de supunere imediată, fățișe și necondiționată față de Habsburgi. Și, pentru că trupele austriece ce veneau din Banat pe la Lugoj, Caransebeș, Orșova intraseră în Țara Românească pe la Cerneți, marele logofăt C. Brâncoveanu, care între timp obținuse titlul de conte al imperiului¹³, a fost trimis de domnul țării să-l întîmpine pe generalul F. Veterani pentru a-l determina să se întoarcă înapoi ca să nu dea prilej otomanilor să trimită la rîndul lor pe tătari să prade țara, care putea fi acuzată de viclenie față de sultan, prin acceptarea de trupe vrăjmașe pe teritoriul ei. Marele logofăt C. Brâncoveanu și-a îndeplinit misiunea ce-i fusese încredințată; generalul austriac după ce a primit darurile¹⁴ ce i s-au făcut a traversat Țara Românească pe sub munte¹⁵, și s-a oprit cu oștile sale la Cîmpulung Muscel. De aici el a pornit mai departe și a intrat în Transilvania¹⁶, abia după ce o nouă misiune diplomatică munteană, mai numeroasă, formată din Mihai Cantacuzino marele spătar, Constantin Bălăceanu, marele agă și C. Brâncoveanu, marele logofăt a încheiat o înțelegere cu acesta

promițind că Șerban Cantacuzino va expedia de îndată la Viena o solie „solemnă” pentru a semna actul de supunere față de Leopold I. De aceea generalul F. Veterani raporta la 24 septembrie 1688, din Bran, că Țara Românească va trimite o deputație alcătuită din rude apropiate ale domnului (fratrem, nepotem et generem), pentru a presta omagiul de credință (Huldigung)¹⁷.

Într-adevăr această solie „solemnă” alcătuită din Iordache, marele spătar, fratele domnului, Șerban Cantacuzino nepotul de frate al domnului, C. Bălăceanu, mare agă, ginerile domnului, Șerban Vlădescu, marele comis, nepotul domnului¹⁸ a plecat din București la 2 octombrie „cu cărți și cu daruri scumpe la Viena pentru a îndupleca pe Leopold I să scoată Țara Românească de sub dominația otomană” și cum se afirma în cronica țării „să deslipească țara de cătră turci și să o lipească lingă chesarul”¹⁹. În drumul ei spre Viena noua solie munteană a fost oprită însă la Brașov de același general austriac pe motivul că ea nu poseda împuterniciri depline pentru a purta negocieri la Viena. Și din nou a fost trimis marele logofăt C. Brâncoveanu la Brașov, pe urmele soliei pentru a-l convinge pe F. Veterani de competența de care se bucurau membrii acesteia în vederea prestării omagiului către împărat²⁰. Era de fapt ultima misiune politică a lui C. Brâncoveanu ca mare dregător în relațiile cu Austria, deoarece în scurt timp murind Șerban Cantacuzino, el a fost ales de către boieri ca urmaș al acestuia la tronul Țării Românești²¹.

În decada în care s-a aflat la ordinele lui Șerban Cantacuzino, unchiul său, C. Brâncoveanu apare, în ce privește relațiile cu Austria, drept un destoinic dregător care a dus la îndeplinire, cu succes, toate misiunile diplomatice primite; în același timp el s-a dovedit a fi un prețios colaborator al acestuia în promovarea față de Curtea din Viena a unei politici care reflectă multă prudență în angajarea Țării Românești alături de Liga sfântă, în războiul pe care aceasta îl ducea contra Înaltei Porți. După ce a fost înscăunat ca domn el a continuat să mențină cităva vreme relații cordiale și protocolare cu Habsburgii trimițând pe urmele soliei „solemne”, aflată în drum spre Viena, pe spătarul Preda Pișcoveanu²² — rudă a sa — pentru a-i confirma împuternicirea, în noua lui calitate, de a purta negocieri cu Curtea din Viena²³. Ajunsă aici în prima decadă a lui decembrie 1688 solia a fost primită la curtea imperială și timp de o lună și jumătate a purtat tratative privind închinarea Țării Românești.

Durata mare a acestor negocieri vădește că în timpul desfășurării lor diplomații austrieci n-au manifestat prea multă bunăvoință față de cei români, ci dimpotrivă au fost intransigenți și au respins una câte una cererile formulate de Șerban Cantacuzino ca o condiție prealabilă în vederea supunerii țării sale față de Casa de Habsburg²⁴.

Așa se face că abia la 30 ianuarie 1689 Leopold I, împăratul Austriei a acordat soliei o diplomă, în care după ce afirma ca noul domn ar fi depus prin trimisiile săi omagiul de credință și supunere față de împărat și s-ar fi obligat să renunțe la orice învoială, convenții, legi, confederații, tribute și alte legături avute pînă atunci cu Poarta otomană, se proclama instaurarea protecției austriace asupra Țării Românești, în condițiile respectării vechilor ei privilegii și libertăți, dar aceasta acceptînd plata unui tribut precum și a unor contribuții de război în noua campanie antiotomană în curs de desfășurare²⁵.

Prevederilor diplomei imperiale nu avea să li se dea curs. La începutul anului 1689 situația internațională europeană evoluase oarecum în defavoarea Curții din Viena, succesele armatelor ei contra otomanilor stagnaseră pentru o vreme iar despre o eventuală eliberare a Țării Românești de către austrieci nici nu putea fi vorba; așadar închinarea țării nu mai era de actualitate. Pe de o altă parte în februarie 1689 au fost inițiate negocieri de pace între otomani și austrieci mediatorii fiind Anglia și Olanda, despre care domnul Țării Românești a avut cunoștință prin marele dragoman Alexandru Mavrocordat²⁶. Aceste împrejurări l-au încurajat pe C. Brâncoveanu să amâne transpunerea în viață a diplomei imperiale din 30 ianuarie, dar să asigure pe împărat de fidelitatea sa, să răspundă numai cu promisiuni noilor cereri formulate de agentul imperial Ladislau Ozaki, aflat din nou în audiența domnească și să nu se declare fățiș, de partea Austriei²⁷. Acest recul apărut în relațiile diplomatice ale noului domn al Țării Românești cu Curtea din Viena avea de altfel și o altă explicație. Avem în vedere poziția ostilă manifestată de marele agă C. Bălăceanu față de C. Brâncoveanu, care în dium de la Viena spre București, nu numai că se oprișe în Transilvania, la Sibiu, la Brașov, dar după ce refuzase să se mai întoarcă la ai săi, alcătuișe cu generalul Fr. Veterani un adevărat complot pentru ocuparea Țării Românești și răsturnarea voievodului de pe tronul țării.

Cu toate acestea Constantin Brâncoveanu s-a dovedit loial față de Curtea din Viena în sensul că el a continuat să mențină contacte cu generali austrieci cărora le-a procurat în secret știri despre mișcările trupelor otomane în zonă Porților de Fier pentru a apăra cetatea Orșova²⁸. Drept urmare otomanii au fost zdrobiți nu numai la Orșova dar și la Cladova. Dar ducele de Baden, comandantul oștilor austriece care operau la Dunăre încurajat de succesele dobândite și prin cucerirea Nis-ului și Vidinului a expedit în octombrie 1689 pe un trimis al său, pe lt. col. Schlicckh la domnul muntean, mai ales pentru a-i cere plata unor contribuții de război și asigurarea iernatului a 15 regimente pe teritoriul Țării Românești²⁹. Constantin Brâncoveanu însă după ce s-a sfătuit cu marii săi dregători a trimis la Cladova, la cartierul general austriac, o solie alcătuită din doi boieri³⁰, împreună cu o sumă de bani conținând drept contribuții de război, refuzând a accepta cantonamentul austrieților în țara sa. Sosită la Cladova soliei muntene i s-a înmănat cererile ducelui de Baden așa numitele propuneri (Propositionis) care prevedeau iernatul pe timp de 7 luni (din 1 nov. 1689 la 1 iunie 1690) pentru 15 000 ostași, contribuții de război în bani, în valoare de 500 000 taleri³¹ și în natură de 1 500 cai. La refuzul domnului muntean de a satisface aceste cereri datorită „neputinței țării” și în urma îndemnuilor marelui agă C. Bălăceanu (care între timp primise și rangul de colonel în armata austriacă) aflat în anturajul ducelui de Baden, trupele austriece au pătruns pe la Cerneți în Țara Românească și au ajuns într-un timp relativ scurt, trecând prin Craiova, la Brâncoveni. Abia atunci s-a hotărât C. Brâncoveanu să accepte, de nevoie, cererile ducelui de Baden trimițând în acest scop o altă solie de cinci boieri³² care aveau să încheie, o învoială (Vertrag) în 20 de puncte prin care domnul muntean primea: să procure contribuții de război *numai* pentru 6 luni (1 nov. — 1 mai), *numai* pentru 24 regimente din care *numai* jumătate staționau în țara sa, să livreze cei 1 500 cai³³, să restituie averile

lui Șerban Cantacuzino și să predea sub ocrotirea austrieilor familia fostului domn ³⁴.

Și cu toate că C. Brâncoveanu ceruse prințului de Baden ca trupele sale să ierneze în partea de sub munte, aproape de Cîmpulung-Muscel acestea au împinzit toată Țara Românească dedîndu-se la jafuri cumplite. Cronicarul Radu Popescu deplînge situația locuitorilor: „într-o lună ce au șezut, limba nu poate să spună: bătaî, cazne, legături, egumeni și boieri legați cu ștreanguri de gît pentru făină și orz și carne și altele ca acestea nenumărate” ³⁵. Mai mult, după ce comandantul suprem al trupelor austriece a predat funcția sa generalului D. Heissler părăsind Cîmpulungul și s-a îndreptat spre Viena, pentru a raporta împăratului Leopold I starea militară a frontului austro-otoman de la Dunăre, locuitorul său a intrat cu patru regimente în Țara Românească înaintînd de la Cîmpulung prin Pitești, Tîrgoviște pînă la București ³⁶, în intenția de a-l alunga pe C. Brâncoveanu din țară. Domnul muntean s-a retras mai întîi din calea austrieilor la una din moșiile sale, cu întreaga familie și cu boierii care-i erau credincioși, și apoi a cerut tătarilor din Buceac să intre în țară pentru a-i alunga pe cotropitori ³⁷. În prealabil, el s-a întîlnit cu generalul D. Heissler la Drăgănești pe care l-a sfătuit să părăsească țara avertîndu-l de iminenta sosire a tătarilor în ajutorul său. Efectul acestei vești a fost atît de puternic asupra interlocutorului său încît n-a mai fost nevoie de alte argumente de convingere.

Degrabă generalul austriac s-a întors la București și în zilele următoare, în plină iarnă, a părăsit orașul și țara îndreptîndu-se spre Brașov cu întreaga sa oaste de cîteva mii de oameni urmărit îndeaproape de tătari ³⁸. Stoica Ludescu prezintă în mod plastic retragerea precipitată a austrieilor astfel „iar Aizler (Heissler) înțelegînd de venirea tătarilor, de mare groază au dat dosul, fugind pînă la Tîrgoviște de n-au mai descălecat la genare 2 zile” ³⁹.

Atitudinea hotărîtă a lui C. Brâncoveanu în problema neutralizării teritoriului Țării Românești, în contextul operațiilor militare austro-otomane desfășurate la hotarul țării sale, a surprins în mod neplăcut Curtea din Viena, mai ales că după alungarea generalului Heissler în Transilvania au încetat și relațiile cordiale întreținute de domnul muntean cu acesta pînă atunci ⁴⁰. Acum voievodul Țării Românești găsind cu cale că prevederile înțelegerii încheiate cu ducele de Baden la 28 noiembrie 1689 nu mai erau de actualitate a sistat atît livrările de provizii și bani precum și întreținerea oricăror legături cu autoritățile austriece.

Între timp la Viena au început să sosească unele memorii aparținînd boierilor munteni refugiați în Transilvania, ostili guvernării lui C. Brâncoveanu, în care se cerea sprijinul oștilor austriece pentru înlăturarea din domnie a acestuia ⁴¹. Considerînd că momentul este bine ales, iar acțiunea proiectată va avea reușită deplină, Consiliul de război austriac a elaborat în primăvara anului 1690 un plan pentru invadarea din nou a Țării Românești, urmînd ca Brâncoveanu să fie arestat de un detașament de miliție organizat și condus de C. Bălăceanu fostul mare agă muntean, care de curînd primise gradul de general în armata austriacă ce opera în principatele române ⁴². Cu toate acestea voievodul a reluat din iulie 1690 corespondența cu generalul Heissler, căruia a început să-i transmită știri despre tătari, otomani și activitatea lui Em. Tököly ⁴³. Dar,

împreună cu toate forțele de care dispunea, el avea să sprijine în curînd expediția tătaro-otomană în Transilvania contra austrieilor menită să înscăuneze pe tronul vacant al Transilvaniei⁴⁴ pe noul principe Emeric Tököly, devotat Înaltei Porți, expediție încheiată cu succes în urma bătăliei de la Zărnești (21 august 1690) în timpul căreia a fost ucis C. Bălăceanu și luat prizonier generalul Heissler⁴⁵. Participînd la această campanie contra austrieilor C. Brâncoveanu a fost preocupat să apere independența Țării Românești amenințată de Habsburgi și să-și mențină tronul, după care tînjise atît de mult adversarul său, fostul mare agă C. Bălăceanu.

După aceste evenimente domnul muntean a continuat să mențină relațiile cu Curtea din Viena, fie favorizînd transmiterea corespondenței diplomaților austrieci între Constantinopol și capitala Austriei⁴⁶, fie reluînd corespondența după mai puțin de șase luni cu generalii austrieci aflați cu trupele lor la hotarul Țării Românești, de exemplu cu Veterani⁴⁷. Dar nu numai atît: consecvent liniei promovate față de imperiali, C. Brâncoveanu a continuat să procure provizii armatei austriece, bineînțeles fără știrea otomanilor⁴⁸. Unele dovezi de atașament față de Habsburgi rezultă și din întîlnirile lui C. Brâncoveanu cu un agent al acestora aflat în misiunea la Constantinopol și care a fost primit la curtea sa din București în 1691. Este vorba de contele L. F. Marsigli care relatează pe larg în rapoartele și scrisorile sale despre aceste întîlniri, dar mai ales într-o lucrare cu caracter autobiografic. Astfel el evocă pe larg audiența la domnul muntean, convorbirile lor, banchetul desfășurat la curtea domnească în cinstea sa, în cursul căruia cu glas scăzut (con voce baso) ar fi toastat C. Brâncoveanu în sănătatea împăratului Austriei⁴⁹. Tot atunci s-a mai discutat și despre expedierea de cai și cereale armatei austriece aflată în Banat, la Caransebeș, relativ la posibilitatea prezenței a doi delegați munteni la viitoarea conferință de pace de la Viena, după încheierea războiului cu otomanii, ca și despre reluarea corespondenței domnului muntean cu Leopold I, împăratul Austriei⁵⁰.

Astăzi, după aproape trei secole de la aceste evenimente oricine se poate întreba care a fost linia politică promovată de C. Brâncoveanu față de Curtea din Viena și față de Înalta Poartă? Cum se împăcau pe de o parte atașamentul manifestat de voievod în secret față de austrieci, iar pe de alta supunerea fățișă față de otomani? Cum a supraviețuit mai bine de două decenii diplomația acestuia fără ca devotamentul său față de unii și față de alții să fi umbrit cît de cît relațiile menținute cu cele două mari puteri europene beligerante timp de peste zece ani. Un răspuns la aceste întrebări ni-l dă chiar C. Brâncoveanu în însemnările din Foletul-novel⁵¹ din care rezultă că fostul domn cugeta adînc înainte de a lua o hotărîre decisivă pentru el sau pentru supușii săi potrivit principiului că „întîmplarea necugetată mută fața lucrurilor”⁵². Totodată el considera că supunerea față de Înalta Poartă sau eventual față de Austria însoțită de plata unui tribut, pentru liniștea țării, nu era demnă de un adevărat stăpînitor, fiind convins că „treburile unui prințip” ce dă haraci altuia mai mare, pentru folosul țării merg în stînga”⁵³. Și atunci care era soluția? Să afle mijloace menite să supraviețuiască cu demnitate în vîlmășagul unor asemenea evenimente. Pentru a înțelege și mai bine acest subtil joc diplomatic al domnului muntean să încercăm să dezvă-

luim modul cum acesta s-a făcut util diplomaților ambelor mari puteri europene, Austria și Imperiul otoman prin furnizarea de informații cu privire la situația politică din sud-estul Europei, celor austriece despre cele petrecute la otomani și otomanilor relativ la cele existente la adversarii lor austriece. Habsburgii în înaintarea lor impetuoasă spre sud-estul continentului nostru aveau nevoie în prealabil de știri privind mișcările oștilor tătare și otomane, despre starea fortificațiilor și a bazelor lor de aprovizionare, dar și în legătură cu atitudinea popoarelor din Balcani supuse de otomani. Pentru aceasta ei plăteau sume imense unor agenți sticurați chiar în anturajul administrației centrale otomane dar și la curtea lui C. Brâncoveanu. Și totuși imperialii preferau serviciile ce le putea aduce domnul muntean prin numeroșii săi informatori răspândiți pe un mare areal european, de la Viena la Constantinopol și de Venetia la Moscova. Valoarea acestor știri sporea mai ales prin relațiile transmise săptăminal de la Constantinopol de agentul domnului muntean (capuchehaiaua) precum și de acei aflați în taberile otomane de la Dunăre și din zona frontului otomano-austriac.

Cît privește Înalta Poartă care avusese și ea informatori răspândiți în Ungaria, Transilvania, Banat, Moldova și Serbia, mai înainte de evacuarea acestor teritorii, în urma înfrîngerilor repetate suferite din partea aliaților din Liga sfîntă, se vedea nevoita acum să-și procure unele știri politice și militare tot de la domnul muntean, ca urmare a obligațiilor acestuia față de Imperiul otoman. Referindu-ne la situația lui C. Brâncoveanu în balanța politică europeană, care se înclina cînd în favoarea austrieților cînd a otomanilor, ca s-a aflat sub impactul unor mari dificultăți și primejdii, deoarece voievodul putea să-și piardă tronul și chiar viața, fiind amenințat și dintr-o parte și din alta. Față de imperiali trebuia să fie mereu receptiv la cererile acestora, dar cu anumite limite și ținînd seama de realitatea arhicunoscută că „celor mari le bine să le dai decît să aștepti să-și ia singuri”.⁵⁴ După cum se știe domnul muntean a împlinit cererile imperialilor, mai ales cînd trupele lor atingeau hotarele statului și era amenințat să i se cotopească țara, dar le-a oferit uneori sprijin și cînd teatrul de război se îndepărtase de zona Carpaților sau a Dunării. Bine cunoscător al stărilor interne din Imperiul otoman C. Brâncoveanu și-a dat seama ca și Dimitrie Cantemir — contemporanul său, cît de slab ajunsese sistemul de conducere al Porții pentru apărarea cu eficiență a întînșului său teritoriu de-a lungul a trei continente. Deși el întrevădea într-un viitor apropiat sau mai îndepărtat victoria oștilor Ligii sfînte a trebuit totuși să se arate supus poruncilor marelui vizir și sultanului; în felul acesta unele bănuieli ce s-ar fi țesut contra sa și anume că ar fi viclan față de împărăție — le putea anihila cu mari sume de bani. Oare nu era el recunoscut printre contemporani a fi cel mai bogat principe „Altin bei” (Prințul auriului) în spațiul sud-est european?

Pe această cale timp de un deceniu și ceva, pînă la pacea de la Carlovitz el a putut avea de partea sa și pe otomani și pe imperiali.

În privința sprijinului acordat Austriei se poate aminti și faptul că el a contribui cu bani la fortificarea cetății Orșova și Caransebeș de către imperiali interesați a face față atacurilor otomane⁵⁵; de asemenea a procurat în continuare mari cantități de provizii pentru armata austriacă, zece de mii de obroace de griu și făină precum și un număr mare de boi

și cai⁶⁶, Voievodul Țării Românești a continuat corespondența cifrată ținută cu mai mulți generali austrieci, ca Vetereani, Vaudemont, Rabutin, unii avînd și înalte funcții în administrația Transilvaniei⁶⁷ dar și cu unii agenți politici, cum erau, contele Czaky, contele L. F. Marsigli,⁶⁸ prin intermediul carcia se dădeau știri privitoare la starea internă a Imperiului otoman, la mișcărilor trupelor otomane la Dunăre, la starea cetăților otomane Belgrad și Timișoara⁶⁹, etc. În fine a favorizat transmiterea corespondenței austriece între Viena și Constantinopol sau Adrianopol și a mediatorilor păcii între austrieci și otomani, diplomați englezi și olandezi, în această acțiune fiind antrenati toți agenții săi în frunte cu Ianache Porfirită capucheaiaua sa⁶⁰.

Ca o recunoaștere a acestor servicii aduse Curții din Viena, imperialii i-au acordat diploma din 30 ianuarie 1695, prin care i se atribuia calitatea de principe al Imperiului pentru el și fiul său cel mai mare, Constantin, acesta privit ca urmaș ereditar la tron⁶¹.

Intensa activitate politică și diplomatică desfășurată cu prudență de C. Brâncoveanu era pe cale de a fi dezvăluită în toamna anului 1695, după moartea generalului Veterani în lupta de la Lugoj, cînd printre bagajele acestuia au fost descoperite de otomani scrisorile primite de la domnul muntean. Știrea avea să fie repede difuzată în lumea diplomaților europeni ajungînd pînă la Varșovia în cabinetul ambasadorului Franței, care s-a grăbit s-o comunice suveranului său de îndată⁶². Din fericire pentru C. Brâncoveanu sultanul n-a ținut seamă de acest fapt, mai ales că domnul muntean, care a satisfăcut atunci toate cererile otomanilor, nu a dat de bănuț că ar fi trecut de partea adversarilor Înaltei Porți⁶³. În schimb în Transilvania începuse să circule zvonul potrivit căruia C. Brâncoveanu ar fi fost arestat și scos din domnie pentru că fuseseră găsite scrisorile trimise generalului Veterani precum și cifrul folosit la redactarea lor⁶⁴.

În baza diplomei imperiale din 1695 domnul muntean avea să adreseze autorităților austriece din Transilvania, chiar în același an, cererea de a obține un refugiu în această țară și protecția imperială în cazul în care viața și tronul i-ar fi fost amenințate de otomani⁶⁵; reînnoită un an mai târziu această cerere a fost rezolvată favorabil abia în 1701 cînd C. Brâncoveanu a primit patentă imperială solicitată.

Pînă la încheierea păcii de la Carlowitz, un moment critic avea să-l cunoască relațiile domnului muntean cu austrieii în faza cînd se pregătea redactarea actului final de către diplomații celor două mari puteri, ale căror oști se confruntau de aproape 16 ani. Cunosînd poziția Curții din Viena cu privire la statutul juridic viitor al Țării Românești, pe care austrieii urmăreau să-l dezbată și să-l includă în articolele tratatului de pace, C. Brâncoveanu a cerut pîntr-o scrisoare confidențială agentului imperial, contele Czaky ca reprezentantul Austriei să nu facă nici o aluzie, privind țara sa⁶⁶. Dar Curtea din Viena a prezentat la conferința unelo propuneri relativ la stabilirea hotarului dintre Imperiul Habsburgic, Moldova și Țara Românească — Transilvania fiind considerată ca parte integrantă a imperiului — (art. 2), precum și stabilirea unei duble suzeranități — otomane și austriece (cu plata unui tribut) asupra Țării Românești (art. 5)⁶⁷. În privința hotarului dintre Țara Românească și Transilvania domnul muntean își exprimase dorința față de un alt agent imperial contele L.F. Marsili, ca în principatul său să se includă și teritoriile

de peste munte : Țara Birsei, Amlașul și Făgărașul așa cum au fost din vechime ⁶⁸. Din cele două doleanțe ale domnului muntean nun ai una a fost satisfăcută adică prima, cea în legătură cu statutul juridic al Țării Românești și aceasta mai ales cu sprijinul lordului Paget ⁶⁹, reprezentantul mediator al Angliei la conferința de pace.

Deși a fost asaltat timp de mai bine de un deceniu de Curtea din Viena pentru a se declara potrivnic Înaltei Porți și a accepta protecția acesteia, C. Brâncoveanu a reușit să navigheze cu multă înțelepciune și prudență să nu dea curs promisiunilor ei îmbietoare dar nesigure, menținând mai departe tradiționalele legături ale țării cu otomanii, fără a fi deplin supus acestora.

Cît privește pacea de la Carlowitz ea a însemnat pentru contemporani și în primul rînd pentru poporul român un moment de izbăvire după ani de suferință și amenințări care au pus capăt pentru o vreme expedițiilor militare însoțite de jaf, distrugeri și masacre și zilelor și nopților petrecute în nesiguranță, anilor de foamete și molimi, etc. Restabilirea păcii între popoarele din această parte a continentului avea să fie comparată de un cronicar român martor ocular al acestui eveniment cu o adevărată reîntoarcere la viață a acestora „După întunec vine și lumină, după întunec soare, adică după multe tulburări ce au avut tureii cu nemții în 18 ani cu multe osteneli și cu multe pagube de oameni și altele, iată și dorita pace⁷⁰”.

După pacea de la Carlowitz, pînă la sfîrșitul domniei sale C. Brâncoveanu a imprimat un nou curs relațiilor lui cu Austria ținînd seama de faptul că aflîndu-se în hotar direct cu aceasta avea să fie mai mult implicat în angrenajul politicii externe a Curții din Viena față de Înalta Poartă. Dîndu-și seama că imperialii intenționau să cotopească noi teritorii în dauna Porții el a căutat să neutralizeze presiunea politică a acesteia, mai mare ca în trecut, prin implicarea altui stat european în rezolvarea problemei orientale și anume a Rusiei. Începutul făcut în ajunul încheierii păcii de la Carlowitz, prin expedierea unei solii la Moscova, care a cerut sprijinul în lupta pentru redobîndirea independenței poporului român și a altor popoare din sudul Dunării aflate sub dominația otomană ⁷¹, avea să fie continuat după 1700 cu noi acțiuni de acest fel, mai ales că Rusia refuzase să subscrie tratatul de pace de la Carlowitz, ca membră a Ligii sfinte și-și rezervase dreptul de a negocia separat cu Înalta Poartă. Această acțiune menită să slăbească presiunea politică austriacă a luat forme diferite : de exemplu stabilirea unei agenții secrete românești la Moscova, elaborarea unui proiect de alianță antiotomană la care participau și conducătorii unor popoare din Balcani ⁷², sau dezvoltarea unei mai vii corespondențe cu țarul Rusiei Petru I și cu principalii săi colaboratori politici. Toate acestea aveau să determine Curtea din Viena să găsească noi posibilități de conlucrare cu domnul muntean. Așa de exemplu imperialii au început să-i solicite voievodului sprijin pentru eliberarea unor ostași făcuți prizonieri de către otomani. Totodată au privit cu mai multă îngăduință ajutorul pe care C. Brâncoveanu l-a acordat unor răsculați maghiari în frunte cu principele Francisc II Rakoczi ⁷³. Apropierea dintre domnul muntean și Habsburgi se reflectă și în stabilirea de contacte directe cu noul rezident al acestora la Constantinopol, contele Oettingen, care a trecut prin Țara Românească pentru a-și lua pos-

tul în primire avînd asigurate toate condițiile pentru călătoria sa (carete cu cai, suită, provizii etc.)⁷⁴. în același context se înscriu și alte acțiuni și anume procurarea de cai, vite, cereale de către Constantin Brâncoveanu pentru trupele austriece din Transilvania⁷⁵, ba chiar și a unor sume mari de bani de zeci și sute de mii de florini⁷⁶. Din 1707 acest sprijin material acordat austrieților este mai bine organizat, agenții Guvernatorului Transilvaniei⁷⁷ primind și ei instrucțiuni precise din partea Camerei aulice din Viena cu privire la modul cum trebuiau să se încheie astfel de transacții cu domnul muntean⁷⁸. În același timp însă voievodul Țării Românești a căutat să profite de relațiile strînse pe care le avea cu autoritățile austriece din Transilvania pentru a întări propriile sale mijloace, necesare apărării independentei țării sale. Astfel în 1702 el a solicitat trimiterea unui meșter turnător pentru recondiționarea a două tunuri distruse⁷⁹, a cumpărat de la postăvarii din Brașov mari cantități de postav pentru ostași de la curtea sa⁸⁰, în fine a trimis agenți în Transilvania pentru a recruta ostași cu plată stabilind chiar condițiile materiale pentru angajarea lor (solde în bani și în natură atît pentru ofițeri cît și pentru soldați)⁸¹.

C. Brâncoveanu a continuat în această vreme, ca și înainte de 1699, să favorizeze transitul prin țara sa a corespondenței austriece către și de la Constantinopol⁸², fapt apreciat de împăratul Leopold I, și de urmașii acestuia la conducerea Austriei⁸³, întreținînd totodată corespondență cu Habsburgii⁸⁴, mai ales cu oamenii politici și cu comandanții militari din Transilvania, ca de exemplu generalii Glöckelsberg, Rabutin, Stainville, ambasadorul Guarient⁸⁵. În cuprinsul ei se întîlnesc știri prețioase furnizate acestora despre refugiații maghiari în țara sa⁸⁶, despre situația internă din Imperiul otoman⁸⁷, dar și din alte țări europene, ca de pildă din Rusia, Polonia, Saxonia, precum și informații valoroase despre desfășurarea Războiului nordic⁸⁸.

După bătălia de la Poltava (1709), care a însemnat o cotitură în Războiul nordic, preocuparea crescîndă a Rusiei, în ce privește sprijinirea răscoalei curuților din Transilvania, a mărit perspectiva ciocnirii intereselor austro-ruse în țările române și redeschiderea problemei orientale. În acest context curtea din Viena a intensificat legăturile cu C. Brâncoveanu voievodul devenind creditorul oficial al guvernatorului Transilvaniei, sumele de bani obținute de la domnul muntean fiind folosite la procurarea de cai pentru artilerie și fortificarea unor orașe⁸⁹. Cît de importantă devenise acum menținerea relațiilor imperialilor cu C. Brâncoveanu rezultă din reînnoirea dreptului acestuia de a se refugia în Transilvania sub protecția Curții din Viena⁹⁰, și din scrisorile de mulțumire adresate domnului muntean de către noul împărat al Austriei, Iosif I⁹¹, însoțite de portretul său trimis, în dar principelui român⁹².

Întrucît situația la hotarul Țării Românești amenința să se complice din nou, iar poziția domnului muntean față de otomani începuse să se deterioreze, Înalta Poartă fiind tot mai mult informată despre legăturile secrete ale lui C. Brâncoveanu cu imperialii, domnul Țării Românești a continuat să achiziționeze noi bunuri materiale în Transilvania, menite să-i asigure un adăpost confortabil la nevoie. Astfel după cumpărarea de case în Brașov⁹³, el a trimis agenți peste munte pentru a dobîndi în numele său moșii în Țara Făgărașului⁹⁴ și chiar un mare domeniu aproape de Sighișoara, care aparținuse lui Mihai Apaffi⁹⁵, încercînd să obțină și

pământurile unor curuți, confiscate de autoritățile austriece⁹⁶. Serviciile aduse de C. Brâncoveanu Curții din Viena în primul deceniu al sec. XVIII au sporit încrederea Habsburgilor în domnul muntean. La cele câteva dovezi de recunoaștere a importanței acestora se va adăuga—după izbucnirea războiului ruso-turc (1710), când perspectiva confruntării armatelor celor două mari puteri europene chiar pe teritoriul principatelor române era foarte posibilă—diploma imperială din 1711, de reînnoire a protecției pentru el, familia sa și rudele sale Cantacuzine⁹⁷. Datorită talentului diplomatic al domnului muntean el a putut să-și mențină tronul, nefiind obligat să se refugieze în Transilvania. Voievodul a continuat să acorde noi împrumuturi guvernatorilor din Transilvania, să întrețină corespondența diplomatică secretă, prin care se procurau noi știri despre situația politică din sud-estul Europei, din Rusia, despre mișcările lui Carol al XII-lea regele Suediei pe teritoriul Imperiului otoman⁹⁸. Totul a decurs favorabil pentru ambele părți pînă în primăvara anului 1714 când principele muntean a fost mazilit, arestat împreună cu întreaga sa familie și transportat sub escortă la Constantinopol, în locul lui venind domn în Țara Românească vărul său, Ștefan Cantacuzino⁹⁹. Înlăturarea din domnie a lui C. Brâncoveanu a fost o grea lovitură pentru Curtea din Viena și mai ales pentru politica ei față de Înalta Poartă. Ea pierdea în persoana voievodului muntean un vecin de nădejde la hotarul Carpaților de sud, un prețios furnizor de bunuri materiale pentru sporirea capacității de apărare a Transilvaniei, un valoros izvor de informații privind politica internațională mai ales din sud-estul Europei. Pentru a ne da mai bine seama de marea importanță pe care o aveau la Curtea din Viena strînsele relații întreținute cu C. Brâncoveanu, ne vom referi la câteva rînduri din scrisoarea generalului Montecuculi, din 13 aprilie 1714, adresată Consiliului de război, din care rezultă că mazilirea și arestarea domnului muntean l-a determinat pe acesta să facă unele aprecieri elogioase la persoana acestuia. Astfel, el îl numește pe voievod cu epitetul de „bunul principe” (der gute Fürst), apoi arată că cel în cauză era „un consecvent, bun și sincer vecin față de Transilvania, iar în precedentul conflict (e vorba de războiul Ligii sfinte cu otomanii 1683—1699), nu a fost un altul ca el iar în viitor nu mai sper să fie unul asemenea pentru noi”¹⁰⁰. Mai mult Curtea din Viena s-a interesat îndeaproape despre soarta lui C. Brâncoveanu aflat acum prizonier la Constantinopol prin rezidentul imperial Franz von Fleischmann; el primise instrucțiuni din partea Consiliului de război pentru a afla mai multe amănunte despre mazilirea domnului muntean, acuzațiile ce i se aduc și urmările acestora. Rapoartele săptămînale care au urmat, cuprind date mai puțin cunoscute din această perioadă a vieții lui C. Brâncoveanu, de exemplu îmbolnăvirea fostului domn în timpul detenției sale, investigațiile făcute de anchetatori pentru a descoperi averea acestuia, aflată la loc sigur în diferite părți din Europa, nu numai la Veneția, Constantinopol, Transilvania dar chiar și în Polonia, urmărirea unora din colaboratorii apropiați ai lui C. Brâncoveanu¹⁰¹ etc. În raportul din 27 august 1714 rezidentul austriac prezintă și descrierea decapitării domnului muntean și a fiilor săi, „spectacol trist” (*diesem traurigen spectacol*), la care a asistat însăși sultanul¹⁰².

Din cele de mai sus rezultă că relațiile lui C. Brâncoveanu cu Austria reprezintă un aspect important al politicii externe a Țării Românești în

ultimile decenii ale sec. XVII și la începutul sec. XVIII constatându-se o permanență a acestor relații, o continuitate firească în relațiile noastre externe, care în acea perioadă au cunoscut momente de încordare și de desindere. Particularitatea acestor raporturi constă în faptul că ele s-au desfășurat o vreme pe fondul evenimentelor care au însoțit războiul Ligii sfinte cu Imperiul otoman, încheiat cu pacea de la Karlowitz, apoi în condițiile consolidării stăpînirii austriece pe teritoriile ocupate de otomani și aflate în vecinătatea Țării Românești.

Abilitatea diplomatică a voievodului a depășit prin amploarea acțiunilor sale — pe a multora din predecesorii lui și a făcut posibilă păstrarea integrității Țării Românești în condițiile grele ale vremii precum și menținerea sa în scaun peste un sfert de veac.

N O T E

¹ Gh. I. Demian, *Politica externă a Principatelor române (încercări de sinteză a istoriei)*, vol. I, Timișoara, 1933, p. 65—73 vezi cap. IV, *Politica externă a lui C. Brâncoveanu*. Să se vadă și: G. Bădărău, *Raporturile politice româno-austriece 1683—1718* (I), în „Anuarul Institutului de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași XXII (1985), nr. 2, p. 476—477 și *ibidem*, (II), 23 (1986), nr. 1 p. 161—170; de asemenea unele observații la L. Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986.

² Despre activitatea diplomatică a stolnicului C. Cantacuzino vezi Constantin Șerban, *Constantin Cantacuzino 1640—1716*, în *Diplomați iluștri*, vol. II, București, 1970, p. 69—114.

³ Șt. Ionescu, P. Panait, *Constantin vodă Brâncoveanu*, București, 1969, p. 138—139.

⁴ M. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, p. 73—82; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, București, 1933, p. 345.

⁵ P. Cernovodcanu, *Bucarest, importantes centres politiques du sud-est europeen à la fin du XVII siècle et au commencement du XVIII in „Revue des etudes sud-est europeennes”, 1—2/1966, p. 149.*

⁶ G. Bădărău, *La nature des rapports politiques roumano-autrichiens (1683—1775)* în „Revue Roumaine d'Histoire”, 4/1987, p. 293—295.

⁷ I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul sec. XVII*, Cluj, 1933, 240 p.

⁸ A. Veress, *op. cit.*, vol. XI, p. 177—178, 239—240, 243—246, 249—251, 251—253.

⁹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 92.

¹⁰ N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 276; C. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și registre privilegiate la C. Brâncoveanu*, București, 1907, p. 237 (369), în extras din arhivele din Transilvania, Cărțile Dietei, tom. V—VI, p. 279, art. 22, 1679.

¹¹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 229.

¹² *Ibidem*, p. 233—235 și p. 239.

¹³ Vezi diploma imperială din 19 mai 1688 dată la Luxemburg prin care i se conferea titlul de conte al regatului Ungariei și al altor țări ereditare pentru el și descendenții săi de ambele sexe (utriusque sexus) în C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 294 (452); vezi și motivarea acordării acestei diplome, în sensul că titularul ei dovedise o seamă de calități ca: virtute, prudență, iscusință, că era de neam nobil, etc. în V. Zaborovschi, *Istoria politicii externe a celor trei principate Țara Românească, Transilvania și Moldova de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, București, 1925, p. 146 nota 9.

¹⁴ *Istoria Țării Românești 1290—1690, Letopiseșul cantacuzinesc*, București, 1960, p. 187.

¹⁵ Se cunoaște itinerarul său: la 25 august la Cerneți, la 3 sept. la Craiova, la 7 sept. trece Oltul, probabil la Rîmnic, la 17 sept. la Cîmpulung Muscel, vezi V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 135.

¹⁶ La 23 sept. era la Rucăr-Dragoslavele și la 24 sept. la Bran idem V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 137; C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 1 (1), 2(2).

¹⁷ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 1(1).

¹⁸ N. M. Vlădescu, *Din trecutul boierimii românești vel comișul Șerban Pirvu Vlădescu*, în „Revista Arhivelor”, I, 1924, p. 2.

¹⁹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 187; vezi și *Istoria Țării Românești 1290—1690 Letopiseșul Cantacuzinesc*, București, 1960, p. 188—189 altfel formulat evenimentul „să păzască și această Țară Românească ca să o scoată din gura lupilor turci și a leilor tătari”.

²⁰ Vezi cronica lui Radu Greceanu în *Cronicari munteni*, vol. II, București, 1961, p. 13.

²¹ *Idem*, p. 14—15; *Istoria Țării Românești 1290—1690, Letopiseșul cantacuzinesc*, București, 1960, p. 189—191; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 188; *Istoria Țării Românești de la ocl. 1688 pînă la martie 1717*, București, 1959, p. 3—8.

²² În cronica anonimă se afirma că aceasta era fiul lui Trufândr, vezi *Istoria Țării Românești de la octombrie . . .* p. 12.

²³ *Idem*, p. 12—13.

²⁴ *Idem*, p. 14—16.

²⁵ N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin vodă Brîncoveanu*, București, 1901, p. 42—43; C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.* p. V textul din 1689 nu s-a păstrat dar există altul inclus într-un act din 14 mai 1698.

²⁶ L. Demeny, P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Austriei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. XVI—XVIII*, București, 1974, p. 180.

²⁷ *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 278—279.

²⁸ *Istoria Țării Românești de la 1 octombrie . . .* p. 25.

²⁹ *Cronicari munteni*, vol. II, p. 19; Ph. Röder, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzuge wider die Turken*, Carlsruhe. 1842, p. 162; C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 16 (36) și nota 2.

³⁰ Cei doi boieri erau: marele aga Cornea Brăiloiul și Șerban Greceanu despre negocierile dintre imperiali și C. Brâncoveanu, *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 249.

³¹ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 189; cronicarul apreciază valoarea zaherclei cerută de austriaci la 700 pungi, așa dat 350 000 taleri: ambasadorul Franței la Viena indică cifra de 300 000 taleri, 1500 cai și iernarea a 12 regimente în Țara Românească vezi *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 2, p. 180—181; vol. XVI, p. 252.

³² Boierii erau: marele clucer Diicul Rudeanu, aga Cornea Brailoiul, mare pitar Preda Brălașanu, Cernica Știrbei și Anastase Păușescu.

³³ Ph. Röder, *op. cit.*, vol. II, p. 187—192; învoiala încheiată la Brîncoveni la 28 noiembrie; a doua zi ducele de Baden raporta consiliului de război modul cum o încheiasă vezi C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 19 (39).

³⁴ Vezi *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsigli*, Bologna, 1930, p. 121 unde autorul afirmă că această învoială numită de el *tratat* ar fi fost contrasemnată de C. Brâncoveanu, ceea ce e puțin probabil vezi și Ph. Röder *op. cit.*, vol. II, p. 117, învoiala e numită *Convention*: C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 20 (41); *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 218, 308, Leopold I luase sub protecția sa familia defunctului Șerban Cantacuzino la 31 ianuarie 1689.

³⁵ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 190; *Istoria Țării Românești de la octombrie . . .*, p. 28 „jafurile ce au făcut (austrieicii) de pline și de dobitoace nu poate om să le spuie”.

³⁶ C. Giurescu, D. Dobrescu, *op. cit.*, p. 20—22, 19 (40), la 25 decembrie 1689 D. Heissler era la București.

³⁷ Mai pe larg în Constantin Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969, p. 37—39.

³⁸ *Cronicari munteni* vol. II, p. 29—32, la 29 ianuarie erau la Cimpulung Muscel vezi G. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 22(43); *Istoria Țării Românești de la octombrie . . .*, p. 29; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 190—191; *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 2, p. 170—171.

³⁹ *Istoria Țării Românești 1290—1690 . . .*, p. 196; data de 2 ianuarie e pe s.v. deci 12 ianuarie, de vreme ce la 10 ianuarie Heissler scria din București, vezi C. Giurescu, D. Dobrescu, *op. cit.*, p. 22(42).

⁴⁰ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 23—25.

⁴¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. V partea 1, p. 363, 364, 265.

⁴² C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 26(50), 30—33.

⁴³ *Idem*, p. 31—32; această corespondență se stabilise cu mai bine de un an înainte; *idem*, p. 12 (27, 13, 30).

⁴⁴ Vacant din aprilie 1690 prin moartea lui Mihai Apaffi, *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 2, p. 187.

⁴⁵ *Istoria Țării Românești de la octombrie . . .* p. 31—32; Ph. Röder, *op. cit.*, vol. II, p. 128, 248 se da și o listă nominală a prizonierilor vezi p. 254; *Cronicari munteni*, vol. II, p. 33—41; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 192.

⁴⁶ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 46(68), aceste servicii făcute de C. Brâncoveanu datau din primăvara anului 1688; *Idem*, p. 11(26); transmiterea corespondenței se făcea prin Matei Cleronomos, nepotul lui George Cleronomos, interpretul rezidentului imperial în capitala Imperiului otoman; *idem*, p. X, nota 2.; *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 149.

⁴⁷ Veterani relatează în ianuarie 1691 despre intenția lui C. Brâncoveanu de a intra în corespondență cu el, C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 48 (70), 51 (73), 51 (74), 59(83), 60(84, 85); legătura între cei doi era restabilită de contele de Erlbs făcut prizonier la Zărnești și după ce a fost răscumpărat de domnul muntean a fost reținut la curtea acestuia și folosit în scopuri politice și diplomatice; *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 397, 400 C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 52 nota 1, 58 (82).

⁴⁸ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 10(23); martie 1689; a trimis în Transilvania 1000 boi și o mare sumă de bani peste 6000 tal. prin logofătul Radu Popescu, cronicarul de mai tirziu; *idem*, p. 13—13(29), 13(31) și *Istoria Țării Românești de la octombrie...*, p. 22.

⁴⁹ *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsigli*, p. 150, 156—157, audiența din 14 septembrie 1691 a durat 4 ore; *Documente Hurmuzaki*, vol. V partea 1, p. 387, 393; C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 58—59; vezi și Bibl. Acad. mss. grec 974 f. 101—101 v.; C. Brâncoveanu către Ioan Cariofil; Constantin Șerban, *Ecouri românești în opera lui Luigi Ferdinando Marsigli (250 ani de la moarte)*, în „Revista de istorie”, 11/1980, p. 2171—2173 mai pe larg.

⁵⁰ *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 387, 388; C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 59(82), 61(87).

⁵¹ E. Virtosu, *Foietul novel, calendarul lui Constantin vodă Brincoveanu 1693—1704*, București, 1942, LVIII + 222 p.

⁵² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 127.

⁵³ *Idem*, p. 127.

⁵⁴ *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 392.

⁵⁵ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 58(81), 64(96,97), 72(108).

⁵⁶ *Idem*, p. 69(91), 64(96), 65(99), 66(100), 72(108), 87(139).

⁵⁷ *Idem*, p. 65(98), 68(193), 76(116), 81(121), 83—84(129), 84(130—132), 85(133—135), 86(138), 87(141—142), 88(143), 90(148—149); *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 2, p. 273.

⁵⁸ *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 394.

⁵⁹ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 72 (109), 76(115), 77(117), 77—78 (118), 87(140).

⁶⁰ *Idem*, p. 67 (101), 68(104), 76(114), 79(120), 91—92(151—152).

⁶¹ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. XXXII—XXXIII, 294(452); V. Drăghiceanu, *Constantin Brâncoveanu conte al regatului ungar și principe al sacralui Imperiu roman*, București, 1915, p. 9—10.

⁶² *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 326—329.

⁶³ *Istoria Țării Românești de la octombrie...*, p. 68—69—70; cronicarul dă detalii despre comportarea foarte supusă față de sultan a doamnei muntean cît timp acesta s-a aflat în Țara Românească după bătălia de la Lugoj, timp în care s-au cheltuit din visteria țării peste 25 000 taleri; C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1794)*, București, 1878, p. 164; Vezi și *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 2-a, p. 265.

⁶⁴ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 83(128) 83—84 (129).

⁶⁵ *Idem*, p. 82(125), 83(126).

⁶⁶ *Idem*, p. 85(135), 294—295(452) art. 3 și 4.

⁶⁷ *Documente Hurmuzaki*, vol. DV, parte a 1-a, p. 511—512; vezi și p. 512—514; C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 97—98 (160 „propineri”).

⁶⁸ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 101(16).

⁶⁹ L. Demény, P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, p. 205.

⁷⁰ *Istoria Țării Românești de la octombrie...*, p. 102—103.

⁷¹ Constantin Șerban, *România și problema orientală, 1683—1713* în „Revista de istorie” nr. 10/1980, p. 19963.

⁷² *Idem*, p. 1964—1965.

⁷³ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 109(176), 115(190, 191), 116 (193, 494, 195, 196), 117 (197), 145 (247).

⁷⁴ *Idem*, p. 106—107(174), 108—109(175), Bibl. Acad. mss. 548, f. 137; *Documente Hurmuzaki*, vol. VI, p. 6.

⁷⁵ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 136(218), 300 cai, 140 (233), 162(267). 2500 chile cereale, 165—166(268), 166 (269); livrarea să făcea pe la Rucăr-Dragoslavele-Bran dar și pe la Cîineni-Turnu-Roșu;

⁷⁶ *Idem*, p. 142(239) se referă la un împrumut de 100000 fl., 148 (241) în 1705—1707 alt împrumut de 20 000—30 000 fl., 167—168 (271).

⁷⁷ *Idem*, p. 155—160 (263) în toamna anului 1707 alt împrumut de 50 000 fl., p. 160 (264); un intermediar al austrieilor era Ignat Haan cămăraș de ocna, p. 168—171(272); vezi și raportul său către Camera aulică pentru perioada 22 sept. 1707 — 6 martie 1708 privind livrarea a peste 4 000 chile cereale din Țara Românească.

⁷⁸ *Idem*, p. 155—160(263).

⁷⁹ *Idem*, p. 124(204), 128—129(207), 130(208); N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 90.

⁸⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 66—77 (pentru anii 1705—1708).

⁸¹ Cerere în acest sens avansată de domnul muntean din 1702 vezi C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 125—126(205), 128—129(207); generalul Rabutin, guvernatorul militar al Transilvaniei răspundea domnului muntean că recrutarea de ostași urma să fie aprobată de comandamentul militar austriac al Transilvaniei; *Idem*, p. 126—127(206).

⁸² C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 136(219), 162(266), 144(245), 148(250), 167(270), 172(273—274), 174(276—277), în 1708 agentul austriac care făcea transportul corespondenței era dragomanul Alois Valde, *Documente Hurmuzaki*, vol. VI, p. 69—70.

⁸³ *Idem*, p. 148—149 (250), agentul domnului muntean la Viena era secretarul său, Griener Peter; *idem*, p. 153(209).

⁸⁴ *Idem*, p. 119(199) încă din decembrie 1701.

⁸⁵ *Documente Hurmuzaki*, vol. VI, p. 36—37, 58—59, 60—61.

⁸⁶ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 119—129 (201), 120—122(202), 122—123(203).

⁸⁷ *Idem*, p. 123—124(204), 128—129(207), 132—133(215), 134—135(216), 135—136(217).

⁸⁸ *Idem*, p. 149—151(252, 177(285);

⁸⁹ *Idem*, p. 177—179, (286—287), 180(289), 181—182(291)182—183(294), 183—184 (297), 260(400).

⁹⁰ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 153(257); vezi V. Drăghiceanu, *Constantin Brâncoveanu conte al regatului ungar și principe al sacralui Imperiu roman*, p. 1—10.

⁹¹ *Idem*, p. 185—186(301), 186(302), 187—188(304).

⁹² *Idem*, p. 190(308) portretul fusese trimis printr-un colonel, von Eck.

⁹³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. p. 251; *Documente Hurmuzaki*, vol. XV partea 2, p. 1482, 1491, 1495 1516; casele erau în grija unuia Andreiaș.

⁹⁴ În 1707—1709 satele Poiana Mărului și Simbăta de sus; *Documente Hurmuzaki*, XV, partea 2, p. 1515, 1534.

⁹⁵ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. XXXVI; valoarea tranzacției era de 50 000 fl. în 1708 este anulată o vânzare a 4 sate fiscale.

⁹⁶ *Idem*, p. 174—175(279), 175(282), 173(275).

⁹⁷ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 195—202 (315—321) de reținut cererile lui C. Brincoveanu adresate împăratului Iosif I în februarie 1711 așa numitele „Desiderio”; *idem*, p. 196—198 (317).

⁹⁸ *Documente Hurmuzaki*, vol. VI, p. 74—75, 79—80, 90—91, 92, p. 128.

⁹⁹ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 203—205; *Cronici munceni* vol. II, p. 342—343; Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929, p. 113—117.

¹⁰⁰ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 261 (401).

¹⁰¹ *idem*, p. 259—260(399), 261—264(402), 264(403), 265—266(405), 266(406), 267(407), 268(410), 269(413), de comparat cu N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu*, p. 52, 61, 67, 169; Del Chiaro, *op. cit.*, p. 121—122.

¹⁰² *Idem*, p. 270 (414)

LES RELATIONS DE CONSTANTIN BRANCOVAN AVEC L'AUTRICHE

Résumé

En abordant un aspect moins connu de la politique extérieure promue par C. Brancovan, sur la base de sources documentaires provenues des archives de Vienne entrées dans le circuit scientifique il y a plus de 70 ans, mais insuffisamment mises à profit jusqu'à présent; d'autre part, en encadrant ces relations dans l'ensemble confus des relations

européennes, l'auteur arrive à la conclusion que l'ancien prince, monté sur le trône il y a trois siècles, fit, des liens qu'il a entretenus au cours de plusieurs décennies avec la Cour de Vienne, une véritable clef de voûte de sa politique extérieure. Comme résultat, on retrouve la décision de C. Brancovan de ne sacrifier en rien l'indépendance de son pays face aux promesses souvent captieuses des Habsbourg qui lui demandaient de déclarer sa soumission aux Impériaux et de dénoncer ouvertement les rapports traditionnels entretenus jusqu'alors avec la Sublime Porte. En neutralisant au besoin les pressions de la Cour de Vienne à l'aide d'autres forces politiques et militaires, le prince valaque s'est maintenu dignement plus d'un quart de siècle sur le trône de Valachie. Son règne bien long est celui des grandes réalisations politiques, militaires, administratives et notamment culturelles, qui s'inscrivent dans l'histoire du peuple roumain sous le nom de *l'époque de Brancovan*.

DOCUMENTAR

CHIPURILE BRÂNCOVEANULUI. PRELIMINARIILE PENTRU UN PORTRET

IOLANDA ȚIGHILIU

„Constantin vodă Brâncoveanu în domnia lui
au fost fericiți de toți oamenii țării și încă și
de oamenii altor țări, cât i s-au auzit numele”.

(Radu Popescu vornicul).

În *Istoriile domnilor Țării Românești* vornicul Radu Popescu caracterizând domnia lui Constantin Brâncoveanu voievod consemna: „Într-acest chip poate să se ferească și Costandin vodă, că l-au dăruit norocul cu tot felul de bine: sănătos, întreg, casă întreagă, fii și fete mulți, avuții multe, case, palate, sate, vii, heleștie, domnie îndelungată și altele ca acestea, care nu i-au lipsit nimic de care ochii lui au pofțit, dar toate acestea au fost darurile norocului”¹.

Cronica anonimă păstrează și ea aceeași idee: „iar acest domn în toate au avut noroc, bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul; gineri, nurori așejderea, cinste mare și în boieria lui și în domnia lui cât a domnit nici o lipsă nu va fi avut. Și acest domn ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon că orice i-au pofțit inima lui nu i-au lipsit. Acestea și ca acestea văzînd înaintea ochilor lui, numai să veselie”². Într-adevăr, după o copilărie marcată de pierderea succesivă a tatălui Papa, și a bunicului patern Preda vornicul, înaintea lui, Constantin Brâncoveanu s-au deschis noi perspective de viață.

Posesor, dintr-un început, a unei averi de excepție³ pe care o va spori continuu cu proprietăți ce se vor înșira din Mehedinți pînă în Buzău și din Argeș pînă la Dunăre, ba chiar și peste munți, în Transilvania, Constantin vodă a făcut din plin dovada unor însușiri de priceput gospodar și de bun administrator. Avînd o familie numeroasă — patru băieți și șapte fete — domnitorul, om prevăzător, se va îngriji să le asigure din vreme un trai lipsit de griji materiale.

Dar cum va fi fost Constantin Brâncoveanu ca tată? Desigur că și-a iubit copii, pe unii răsfațîndu-i chiar. Așa a fost, de exemplu, Maria căsătorită cu Constantin Duca voievodul Moldovei. Imaginea tinerei doamne ne este transmisă atît de cronicile muntenești cît și de cele moldovenești a căror notă concordă. „Fiind doamna Maria *mindră și semeață* (subl. n. — I.Ț.) avînd pe tată-său domn mare Țării Rumânești au început a necinsti jupinesele boiarilor cu multe cuvinte reale”⁴. *Cronica Moldovei* relatînd maziirea lui Constantin Duca menționează: „Iar doamna lui, fata Brâncoveanului, fiind tînără și *dezmerdată de tată-său* (subl. n. — I.Ț.) să bocie în gura mare muntenește: „Aoleo, aoleo, că va pune taica pungă de pungă din București pînă în Țarigrad și zău, nu ne va lăsa, și iar ne vom întoarce cu domnie îndrăgă”⁵.

Pungile cu galbeni care luau drumul Istanbulului s-au dovedit a fi un mijloc eficient de a întreține cele mai bune relații cu Poarta. Sporirea numărului pungilor nu se putea obține decît printr-o fiscalitate excesivă, fapt care a reprezentat o dominantă a domniei lui Brâncoveanu. *Cronica Vistieriei* amintește pentru anul 1696 un număr de 42 de dări.

„Au scos văcărit înțiași dată [...] de au rămas obiceiul *pin-astădzii*” — consemnează Neculce. „Și de acolo, de la munteni, peste cîțiva ani, la domnie lui Costandin Ducăi-Vodă a sărit scinteia și la noi în Moldova, de s-au aprins acestu pojar de obicei”⁶. Un adevărat rechizitoriu la adresa acestei dări și al nesățioasei lăcomii „a nemilostivului domn” care a împus-o se găsește în hrisovul din 4 mai 1714 prin care Ștefan Cantacuzino desființa văcăritul⁷. Vornicul Radu Popescu conchide la rîndu-i: „Avea o lăcomie mare peste măsură și obiceiurile ceale bune ale țării, care cu multă socoteală și osteneală le-au făcut acei bării, toate le-au stricat și cum i-au plăcut lui le-au făcut”⁸. La aceasta s-a mai adăugat și sporirea haraciului „care adoas al haraciului Costandin vodă Brâncoveanu l-au adoas pentru binele și folosul lui și al rudelor lui și pentru peirea și nevoia țării, că multă nevoie au venit țării cu acel adoas al haraciului”⁹.

Constantin Brâncoveanu, omul politic, după ce-și va fi făcut ucenicia sub domnia unchiului său, Șerban Cantacuzino, îl va avea alături pe celălalt unchi, Constantin stolnicul

care ştia „toate tainele nepotu-său Constandin vodă”¹⁰. Va deprinde şi va folosi pe deplin toate mijloacele maleabilităţii diplomatice făcându-i pe cronicari să afirme că „Brâncoveanu ave tot doo obrază de prieteşug”¹¹.

Obişnuit cu politica de mare anvergură, manevrând între otomani, habsburgi şi ruşi, sigur pe resursele materiale ce-i erau la îndemână ca şi pe relaţiile de care dispunea, Brâncoveanu mai că s-ar fi lăsat ispitit de propunerea vizitului de a domni şi în Moldova. „Iară el, dac-au auzit aşe, foarte era cu voia să fie domn la 2 ţări, că pentru acie aduce oştii streine pe ţara noastră şi schimbă domnii dintr-însa”¹².

Dacă acestea au fost unele din însuşirile domnului ce a condus destinele ţării timp de 26 de ani, să încercăm să desluşim şi citeva din trăsăturile omului care a fost Constantin Brâncoveanu.

Omul medieval ţine — după cum remarcă Paul Zumthor referindu-se, e drept, la poezie, dar credem că sfera poate fi lărgită — „de un univers care ne-a devenit străin. De el ne desparte ceva în care este mai bine să vedem o prăpastie de netrecut decît să ne prefacem că nu ştim că există”¹³. Şi totuşi, în ciuda distanţei temporale şi a modificărilor profunde a aparatului mental anumite permanenţe biopsihologice vin să ni-i apropie pe semenii noştri de peste timp. Înainte de a fi ţăran, boier, mare dregător sau domn, trăitorul veacului al XVII-lea era, aşadar, mai înainte de toate, om. Om cu bucuriile şi durerile, cu speranţele şi deziluziile, cu iubirile şi temerile, cu izbînzile sau neîmplinirile lui dar care sub raport general ni-l alătură şi ni-l face contemporan.

Împietirea cercetărilor economice, sociale, politice, culturale cu studiile asupra mentalităţilor, a psihologiei individuale sau de grup (aşa numita psihoistorie) poate ajuta istoricul în crearea sau, mai bine spus, recrearea unei atît de dorite imagini armonioase şi veridice a subiectului tratat. Cea mai umană dintre subdisciplinele istoriei, psihoistoria punînd accentul predominant pe caracterul intrinsec al figurilor umane examinează în manieră psihanalitică nu numai faptele acestora dar şi acele elemente constitutive ale psihologiei lor care i-au determinat probabil să acţioneze astfel.¹⁴ Se ştie că multe întîmplări petrecute mai ales în prima parte a vieţii vin să marcheze temeinic, adesea fără voia sau ştirea noastră, evoluţia alcătuirii psihice a individului în ţesătura sa cea mai fină. Multe din gesturile, atitudinile, opţiunile făcute îşi găsesc nu o dată explicaţii într-un timp, poate nu de curînd trecut, prin sondarea straturilor celor mai adînci ale psihicului uman. Analizînd rolul diverselor niveluri ale psihicului şi dinamica raporturilor dintre conştient, subconştient (preconştient) şi inconştient psihanaliza se îndreaptă spre o interpretare determinist — dinamică a psihicului persoanei şi spre explicarea *cauzalităţii* şi mecanismelor vieţii psihice.¹⁵ Avem credinţa că decodificarea acestor extrem de fine mecanisme ar putea aduce lumini noi, nuanţări sensibile asupra unor lucruri socotite, îndeobşte, cunoscute. Introspecţia psihanalitică era, desigur, neştiută în Seicento. Aplicarea ei asupra unor subiecte lămurite în general oferă, în ciuda fragilităţii aparente a metodei, imagini nebănuite profund interioare ce stau la baza acţiunilor exterioare pe care ne-am obişnuit să le desluşim atît de bine. În al doilea rînd, ea este în măsură să reducă la suprafaţă acel crîmpei de viaţă, de istorie trăită, ce face din personajul supus analizei egalul tău anulînd parcă doar astfel o distanţă în timp ce este, altminteri, irecuperabilă. Oprindu-ne acum la Constantin Brâncoveanu ne gîndim în primul rînd la relaţiile dintre el şi Cantacuzinii şi, în special, dintre el şi stolnicul Cantacuzino. Legăturile multiple care au existat între ei şi, mai ales, ruptura finală au fost tratate pe larg de toţi cei care s-au simţit atraşi de domnia şi personalitatea voievodului. Faptele sînt îndeobşte prea bine cunoscute şi de aceea nu stă în intenţia noastră să zăbovim asupra lor. Dorim însă ca la cele ce s-au scris pînă acum să adăugăm un nou element ce ar putea părea insolit la o privire rapidă dar care ar aduce, după părerea noastră, neaşteptate lămuriri. Din cîte cunoaştem, un demers de acest fel asupra unor aspecte din viaţa lui Constantin Brâncoveanu nu ştim să se fi întreprins pînă acum. De aceea, apropierea de el pe căi încă nefolosite a fost pentru noi o bucurioasă ispită căreia cu greu ne-am fi putut sustrage. Aşadar, să nu ne refuzăm jocul plăcut al imaginaţiei şi să încercăm, în această primă fază, fie şi sumar, un sondaj în straturile profunde ale psihicului omului şi domnului ridicat acum trei sute de ani în scaunul Ţării Româneşti.

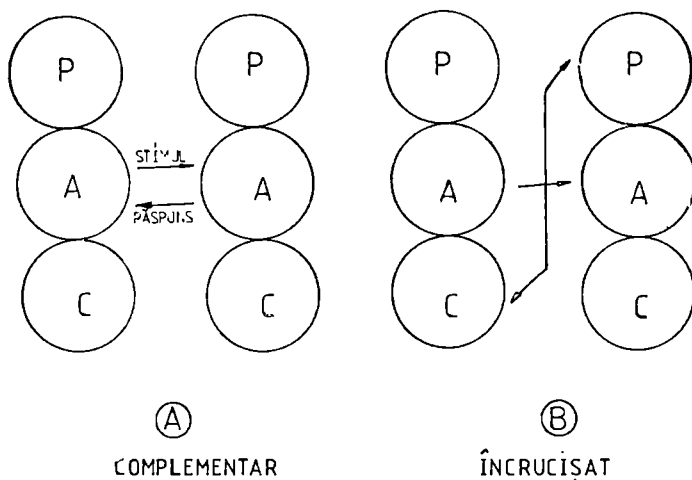
Privită în toată scurgerea ei, viaţa lui Constantin Brâncoveanu a stat sub semnul Cantacuzinilor. Stolnicul, cu osebire, a fost alfa şi omega destinului brâncovenesc. Rămăs orfan de tată la vîrsta de un an (Papa Bâncoveanu a fost ucis de semeni în 1655) Constantin va fi crescut de mama sa, Stanca, şi de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. Prezenţa permanentă a acestuia în preajma copilului şi a adolescentului va fi făcut poate ca tinărul să depăşească cu bine perioada crizei de identitate avînd în juru-i un model cu care, pentru început, lesne se putea identifica în procesul lung şi adesea anevoios al autocunoaşterii. Totodată, din punct de vedere psihanalitic, imaginea stolnicului a ajuns să se suprapună, să se substituie şi să se se confunde perfect cu imaginea tatălui dominator. Legăturile extrem de strînse, aproape filiale,

existente între cei doi oameni au dat o caracteristică specială relațiilor dintre ei „avându-l nu ca pre un unchi ci ca pe un părinte” — comentează cronicarul¹⁶. Ajuns în scaunul domniei prin sprijinul nemijlocit al stolnicului, Cantacuzinilor „nu le-au lipsit în zilele lui Costandin vodă nici un feali de bine ca să nu-l aibă: voe vegheată, sfatnici ai domnului, plini de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumuturi, precum alții ai țării, da, iar ei nicidecum; să zic adevărul, iar nu minciună, că mai bine trăia ei decît și Costandin vodă, că el avea grijile domniei, iar ei avea plinbările și desfătărilor și ciștișurile și tot binele, dar tot nu era mulțumiți de binele acela ci poftia și mai mult adevă domniea”¹⁷. Stolnicul nu a rivnit însă pentru el niciodată tronul Țării Românești. De ar fi vrut l-ar fi obținut fără îndoială. A preferat însă rolul de eminență cenușie pe care l-a jucat neîntrerupt sub trei domnii: a fratelui, Șerban, a nepotului, Constantin, și a fiului, Ștefan. Puterea politică pe care o exercita asupra lui Brâncoveanu este admirabil surprinsă de Ion Neculce care relatează că aflindu-se la Adrianopol domnul Țării Românești este întrebat de vizir dacă nu ar vrea să primească să stăpînească și asupra Moldovei. „Decé la această întrebare n-au putut da răspuns vizirului pînă nu va lua răspuns de la unchei săi, ales de la Costandin Cantacuzino stolnicul [...]”. Iar Costandin stolnicul i-au scris să mulțumească lui Dumnezeu că nu-i pe voia neprietenilor, și să-ș păzească treaba și grijă țării sale. *Iară mai mult să nu-l știe s-amestecă, că apoi, de nu-l va asculta și va face peste voia lui*, (subl. n. — I.Ț.) bine să știe că, cînd va încăleca el din Iudrii, iar el va înhăma în căruță și va trece în Ardeal; și cînd va sosi la Bucureștii, el va sosi în Udriiu. *Și ce va vede, să nu să sparie*”¹⁸. Așadar, amenințarea, în cazul în care nepotul nu-i va asculta sfatul este cît se poate de explicită. Cu vremea, Constantin Brâncoveanu vodă posesorul unor bogății a căror faimă trecuse de mult fruntările țării, stăpînind perfect arta de a se mișca cu suplețe și dibăcie în arena marilor politici, tată a patru fii, parte din ei așezați la casele lor, care-i ofereau aproape certitudinea unei continuități dinastice fără dificultăți majore, a început să se simtă tot mai jenat de o tutelă pe care nu mai era dispus să o tolereze.

Nu era o simplă neînțelegere între generații ci un conflict psihologic latent, mult timp refutat de Brâncoveanu din considerente morale dar care, mai devreme sau mai târziu își reclama soluționarea. Prin retragerea stolnicului departe de freamătul vieții de la Curte pe moșiile sale de la Afumați și Filipești, de unde, în 1712, trimitea epistole patriarhului Hrisan Nottara spunînd că trăind mai mult la țară „am ajuns țăran sărac și mojie prost”¹⁹ nu însemna aplanarea stării tensionate ci acalmia dinaintea furtunii. Derularea evenimentelor a fost în detaliu studiată ceea ce ne dispensează de a o mai face. Un fapt însă neluat în seamă pînă la noi trebuie adăugat la celelalte explicații ce s-au dat rupturii dintre Brâncoveanu și Constantin Cantacuzino pentru a completa imaginea de ansamblu a situației. Eric Berne²⁰, fondatorul analizei tranzacționale afirmă în cartea sa *Games people play* (1964) că în fiecare om există trei persoane: un copil, un adult și un părinte. Pentru ca tranzacțiile dintre indivizi să nu fie conflictuale ele trebuie să se desfășoare în paralel și nu încrucișate (vezi schema). Pentru funcționarea cursivă a relațiilor interumane tranzacțiile optime sînt fie „părinte” — „copil”, fie, și mai bine, „adult” — „adult”. Avînd în vedere aceste aspecte considerăm că în prima parte a vieții și a domniei relația funcțională dintre domnitor și unchiul său a fost, inclusiv pe plan politic, de tipul „copil” — „părinte”. O dată însă cu scurgerea timpului și stăpînirea de el însuși a artei politice, Brâncoveanu și-a schimbat rolul răspunzînd ca un „adult” la stimulii „paterni”. Relația nemafiînd paralelă ci încrucișată a dus la apariția conflictului psihologic dintre „fostul copil” Brâncoveanu și „părintele” stolnic cu toate implicațiile ulterioare atît de bine cunoscute.

Atît pe linie paternă cît și maternă vodă Brâncoveanu descindea din dinastia Basarabescă numărînd cîtiva antecesorii, de n-ar fi să-i amintim aici decît pe Radu Șerban, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, care au stat înaintea lui pe tronul Țării Românești. Să mai adăugăm rezonanța bizantină a numelui Cantacuzino, iar el era un Cantacuzin după mamă, ca și sonoritatea, nu mai puțin tulburătoare, a însuși prenumelui său, Constantin, ce trimitea cu gîndul la Constantin cel Mare din vremea începuturilor. Deținător din capul locului a unor astfel de daturi ne întrebăm dacă în structura intimă a domnului nu poate fi depistată ceea ce am fi tentați să numim „componentă aulică” a psihicului Brâncovenesc. Întregul comportament al voievodului, depășea, poate nu întîmplător, obișnuitul. Contemporanilor, cunoscători și fini observatori nu avea cum să le scape această ieșire din tipar. Astfel, relatînd nunta beizadelei Constantin Brâncoveanu, fiul domnitorului, cu Anița, fata vornicului Ion Balș din Moldova, căsătorie care s-a celebrat în București în 1706, Ion Neculce, participant el însuși la ceremonie, nota: „m-am tîmplat la acea nuntă, care nu era nuntă domnească, ci vom dzicie că era crăiască” (subl. n. — I.Ț.)²¹. Vom mai reține pentru gîndul exprimat de noi pasaje pe care le-am subliniat dintr-o reflecție a lui Radu Popescu: „Că într-atîta-l nebulise avuția pe Costandin vodă, cît și argintării pe deplin, ce să cade unii mease crăcști, făcuse și tobe și trîmbițe de argint ca acei crai samoderjeș și bogafi. Galbeni de aur încă au tăiat în chipul și în numele lui-

Care toate acestea aflindu-se la el și ducindu-le la împărăție s-au mirat toți de bogăția și nebulnia lui. *Un om supus la o altă slăbănire să facă lucruri ce nu să cad supușilor să facel*''²². Cu asemenea trăsătură psihică și cu posibilitățile materiale de care dispunea apare firească și, pe deplin înțeleasă, atitudinea lui Brâncoveanu de mare patron cultural și spiritual în spațiul Orientului

P - PĂRINTE

A - ADULT

C - COPIL

ortodox. Mecenatul, munificența erau virtuți imperiale în cea mai bună tradiție și din ele se vor împărtăși, din plin, numeroase așezăminte începând din Transilvania trecând prin spațiile sud-dunărene, prin Athos și Constantinopol spre îndepărtatele patriarhii de la Alexandria, Ierusalim și Antiohia²³. De ar fi să-l comparăm pe Constantin Brâncoveanu cu un alt domn cu „hire înaltă”, cu Vasile Lupu al Moldovei în ciuda iubirii de lux, care pare a-i uni, structurile lor psihice îi despart. Spre deosebire de Brâncoveanu, Lupu Coci este un „om nou” cu origini modeste. Chiar numele pe care și-l ia, Vasile, cu trimitere la Vasile cel Mare este un nume de pretenție. Nevoia de fast, un fast desfășurat cu exuberanță vine din cu totul altă componentă a psihicului său decît la Brâncoveanu. Era, credem, pe lângă moda barocă a vremii, o necesitate lăuntrică, extrem de tainică ce nu părăsea probabil nivelul subconștientului, de a ecrana un anumit complex printr-o atitudine manifestă pînă la ostentație. Dar după cum spunea Miron Costin în *Viața lumii*, norocul acesta care suie și coboară, „la un loc nu stă, într-un ceas schimbă pasul / Anii nu pot aduce ce aduce ceasul”²⁴. Într-un secol care s-a desfășurat sub zodia *Fortunei labilis*, norocul care a stat alături de cei doi domnitori li va fi părăsit, de asemenea, pe amîndoi într-un anume ceas.

Larg deschis spre orizonturile culturale occidentale dar, în același timp, iubitor al unui fast aulic eclatant, în care sorgintea bizantină nu este încă greu de ghicit, spirit ales, desfășurînd un amplu patronaj cultural ce a acoperit spațiul vast al panortodoxismului oriental, natură complexă în care lumina s-a împlinit cu umbră, iar sublimul cu disperarea, Constantin Brâncoveanu credem că a reprezentat, prin însăși trecerea sa prin viață, într-un secol plin de neliniști și, nu arareori de dramatism, intruchiparea cea mai deplină a unui destin baroc.

NOTE

¹ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. critică C. Grecescu, București, 1963, p. 205.

² *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717. Cronica anonimă*, ed. întocmită de C. Grecescu, București, 1959, p. 105.

- ³ Vezi studiul nostru *Domeniul lui Constantin Brâncoveanu*, sub tipar.
- ⁴ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 196.
- ⁵ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. critică G. Ștrempel, București, 1982, p. 375.
- ⁶ *Ibid.*, p. 325.
- ⁷ Arh. St. București, Mitrop. T. Rom., DXVIII/1.
- ⁸ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 206.
- ⁹ *Ibid.*, p. 263.
- ¹⁰ *Ibid.*, p. 209.
- ¹¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 477.
- ¹² *Ibid.*, p. 435.
- ¹³ Paul Zumthor, *Încercare de poetică medievală*, București, 1983, p. 41.
- ¹⁴ Pentru detalii vezi studiul lui Robert Jay Lifton, *Psychohistory în Comprehensive Textbook of Psychiatry*, vol. 2, (cap. 52 *Contemporary Problems in Psychiatry*), Baltimore, Maryland, 1975, p. 2455 sqq.
- ¹⁵ Pentru definirea psihanalizei vezi *Dicționar de filosofie*, București, 1978, p. 567, sub voce.
- ¹⁶ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 209.
- ¹⁷ *Ibid.*, p. 203.
- ¹⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 436.
- ¹⁹ Hurmuzaki, XIV/3, p. 103.
- ²⁰ Despre Eric Berne vezi studiul lui John M. Dusay, în *Comprehensive Textbook . . .*, vol. I (cap. 9 *Theories of Personality and Psychology: II. Cultural and Interpersonal Psychoanalytical Schools*), p. 619 sqq.
- ²¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 467.
- ²² Radu Popescu, *op. cit.*, p. 207 nota.
- ²³ G. Potra, *Daniile lui Constantin vodă Brîncoveanu pentru Orientul ortodox în „BOR”*, 1964, nr. 9—10, p. 931—54.
- ²⁴ Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P.P. Panaitescu, București, 1965, vol. II, p. 116.

ÎNTREGIRI ȘI ÎNDREPTĂRI LA GENEALOGIA BRÂNCOVENILOR

DAN BERINDEI

La 15 august 1714 securea călăului a curmat viața lui Constantin Brâncoveanu și a celor patru fii ai săi. Cumplita încercare n-a pus însă capăt destinului unui puternic neam. Urmașii Brâncoveanului au viețuit mai departe și singele său s-a transmis, generație după generație, la zeci de urmași. Unele completări și unele corecturi pot fi făcute în privința celor dinții generații următoare voievodului martirizat.

În 1705, Ancuța Brâncoveanu, cea de-a cincea fiică a lui Constantin Brâncoveanu, s-a măritat cu Nicolae Ruset, fiul vestitului vistiernic moldovean Iordache Ruset. Ea a murit un sfert de veac mai târziu, la Brașov, iar soțul ei — reinsurat, de altfel — avea să moară bătrîn, prin 1759, diata sa fiind scrisă la 18 decembrie 1758. Biograful acestuia din urmă¹, ca și generalul Radu Rosetti² — atît de scrupulos în urmărirea în trecut a membrilor familiei sale — nu amintesc decît de două fete ca urmașe ale Ancuței și ale lui Nicolae Ruset: Maria și Safta (Elisabeta). Or, în afara acestora — măritate, fiecare, în cite două rinduri și avînd urmași — Ancuța și Nicolae Ruset au mai avut o fiică: Stanca, încetată din viață tînăra. Ea este menționată într-o carte a lui Nicolae Ruset din 1719, prin care el a dăruit Sf. Mormînt moșia Pițigaia și a făgăduit „și o altă moșie”, considerîndu-le „ca o pîrtică din cuvenita zestre pe care era s-o ieie de la noi prea-iubita fiică Stanca”, care încetase din viață — se arată în carte — la 28 iuni, /1719/³. Nu știm dacă Stanca a fost mai mică în vîrstă sau mai mare decît surorile ei ori decît una dintre acestea; ea nu mai era, în orice caz, o copilă, căci acest lucru s-ar fi arătat în document ci ea se afla, mai degrabă, în preajma mărișului.

Nu se vorbește îndeobște nici despre urmași ai Bălașei Brâncoveanu, cea de-a șasea fiică a Brîncoveanului, măritată cu Manolache Lambrino. Înzestrînd la 1 aprilie 1745 biserica ridicată de ei la București, ei scriau în actul de danie: „... n-am avut parte a ne rămînea copii de trupul nostru, ca să fie moștenitori...”, arătîndu-se astfel indirect că cel puțin un copil al lor existase, dar că el nu mai trăia în 1745⁴. Formula se repetă, în același an, în diată: „... de vreme ce copii de trupul nostru nu ne rămîn...” (subl. D.B.)⁵. Un document din 7238(1729—1730), o învoială pentru moștenirea brîncovenească, ne arată că într-adevăr soții Lambrino avuseseră un copil, care, la data aceea trăia. În document apar „... ieu Manolache Lambrino, biv vel clu/er/ cu soția mea Bălașa și cu copila mea” (subl. D.B.)⁶. În cursul anilor următori întocmirii acestui document, această „copilă” a încetat din viață și aceasta evident cu destul timp înainte de 1745.

Scriînd în 1933 studiul său *Ultimii boieri Brîncoveni* Ilie Chiriță menționa surghiunirea lui Nicolae Brîncoveanu peste Dunăre „la început la Nicopole” și „de aici... tocmai la Rodos” În aceeași vreme, familia acestui strănepot al domnitorului se dusesse la Tîrnovo, iar apoi la Arvanitochori, unde boierii surghiniți la Rodos aveau să-și regăsească familiile la reîntoarcerea lor din surghiun. Cîuma — arată Ilie Chiriță — secerase parte din membrii familiilor în cauză, „trei copii ai Văcărescului”, respectiv ai lui Ienăchiță Văcărescu, „și Constantin, cel mai mare dintre copii lui Nicolae Brîncoveanu”. În continuare, Chiriță reproducea inscripția din 15 iunie 1790 a pietrei de mormînt a celui din urmă⁷. Ocupîndu-se din nou de Nicolae Brîncoveanu în 1937 — și așezîndu-l, de data aceasta corect (ceea ce nu făcuse în 1933!) *înaintea fratelui* său Manolache, Nicolae fiind neîndoielnic fiul mai mare al lui Constantin III Brîncoveanu — Chiriță amintește revenirea din exil de la Rodos, la începutul anului 1790, a fraților „Nicolae și Manolache”⁸. De asemenea, el mai adăuga și o informație referitoare la Nicolae și anume că acesta pierduse, în mai 1772, un fiu cu același nume de Constantin, îngropat la biserica sf. Nicolae din Brașov⁹, ne mai referîndu-se la informația sa anterioară privîndu-l pe Constantin Brîncoveanu cel mort la Arvanitochori.

Deci, sîntem confrunțați cu existența a doi Constantin Brîncoveanu — îi vom desemna Constantin IV și V — încetați din viață unul în primăvara anului 1772, iar celălalt în vara 1790. Cel dinții — Constantin IV Brîncoveanu —, încetat din viață în 1772, a fost în mod cert fiul lui Nicolae Brîncoveanu. Lucrul este menționat în mod expres în condica de morți a bisericii brașovene sf. Nicolae, făcîndu-se precizarea că fusese îngropat „lîngă gropa Dutcu-

lesei”¹⁰. Banul Mihai Cantacuzino, pe lângă faptul că face precizarea că Nicolae Brâncoveanu era „fiul cel mai mare” al lui Constantin III Brâncoveanu, mai arată că acest Nicolae Brâncoveanu „s-a înșurat la anul 1759 cu Maria, fata lui Ștefan Văcărescu, cu care a născut un fiu, ce a murit la anul 1770, când s-a despărțit numitul Nicolae de soția sa Maria”, înșurându-se apoi ca Safta sin Radu Fălcoianu, de care l-a despărțit Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești, pentru a-l căsători cu Elena Moruzi, văduva lui Ioan Guliano. Cantacuzino referindu-se la cele trei soții succesive și evidențiind situația existentă în 1787 precizia: „De la nici una nu are copii”¹¹. Din datele banului reiese deci că Nicolae Brâncoveanu a avut un singur fiu cu cea dintâi soție. Concluzia bisericii brașovene sf. Nicolae corectează anul morții 1770 prin cel exact: 1772. Acest Constantin IV a murit copil, dar s-a născut în mod cert înainte de 1770 (când genealogul cantacuzin presupune că ar fi și murit!), avînd în vedere că părinții săi se căsătoriseră în 1759. Deci între cei doi Constantinii în discuție, el se cuvine a fi considerat Constantin IV Brâncoveanu și el a fost unicul fiu al lui Nicolae Brâncoveanu, la rîndul său fiul mai vîrstnic al lui Constantin III Brâncoveanu.

Constantin cel mort la Arvanitochori n-a putut deci fi fiul lui Nicolae Brâncoveanu din motivele sus-arătate. El a murit la 12 iunie 1790 avînd „ani douăzeci”, bolnav de ciumă și era, se scrie în inscripție, „... harnic, la chip, la brațe, față minunată, / Binevoitor, în toate, chip de veselie...”¹². Nicolae Iorga — și este evident că după el s-a luat Ilie Chiriță! — arăta într-un volum al său că printre boierii exilați se număra și Nicolae Brâncoveanu, că acesta a stat inițial la Nicopol, înainte de a fi trimis la Rodos, iar că familia — „Brâncoveni și copii” (sic) — de la Nicopol s-a dus la Tirnovo, iar de aici la Arvanitochori. Dar, mai arăta Iorga, „cîuma secera prin aceste părți” și „ea luă și pe Constantin, cel mai mare dintre copiii lui N. Brâncoveanu”¹³. Nici Iorga și nici Ilie Chiriță n-au avut în vedere cele scrise de banul Mihai Cantacuzino (deși pe acesta chiar Iorga îl editase în 1902).

În realitate, tînărul de la Arvanitochori, născut prin 1770, nu putea fi fiul lui Nicolae Brâncoveanu. În momentul nașterii sale, Constantin V. Brîncoveanu nu putea fi fiul lui Nicolae Brâncoveanu, deoarece în acea vreme acesta avea un fiu încă în viață purtînd același nume și care totodată a fost singurul său fiu. În schimb, el a fost, este evident, un fiu al lui Manolache Brâncoveanu, Banul Mihai Cantacuzino precizează: „Manolache, frate mai mic al lui Nicolae, înșurat cu Zoia, fata lui Dumitrașcu Sturdza, ginerele lui Grigorie Ghica Voevod al doilea” și continuă: „Manolache cu soția lui Zoia la București au fii și fete”¹⁴. Fiicele lui Manolache au fost Elena — căsătorită cu Grigore Cantacuzino-Pășcanu — și Maria — căsătorită cu Grigore Băleanu —, iar singurul fiu despre care se vorbește în general a fost banul Grigore Brâncoveanu, ultimul bărbat purtător al numelui Brâncoveanu. Constantin V de la Arvanitochori este și el un fiu al lui Manolache și aceasta nu numai deoarece acesta a avut „fii și fete”, ci și deoarece în exil, la Rodos, n-a fost numai Nicolae, ci și Manolache Brâncoveanu. Întoarcerea lor este semnalată în *Efemeridele* lui Caragea, în care se arată că la 2 ianuarie 1790 a fost făcut „inflac” pentru eliberarea boierilor surghiuniți la Rodos, „... și anume fostul mare vizir Nicolae Brâncoveanu cu fratele său mare logofăt Manolache”¹⁵. Împreună cu ei a revenit spre patrie și Ienăchiță Văcărescu, „... Noi venisem de la Rodos la Arvanitochori al Tirnovului — arată Văcărescu — și ne găsisem familiile în proastă stare, mai virtos eu ce din patru copii ce lăsasem cu soția mea domnița cînd am mers la Rodos, am găsit numai unul...”¹⁶. Era un trist destin care unea cele două vechi neamuri, deoarece nu numai în 1790 le-au murit copii lui Ienăchiță Văcărescu și unui Brâncoveanu, ci și în 1772, cînd a pierit la Brașov Constantin IV Brâncoveanu și cînd au mai murit acolo și alți doi copii ai Văcărescului: Maria și Ștefan¹⁷.

Nicolae Brâncoveanu a murit înaintea fratelui său mai mic Manolache, care și-a dat sfîrșitul la 25 aprilie 1811, la Brașov, unde a și fost îngropat¹⁸. În general, anul morții lui Nicolae a fost indicat a fi 1801. În realitate însă, el mai era în viață la 16 noiembrie 1803, cînd nepotul său Grigore anunța egumenului de la Hurez că unchiul său manifesta mai departe supărare în legătură cu cumpărarea unui cal pe care-l dorise¹⁹; încetarea sa din viață a avut loc după această dată, probabil în 1804. În sfîrșit, vîrsta lui Grigore Brâncoveanu a fost mai mare decît cea acceptată îndeobște pornindu-se de la catagrafia din 1829. Potrivit unei însemnări contemporane, aparținînd fără îndoială unui apropiat al său, el a încetat din viață la 27 aprilie 1832, „miercuri sare joi, la un ceas din noapte”, după ce zăcuse bolnav 20 de zile, și el „au răposat în vîrstă de 65 ani”²⁰. Odată cu el, înceta și rîndul Brâncovenilor pe linie bărbătească.

NOTE

¹ Ștefan Dimitrie Ġrecianu, *Contele Nicolae Rosetti*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, anul V, vol. IX, fasc. II.

² General Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, București, 1938, vol. I, p. 72—73.

- ³ *Documente Hurmuzaki*, București, 1917, vol. XIV, partea II, p. 844—846.
- ⁴ Emil și Ion Vîrtosu, *Așezămintele brâncovenești. O sută de ani de la înființare. 1838—1938*, București, 1938, p. 90.
- ⁵ *Ibidem*, p. 93.
- ⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1907, vol. XIV, p. 333.
- ⁷ Ilie Chiriță, *Ultimii boieri Brâncoveni*, în „*Arhivele Olteniei*”, XII (1933), p. 63—64.
- ⁸ Idem, *Boierii Brâncoveni (Adaosuri)*, în „*Arhivele Olteniei*”, XIV (1937), p. 293.
- ⁹ *Ibidem*, p. 296.
- ¹⁰ A.A. Mureșeanu, „*Știri noi despre refugiații munteni la Brașov*”, în *Țara Birsei*, 1930, nr. 1, p. 11.
- ¹¹ Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ediția N. Iorga, București, 1902, p. 411—412.
- ¹² N. Iorga, *Studii și documente...*, vol. XI, p. 116.
- ¹³ *Ibidem*, p. 116—117.
- ¹⁴ Banul Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 411.
- ¹⁵ *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592—1837*, culese și publicate în tomul XIII din *Documentele Hurmuzaki*, traduse de G. Muru și C. Litzica, București, 1914, p. 485.
- ¹⁶ Ienache Văcărescul, *Istorie a preputernicilor împărați otomani...*, în „*Tezaur de monumente istorice*”, tomul II (1863), p. 298.
- ¹⁷ A.A. Mureșeanu, *op. cit.*, p. 11.
- ¹⁸ N. Iorga, *Studii și documente...*, vol. XIII, p. 68.
- ¹⁹ I. Ionașcu, *Anexe la art. „Istoricul mănăstirii Hurez”*, în „*Arhivele Olteniei*”, XV (1936), p. 167—168.
- ²⁰ Emil și Ion Vîrtosu, *op. cit.*, p. 439—440.

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

SIMPOZION DEDICAT ÎMPLINIRII A 300 DE ANI DE LA ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

În ziua de 16 martie 1988, Societatea de științe istorice, filiala București, împreună cu Inspectoratul școlar și Cabinetul pentru activitatea ideologică și politico-educativă, a organizat un simpozion în legătură cu împlinirea în acest an a trei secole de la începutul domniei lui Constantin Brâncoveanu (28 octombrie 1888 — 24 martie 1714). Simpozionul a fost susținut în fața profesorilor de istorie din învățământul liceal al Capitalei. Au mai participat profesori de specialitate de la facultatea de istorie și filosofie a Universității din București, Academia de studii social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cercetători de la muzee și arhive.

După cuvîntul de deschidere rostit de președintele filialei din București a Societății de științe istorice, Iulian Cărtăna, prorector al Universității din București, au fost prezentate comunicările: *Constantin Vodă Brâncoveanu și Bucureștii*, dr. Panait I. Panait, directorul Muzeului de istorie și artă al municipiului București; *Întărirea legăturilor dintre țările române în epoca lui Constantin Brâncoveanu*, Adrian Pascu, profesor la Liceul industrial „Spiru Haret”; *Medaliile și monedele lui Constantin Brâncoveanu; semnificația lor istorică*, Cornel Popa, profesor la Liceul industrial nr. 3; *Aspecte ale culturii spirituale românești în epoca brâncovenească*, dr. Radu-Ștefan Ciobanu, profesor la Liceul industrial „Grivița Roșie”; *Stilul brâncovenesc*, Petru-Demetru Popescu, profesor la Liceul industrial nr. 29. Prin referiri semnificative la studiile istorice, și literare, mai valoroase realizate în decursul celor 300 de ani, și, desigur, în etapa prezentă, prin citarea de numeroase documente din acea vreme — unele inedite ori mai puțin interpretate —, prin analiza medalistică și numismatică, și, nu în ultimul rînd, prin comentarea operelor de artă, vorbitorii au reliefat caracteristicile mai distinctive ale epocii numite „brîncovenești”, epocă feudală în substanța ei, însă în care începeau să se profileze suficiente de evident direcții de tip renescentist, umanist, modern. P.I. Panait, în cadrul unei documentate imagini redînd istoria de ansamblu a epocii, a relatat despre situația orașului București, principală reședință a domnitorului, care era și cea mai importantă așezare urbană din spațiul românesc, dar și din peninsula balcanică, după Istanbul. Cu o populație de, aproximativ, 50 000 de „suflete” — cum se spunea în acel timp —, orașul de pe Dimbovița constituia un însemnat centru economic, datorită celor peste patruzeci de meșteșuguri practicate, și negoțului întreținut cu mai multe piețe europene și din Asia Mică. Constantin Brîncoveanu a sprijinit această activitate emițînd „cărți” speciale în favoarea negustorilor și a breslelor meșteșugărești, și prin încurajarea creării de întreprinderi manufacturiere. După cum au remarcat, în mod mai special, Adrian Pascu și, prin mijloace ale numismaticii, Cornel Popa, în domeniul politicii interne domnitorul s-a raportat, mai mult sau mai puțin deschis — în funcție de conjunctura internațională —, la interesele românilor din toate cele trei țări; s-au arătat, mai concret, relațiile economice, politice, diplomatice, schimburile de informații cu unii domnitori ai Moldovei, și principii ai Transilvaniei, despre ce se petrecea în alte țări, și mai ales în Imperiul otoman, în Imperiul austriac, și în Imperiul rus — care apărea deja ca o mare putere în rivalitate cu celelalte două menționate. Brâncoveanu a fost deosebit de atent față de acțiunile politice și militare ale Austriei, care în ultimele două decenii ale secolului (în 1699, după cum se știe foarte bine, va fi dată prima diplomă leopoldină), prin intruziune militară și violențe, se instăpinea în Transilvania. Brâncoveanu a adoptat o atitudine de prudență și chiar de împotrivire față de „Uniunea cu Roma”, intrucît a înțeles limpede scopurile ascunse urmărite de curtea imperială habsburgică prin politica ei de a impune cît mai multor români aderarea la religia catolică. Mai multe comunicări au arătat, cu probe documentare, și factice semnificative, politica lui Brâncoveanu de încurajare și protejare vis-à-vis de năzuințele de eliberare manifestate de toate popoarele din sudul Dunării încă apăsate de dominația otomană. În capitala țării, dar și la palatele domnești de la Mogoșoaia sau de la Patlogi, Brâncoveanu a primit înalți diplomați englezi, otomani, austrieci, ruși, precum și exponenți ai popoarelor oprite din peninsula balcanică. Tendințele de mentalitate modernă care își făceau loc și în societatea românească,

mai înainte de alte zone din sud-estul european, au fost tratate în mod mai amănunțit, și cu mai multă înnoire a interpretărilor, în comunicările despre cultură, susținute de Radu-Ștefan Ciobanu și Petru-Demetru Popescu. Într-adevăr, dacă în domeniile producției agricole și meșteșugărești, ale relațiilor comerciale și, mai cu seamă, ale politicii se întâlneau mai numeroși factori de frână, atît din cauza structurilor feudale care tot mai mult în acel secol începeau să devină retardatoare, cît și, nu în plan secundar, cauza dominațiilor străine, în domeniile reflecției social-politice, ale formelor artei — de la scrieri la edificări monumentale — atitudinile spre modernitate își afla mai ușor posibilitatea de expresie. Petru Demetru-Popescu a analizat, amplu și concret, tocmai asemenea împrejurare. În timpul care a urmat, a observat P.I. Panait, multe din aceste tendințe au fost estompate, și chiar împiedicate, căci și la noi progresul istoric nu s-a realizat fără dări înapoi datărită intervenirii unor situații imobilizante, dar după vreo sută de ani aceste direcții spre o treaptă modernă s-au reafirmat mai mult și cu toată puterea, și forța noului. De altfel, în 1714 însăși domnia lui Constantin Brâncoveanu a luat sfîrșit prin însuși destinul lui tragic: nu numai pentru confiscarea averii lui, ci și pentru o seamă de orientări politice, diplomatice, socotite nesigure pentru Înalta Poartă, Brâncoveanu a fost decapitat la Istanbul. Prin ce a avut meritoriu, cutezanță, și cumpănire în același timp, epoca lui Brâncoveanu a rămas mereu în atenția celor 300 de ani care au trecut de atunci, și în atenția prezentului, atestată și de activitățile aniversare din 1988.

Constantin Mocanu

ACTIVITATEA LABORATORULUI DE STUDII OTOMANE ÎN ANII 1986—1987

Creat prin Decizia Ministerului Educației și Învățămîntului nr. 32216/85, *Laboratorul de Studii Otomane* a desfășurat în acest interval de timp o bogată activitate, conform cu Statutul său de funcționare. Obiectivele stabilite prin planurile de muncă anuale, avizate de Rectoratul Universității din București, au fost integral atinse. Întrucît a fost înființat ca o formă de perfecționare postuniversitară, conducerea Laboratorului a acordat o atenție deosebită celor două modalități specifice prin care poate fi atins acest obiectiv: ședințele de lucrări practice și cele de comunicări.

Primele s-au desfășurat cu regularitate în cea dintîi și în a doua miercuri din fiecare lună, după următorul program: în lunile ianuarie și februarie, deci pe parcursul a patru ședințe, sub conducerea dr. Mustafa Ali Mehmet, cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene, a fost tradus și analizat un document turco-osman, care oferă date interesante despre domnia lui Mihai Viteazul.

Din luna martie a anului 1986, sub conducerea cercetătoarei Anca Ghiață de la același institut, în cadrul specializării în paleografie turco-osmană, a început traducerea, analizarea și pregătirea în vederea editării a unui registru otoman ce însumează 375 pagini. Este vorba despre *Anuarul (Sâlnâme)* din anul 1873 pentru vilaietul Dunării (*Tuna vilayeti*). Munca în echipă a parcurs, succesiv, mai multe etape, de la descifrarea textului manuscris, folosirea dicționarelor, pînă la interpretarea informațiilor, coroborarea lor cu știri din alte surse și redactarea unor note critice (verificarea calculelor din original și corectarea erorilor). Lucrările la acest document, aflate într-un stadiu avansat, se desfășoară doar în prima miercuri din lună.

Cum studiul relațiilor româno-otomane nu poate fi conceput fără o bună cunoaștere și a bibliografiei istorice turce, din luna decembrie a anului 1986, în cea de a doua și a patra miercuri, au loc orele de limbă turcă modernă, conduse de Liliana Ionescu, cercetătoare în cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene.

Începînd cu luna noiembrie a anului 1987, în cea de a treia zi de miercuri s-au ținut ședințe suplimentare de traducere a unor pasaje din documente și cronici otomane, conduse de lect. dr. univ. dr. Mihai Maxim. Ele vor continua și în anul 1988. Cunoașterea și stăpînirea secretelor limbii și ale paleografiei turco-osmane cer eforturi deosebite și susținute, de lungă durată pe care cursanții s-au arătat dornici să le depună. Programul ședințelor practice de lucru a fost astfel organizat încît să cuprindă documente de natură diferită, din sec. XV și pînă în sec. XIX, deci cu particularități și probleme cît mai complexe. În cadrul ședințelor, cursanții au putut lua contact și cu noțiuni de geografie istorică, istorie demografică, istorie a instituțiilor și a mentalităților din diferite epoci.

Un alt aspect al programului de perfecționare postuniversitară l-au constituit ședințele de comunicări. S-a urmărit ca în cadrul lor să fie atrași alți cercetători consacrați — care să expună concluzii recente ale cercetării, sau să prezinte problematica unui anumit domeniu de investigare —, cit și tineri care abia acum se inițiază în acest pasionant domeniu al osmanisticii. Seria lor a fost inaugurată în anul 1986, pe 22 ianuarie, de dr. Florin Constantiniu, de la Institutul „Nicolae Iorga”, care a prezentat comunicarea *Poarta otomană și politica socială a domnilor fanarioți*. Înfățișând eforturile de modernizare a societății românești întreprinse de unii domni din sec. XVIII, distinsul cercetător a insistat asupra măsurilor luate pe plan social de Constantin Mavrocordat în 1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova. S-a subliniat faptul că politica de reforme a fost impusă de realitățile interne. De altfel, se poate stabili o continuitate perfectă între domnia lui Constantin Brâncoveanu și primele domnii fanariote. Poarta a manifestat interes față de aceste măsuri, așa cum rezultă dintr-un document publicat de Valeriu Veliman și datat decembrie 1752. Interes determinat de faptul că sultanul dorea slăbirea puterii boierimii — una din forțele social-politice capabile să organizeze lupta de emancipare națională — și menținerea intactă a capacității de plată a țărănimii. De asemenea, s-a insistat asupra caracterului diferit al celor două acte, din 1746 și 1749. În vreme ce în primul se condamnă șerbia, în cel de al doilea era doar redefinit statutul țăranilor dependenți. Urmărită cu deosebit interes de numeroasa asistență, comunicarea susținută de dr. Florin Constantiniu a fost urmată de discuții, în cadrul cărora au luat cuvîntul: dr. Paul Cernovodeanu, prof. Mihail Guboglu, lect. Ion Șendrescu, student Bogdan Murgescu, student Liviu Mitache, cercetătorii Ion Bulei, Valeriu Veliman, conf. univ. dr. Matei Vlad, dr. Panait I. Panait.

Ședința de comunicări din 19 februarie 1986 a prilejuit celor prezenți întâlnirea cu dr. Constantin Rezachevici. Comunicarea sa — *Poziția lui Martin Kromer în Seimul polon față de relațiile moldo-otomano-polone* — a descris, prin intermediul a două documente inedite din cunoscuta colecție *Acta Tomiciana*, cele două curente care s-au confruntat în politica externă a Poloniei medievale. Primul, reprezentat de arhiepiscopul de Gnezno — care i-a trimis regelui Sigismund II August o scrisoare de răspuns la o întrebare a sa privind poziția pe care trebuia să o adopte Polonia față de primejdia unei invazii otomane — mergea pe linia tradițională a înțelegerii cu Poarta, care trebuia asigurată prin orice mijloc, inclusiv cedări și duplicitate. Cel de al doilea, reprezentat de învățatul Martin Kromer, susținea necesitatea adoptării unor măsuri hotărîte pentru a putea face față expansiunii otomane, ce amenința granițele Poloniei. Așa cum se știe, primul punct de vedere a prevalat, fapt ce a avut consecințe negative și asupra situației Țărilor Române, izolate în lupta lor pentru păstrarea independenței. Au luat cuvîntul pe marginea comunicării student Bogdan Murgescu, prof. univ. dr. Aurel Golimas, lect. univ. dr. Mihai Maxim, dr. Cristina Feneșan, prof. Mihail Guboglu, cercetător Valeriu Veliman.

În cadrul ședinței de comunicări din 19 martie 1986, lect. univ. dr. Mihai Maxim, vicepreședinte al Laboratorului de Studii Otomane, a prezentat comunicarea *Domnii români în protocolul Porții otomane. (Secolul XVI)*. Pe baza unui bogat material, în parte inedit, autorul a putut stabili că atîta vreme cît în sud-estul Europei n-a existat decît un singur *beglerbegilik* — uriașul *beglerbegilik* al Rumeliei, înglobînd teritoriile tuturor fostelor state balcanice — principatele românești tributare erau echivalente în grad cu *sangeakbeylikurile* otomane. După anii '80 ai secolului XVI, pe măsură ce s-au desprins o serie de *beglerbegilik*-uri din cel al Rumeliei (cel al Bosniei, Caffei, Silistrei — Oceakov), s-a produs și „ridicarea în grad” a Țărilor Române la nivelul *beglerbegilik*-urilor, situație confirmată cu claritate la 1595, cînd marea expediție otomană, condusă de Sinan Pașa, venea deja cu beilerbeii destinați „noilor pașalicuri”. În comunicare au fost prezentate și unele semne de considerație deosebită rezervate domnilor români în protocolul Porții și care îngăduie constatarea că, din acest punct de vedere, în „schemă” politico-administrativă otomană, principii români urmau îndată după hani, de rang imperial, ai Crimeii. În cadrul aceleiași ședințe, Matei Dorin, profesor la Școala generală nr. 74 din București, a analizat statutul juridic al unor *Poseziuni românești în sudul Dunării*. Acordarea unor mănăstiri din Peninsula Balcanică, sub formă de timare, domnilor români, a constituit singura modalitate — potrivit dreptului islamic — prin care ei își puteau exercita calitatea de ctitori, ce se referea — în dreptul bizantin — nu numai la cel ce construise lăcașul respectiv, ci și la cei ce aveau grijă de el în continuare. Aceasta a fost una din multiplele forme prin care domnii români și-au exercitat rolul de principali sprijinitori ai comunităților autonome din Imperiul otoman. La discuții au luat parte: cercetătorii Ion Matei, Mustafa Ali Mehmet, dr. Tahsin Gemil, Anca Ghiță.

Tot două comunicări a programat și ședința din 16 aprilie 1986. Lector universitar Ion Șendrescu s-a ocupat de *Aspecte ale relațiilor româno-otomane. 1900—1906*. Pe baza unui bogat material de arhivă, dar și a surselor editate și a presei din epocă, au fost schițate principiile politicii românești în Balcani. Și în acea perioadă agitată România a pus, ca întotdeauna, accentul pe folosirea elementelor care apropiau popoarele între ele, dincolo de rivalitățile de

moment, manifestându-se ca un factor activ în promovarea păcii, în eliminarea disensiunilor și aplanarea conflictelor. O foarte interesantă comunicare a prezentat studentul Bogdan Murgescu: *Cererea militară otomană și piața românească. Un studiu de caz. 1672*. Folosind o vastă bibliografie și metode moderne de cercetare, apelînd la sugestive grafice, Bogdan Murgescu a analizat mecanismul de funcționare al pieței libere în condițiile prezenței unei mari armate de campanie — deci a unei cereri sporite —, pirghiile folosite de autorități pentru a regla jocul cererii și al ofertei și implicațiile acestui fenomen pe plan economic mai general. Lect. univ. dr. Mihai Maxim, Anca Ghiță și Paul Oprescu au adresat celor doi referenți întrebări, în jurul cărora s-au purtat apoi interesante discuții.

Pentru comemorarea a 600 ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a Marelui Mircea Voievod, Laboratorul a organizat două manifestări științifice omagiale la Tulcea (mai 1986), în colaborare cu Societatea de Științe istorice și Muzeul Delta Dunării din Tulcea și la Pitești (septembrie 1986), în colaborare cu Comitetul județean al educației politice și culturii socialiste Argeș și Inspectoratul școlar general al județului Argeș. La Tulcea, membrii Laboratorului au prezentat comunicările: Anca Ghiță, *Dobrogea în timpul lui Mircea cel Mare*; prof. Mihail Guboglu, *Mircea cel Mare și turcii*; lect. univ. dr. Mihai Maxim, *Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane în epoca lui Mircea cel Mare*; dr. Tahsin Gemil, *Luptele lui Mircea cel Mare cu otomanii la sfîrșitul sec. XIV (o nouă cronologie)*. Iar la Pitești: prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, *Lupta pentru independență, unitate și un viitor luminos — permanență a istoriei poporului român. Locul și rolul lui Mircea Mare Voievod în istoria României*; lect. univ. dr. Mihai Maxim, *Marele Mircea Voievod, personalitate de dimensiuni europene*; Călin Felezeu, *Marele Mircea Voievod și Transilvania*; dr. Cristina Feneșan, *Contextul politic sud-est european și Marele Mircea Voievod*; dr. Tahsin Gemil, *Marele Mircea Voievod și interregnul otoman*; Valeriu Veliman, *Domnia lui Mircea — Mare Voievod în istoriografia otomană din sec. XIV—XVII*; Matei Dorin, *Posterilitatea lui Mircea în cronicistica otomană. Evoluția unui clișeu mental*.

Laboratorul de Studii Otomane și-a reluat activitatea după vacanța de vară, pe data de 15 octombrie 1986. Tema ședinței de comunicări: *Interferențe artistice româno-otomane în sec. XIV—XVIII*. Prin contribuția sa, dr. Răzvan Theodorescu, de la Institutul de Istoria Artei, a inaugurat o direcție nouă de preocupări în cadrul Laboratorului. De altfel, încă de la înființarea sa, el și-a propus o abordare interdisciplinară a relațiilor româno-otomane, care au îmbrăcat forme complexe de manifestare de-a lungul secolelor. Firesc deci, ca dr. Răzvan Theodorescu să prezinte numerosului auditoriu o introducere sistematizată în problemă. Totodată, distinsul cercetător a avansat și o primă periodizare a acestor influențe. Astfel, sec. XIV a constituit faza premizelor. Cel următor a fost secolul unei lupte permanente cu „agarieni” și de aceea societatea românească s-a arătat mai puțin dispusă să recepteze asemenea influențe. Abia din secolul următor au început legăturile permanente, pe plan artistic, cu Orientul islamic. Ele au cunoscut patru etape. În prima, care cuprinde domniile lui Radu cel Mare și Neagoe Basarab, au fost preluate de către arta aulică o serie de elemente exterioare, de decor, nu de structură. A doua perioadă, cuprinsă între anii 1580—1640, a fost reprezentată mai ales în Moldova; tendința pentru fast a crescut foarte mult, desigur și ca o compensație pentru efectele negative ale crizei politice. A treia perioadă a debutat la sfîrșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII. Centrul de greutate s-a mutat din nou în Țara Românească; orientalizarea s-a menținut la nivel aulic, fiind integrată în originala sinteză pe care a reprezentat-o arta brâncovenească. A patra și ultima, cuprinsă între 1720 și 1820, nu a mai avut aceeași coerență precum cele anterioare. Studiarea acestor influențe artistice prezintă o importanță deosebită, din mai multe puncte de vedere: ele au avut un caracter de barometru al evoluțiilor politice; deși nu au găsit o aderență efectivă în arta românească, i-au dat o anumită savoare; merită să adăncim, prin cercetări particulare, raporturile cu o lume de mare cultură, din care arta românească a știut citi și ce să ia. Captivanta comunicare a dr. Răzvan Theodorescu a fost urmată de discuții la fel de interesante, la care au luat parte dr. Nicolae Stoicescu, dr. Ștefan Andreescu, Mustafa Ali Mehmet, lect. univ. dr. Mihai Maxim.

Ședința de comunicări din 19 noiembrie 1986 a prilejuit celor prezenți reîntîlnirea cu reputatul nostru turcolog, profesorul Mihai Guboglu, care a expus rezultatele unor *Noi cercetări în arhivele otomane*. Domnia sa a subliniat, încă odată, importanța pe care acestea o prezintă pentru cunoașterea trecutului poporului român. Tocmai de aceea, se impune pregătirea atentă și continuă a unor buni cunosători ai limbii și paleografiei turco-osmane, care să fie trimiși să lucreze în aceste arhive. Prof. Mihail Guboglu a prezentat apoi cîteva izvoare descoperite în cursul ultimelor sale investigații, insistînd mai ales asupra importanței cercetării și a colecțiilor particulare, de obicei mai puțin abordate. Au luat cuvîntul pe marginea celor expuse conf. univ. dr. Matei D. Vlad, lect. univ. dr. Mihai Maxim, Pienaru Nagy, Valeriu Veliman, dr. Cristina Feneșan, conf. univ. dr. Nicolae Giachir, prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță.

Șirul ședințelor de comunicări din anul 1986 s-a încheiat cu dezbaterea *Terminologia relațiilor româno-otomane*, organizată în ziua de 17 decembrie, pe baza a trei referate susținute de cercetătorul Ion Matei, de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, lect. univ. dr. Mihai Maxim, de la Facultatea de Istorie-Filosofie și Viorel Panaite, profesor la Școala generală nr. 1 din Urlați, jud. Prahova. Primul dintre vorbitori a arătat că o dificultate majoră a oricărui istoric a constituit-o dintotdeauna terminologia, o problemă de care s-au izbit și cei care cercetează raporturile turco-osmane. Terminologia care desemnează aceste realități trebuie stabilită pe baza studierii și cunoașterii lor aprofundate. Altfel, poate apărea o dihotomie între faptul istoric și termenul folosit pentru a-l desemna. Terminologia de bază a relațiilor noastre cu Poarta este românească. Se poate spune chiar că românii și-au făurit o terminologie proprie, menită să sprijine lupta lor pentru autonomie. Lect. univ. dr. Mihai Maxim a opinat, referindu-se la termenul „dominație”, că el trebuie abandonat pentru că este prea ambiguu și nu reflectă fidel realitatea. Și mai ales nu subliniază în suficientă măsură diferența dintre statutul autonom al Principatelor române tributare și cel al teritoriilor sud-dunărene, aflate sub *administrație* otomană directă, diferență remarcată cu limezime de călătorii europeni care treceau Dunărea. Pentru vechile înțelegeri scrise româno-otomane trebuie să revenim la vechiul termen de „trătate” folosit de domnii români (Petru Rareș, Petru Șchiopul, Dimitrie Cantemir), ca și de diplomații europeni din sec. XV—XVI (F. Buonaccorsi-Callimachus, M. Bocignoli, A. Veranesic), unii dintre ei implicați direct în tratativele cu Poarta. La fel, termenul de „monopol comercial” trebuie folosit cu multă prudență (de preferat cel de *relații comerciale preferențiale*) și în orice caz pentru o perioadă mai târzie. Terminologia trebuie să țină cont și de periodizarea relațiilor româno-otomane. Viorel Panaite a făcut o prezentare sintetică a izvoarelor dreptului islamic al popoarelor (*siyar*), subliniind necesitatea cunoașterii terminologiei juridice musulmane pentru istoria relațiilor româno-otomane și obligația folosirii corecte, fără exagerări, a acestora. Discuțiile ce au urmat au demonstrat utilitatea organizării unor asemenea dezbateri.

Și în anul 1987 Laboratorul de Studii Otomane și-a desfășurat cu regularitate ședințele de comunicări. Prima a avut loc pe 21 ianuarie și a programat o nouă întâlnire cu profesorul Mihail Guboglu, care a conferențiat despre *Congrese de turcologie în anul 1986*. După un scurt istoric al congreselor de orientalistă și turcologie, domnia sa a înfățișat tematica generală și principalele noutăți istoriografice prezentate în cadrul a două manifestări științifice internaționale desfășurate în anul 1986 în Republica Turcia. La cel de al. treilea Congres de folclor turc — ținut la Izmir, între 22-28 iunie 1986 — au participat și cercetători români cu comunicări privind reflectarea relațiilor româno-otomane în creația populară a celor două popoare. Cea de a doua întrunire științifică la care a luat parte prof. Mihail Guboglu a fost *Simpozionul internațional de la Söğüt* — prima capitală a Imperiului otoman. Lucrările sale s-au deschis pe data de 22 septembrie, în prezența președintelui Kenan Evren. Și aici, cercetătorii români au fost prezenți cu comunicări interesante, bine primite de asistență. O trăsătură caracteristică a celor două manifestări științifice a constituit-o numărul mare de lucrări consacrate problemelor de limbă și literatură, de folclor. De asemenea, s-a putut observa o orientare a cercetărilor spre regiunile asiatice ale fostului Imperiu otoman, în vreme ce partea europeană a făcut obiectul unor comunicări susținute doar de istorici veniți din această zonă. În încheiere, prof. Mihail Guboglu a prezentat un mare număr de cărți, recente apariții editoriale din Republica Turcia.

Sedința de comunicări din 18 februarie 1987 a programat o temă de mare interes și actualitate: *Otomanii între mirajul și letargia Orientului*, susținută de cunoscutul cercetător, dr. Alexandru Dușu, de la Institutul de Studii Sud-Est Europene. Disciplină nouă, aflată în plină afirmare, imagologia își găsește un cîmp larg de cercetare și în domeniul osmanisticii, mai ales că studierea realităților otomane din sec. XIV—XVII s-a făcut, multă vreme, prin prisma imaginii oferite de criza generală a Imperiului otoman din sec. XVIII—XIX. „Turcul”, aparținând în egală măsură și Europei și Orientului, a fost perceput în mod ambivalent: el era „barbar”, dar și foarte rafinat. Ostilitatea față de otomani, față de orientali în general, își află rădăcinile încă în vremea cruciadelor. În sec. XVIII „bunului sălbatic” i se opune, de către un grup de cărturari, imaginea „turcului rafinat”. Tot de acum se poate vorbi de o delimitare a percepției pe trei nivele: a) popular — „turcul” este un personaj inteligent, dar duplicitar; b) al cărturarilor — respingere față de „barbar”, dar atracție față de înțelepciunea orientală c) la nivelul puterii politice — otomanii pun în primejdie ordinea prestabilită, dar se remarcă disciplina care li caracterizează. Cea mai mare parte a trăsăturilor negative atribuite otomanilor au rezultat din confruntările armate, iar europenii au preluat pe larg asemenea clișee. Din acest punct de vedere, este de cea mai mare importanță studierea atitudinii mentale a populațiilor din sud-estul Europei, care au avut un contact permanent și mult mai direct cu lumea otomană. Locuitorii din această parte a continentului au avut posibilitatea să cîntărească — și încă foarte concret — tirania și bunul plac ce s-au instalat însă mai ales din sec. XVII. Dar ei au putut, în același timp, să pătrundă, mult mai ușor în acea lume de rafinament.

Liviu Mitache, Mehmet Ali Ekrem, dr. Cornelia Danicopol, Liliana Ionescu, lect. univ. dr. Mihai Maxim, Ion Matei, prof. Mihail Guboglu au luat cuvîntul pe marginea incitantei comunicări prezentate de dr. Alexandru Duțu și care a fost urmărită cu un viu interes de numeroasa asistență. Vorbitoarii au scos în evidență tocmai noutatea demersului întreprins, importanța unor asemenea cercetări pentru o cit mai corectă înțelegere a esenței relațiilor româno-otomane.

O întâlnire emoționantă a avut loc în cadrul ședinței de comunicări din 18 martie 1987, cu dr. doc. Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, care s-a ocupat de problema *Transmiterii timarului în lumina unor documente inedite*. Comunicarea domniei sale a abordat perioada clasică a acestei instituții otomane fundamentale: sec. XV—XVI. După o scurtă introducere în istoricul constituirii și dezvoltării timarului — din care nu au lipsit comparațiile cu instituția similară a Occidentului, feudul — s-a insistat asupra condițiilor care au favorizat apariția și dezvoltarea timarelor cu caracter ereditar. Ivide pentru prima oară în Anatolia, după integrarea fostului principat de Karaman în Imperiul otoman, la jumătatea sec. XV, ele s-au extins treptat și în Rumelia. Reacțiile contrare ale lui Mehmed II au întâmpinat o opoziție violentă, care a culminat cu răscoala *celalt-ilor*. Pentru a-i pune capăt, Süleyman a trebuit să dea, în 1536, o reglementare (*kanun*), prin care se acordau o serie de facilități în transmiterea ereditară a timarelor. În sec. XVII, principiul eredității a fost recunoscut în mod oficial; mai mult chiar, timarul putea fi moștenit și de alte rude decît de urmașii direcți. Astfel, sub presiunea evenimentelor istorice, el s-a transformat dintr-o concesiune temporară și revocabilă într-o posesiune ereditară. La discuțiile care au avut loc apoi, au luat parte: lect. univ. dr. Mihai Maxim, Bogdan Murgescu, Liviu Mitache, dr. Radu Ștefan Ciobanu, prof. Mihail Guboglu.

În luna aprilie, în zilele de 22-23 aprilie 1987, Laboratorul de Studii Otomane, alături de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie — Constanța și Inspectoratul școlar al județului Constanța, au organizat o manifestare științifică sub genericul „Independența României — istorie și contemporaneitate”, dedicată împlinirii a 110 ani de la cucerirea Independenței de stat a României. Membrii Laboratorului au fost prezenți cu următoarele comunicări: prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță — *Independența României — istorie și contemporaneitate*; Anca Ghiță — *Noi cercetări istorice și demografice privind Dobrogea în epoca medievală*; Matei Dorin — *Lupta pentru păstrarea independenței Țărilor Române reflectată în cronicile otomane din sec. XV—XVII*; Bogdan Murgescu — *Factorul popular în lupta antiotomană în eul mediu românesc*; Violeta Panait — *Statutul diplomatic al agenților români în imperiul otoman; sec. XIX*; Aurel Soare — *Ecouri ale războiului de independență în presa românească*; lect. univ. dr. Mihai Maxim — *Istoriografia turcă despre războiul de independență al României*.

După vacanța de vară, Laboratorul și-a reluat șirul ședințelor de comunicări pe data de 21 octombrie 1987 cu manifestarea consacrată activității de orientalist a lui Dimitrie Cantemir. Dr. Paul Cernovodanu, de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, a prezentat — în comunicarea *Contribuții la opera cartografică a lui Dimitrie Cantemir* — gravura hărții originale a orașului Istanbul realizată de principele moldovean și păstrată la Biblioteca Academiei de Științe din Leningrad (matrița în metal se află la Ermitaj). Întrucît Cantemir a avut acces liber în toate colțurile capitalei otomane, inclusiv în punctele strategice — cazărmi, arsenale etc. — harta lui este cea mai completă reprezentare a metropolei de pe Bosfor. Importanța deosebită din punct de vedere militar explică și interesul manifestat de țar, care a poruncit să se tragă mai multe exemplare în 1720, dintre care unul s-a păstrat în biblioteca sa. Comparat cu alte hărți din epocă, documentul cartografic analizat — cuprinzînd și repere arheologice din epoca bizantină — se dovedește superior și pe plan științific și pe plan artistic.

Dan Răpă-Buicliu, muzeograf la Muzeul județean din Galați, a susținut comunicarea *Destinul unei tipografii cantemiriene*, în care s-a ocupat de constituirea tipografiei cu caractere arabe de către Dimitrie Cantemir. Ea și-a desfășurat activitatea între anii 1722-1723, în contextul expediției țarului Petru I în zona Caucazului. Totodată, Cantemir a creat și prima tușă tipărită, cu șapte ani înaintea celei realizate pentru sultanul Ahmed III de transilvăneanul cunoscut de otomani sub numele de Muteferrika. *Știri inedite despre familia lui Antioh Cantemir* a prezentat dr. Paul Păltănea de la Biblioteca „V.A. Urechia” din Galați. Domnia sa a adăugat o bogată informație inedită la știrile cunoscute din studiul lui Sever Zotta privind perioada petrecută de Antioh Cantemir la Istanbul, după mazierea sa din cea de a doua domnie. Date noi au fost oferite și în legătură cu copiii săi, născuți din căsătoria cu Catrina, fiica lui Dumitrașcu Ștefan-Ceaurul, fost mare logofăt și a Mariei, fiica lui Stamate Hiotul, mare postelnic. Dr. Paul Păltănea a arătat că linia feminină a descendenților lui Antioh Cantemir a asigurat continuitatea familiei, după dispariția în Rusia a urmașilor lui Dimitrie. Nu întîmplător, fiii lui Ion Câmpineanu — Ștefan și Ion — au semnat Cantemir—Câmpineanu. La discuții au luat parte Ioan Nitreanu, Mustafa Ali Mehmet, Radu-Ștefan Ciobanu, Ludovic Demeny, Nedret Mahmut. Cei prezenți

au vizionat cu această ocazie o frumoasă expoziție de carte cantemiriană, organizată în colaborare cu Biblioteca Centrală Universitară și Biblioteca Institutului de Studii Sud-Est Europene.

Ședința de comunicări din 17 noiembrie 1987 a continuat, parțial, tematica celei anterioare. Cercetătoarea Nedret Mahmud, de la Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” a adus o serie de elemente în plus privind tipografia cu caractere arabe întemeiată de Dimitrie Cantemir. În comunicarea sa — *Dimitrie Cantemir, fondator al tipografiei tătare* dr. Nedret Mahmut a arătat că, în condițiile pregătirii expediției lui Petru I în Caucaz, Dimitrie Cantemir a scris și tipărit un manifest-proclamație către tătarii din zona Mării Caspice. Cu acesta începe istoria tipăriturilor la tătari. Un exemplar este păstrat în Biblioteca Institutului popoarelor Asiei. Despre evoluția ulterioară a tipografiei nu deținem date precise; o variantă pretinde că nava care transporta caracterele mobile ar fi eșuat pe un banc de nisip, aducând sfârșitul întreprinderii principelui român. *Noutăți din arhivele și bibliotecile din Republica Turcia* a înfățișat prof. Mihail Guboglu. Trebuie subliniat de la bun început că ultimele cercetări ale cunoscutului nostru turcolog s-au soldat cu un rezultat de excepție: descoperirea a trei arzuri expediate de Grigore III Ghica la Istanbul privind așezământul său de la Chiperești, desenele manufacturii și ale utilajelor folosite în cadrul ei, 10 eșantioane de postav produse acolo și o condică de venituri și cheltuieli. Deci, documente de primă mărime pentru studierea istoricului genezei relațiilor capitaliste pe teritoriul patriei noastre. De asemenea, prof. Mihail Guboglu a mai cercetat arhiva Palatului Topkapi, unde se păstrează cele mai vechi documente privitoare la Țările Române, între care și o *gazavat-name*, în limba persană, care vorbește despre rolul românilor în lupta de la Varna. Continuarea cercetării comorilor arhivistice din Republica Turcia constituie o îndatorire de primă importanță pentru istoriografia noastră, mai ales că se observă o deschidere tot mai largă din partea autorităților turce. Despre *Rezultatele unor noi cercetări în arhive și biblioteci din URSS* a vorbit dr. Tahsin Gemil, de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”. Documentarea urmării în investigarea fondurilor documentare și de manuscrise din bibliotecile sovietice privind relațiile româno-otomane, în special cele tătare, cu referiri la sec. XIV—XVI. La Moscova cercetătorul român a putut lucra în bibliotecile „Lenin” și I.N.I.O.N. Aici a putut consulta ultimele lucrări ale istoriografiei sovietice și străine pe marginea temei anunțate. La Lenin-grad, bucurându-se de o amabilitate deosebită din partea gazdelor, a avut la dispoziție întregul fond documentar și de manuscrise. Acesta este extrem de bogat, cuprinzând manuscrise egiptene foarte vechi și pînă la cele de începutul sec. XX. Au fost cercetate în mod special manuscrise uzebe, în care s-au căutat date suplimentare privind campaniile lui Timur Lenk din anii 1395—1402 și care puteau avea legături indirecte cu desfășurarea relațiilor româno-otomane. Timpul scurt a permis doar o parcurgere în grabă, dar s-a putut desprinde convingerea că o cercetare minuțioasă a fondului de manuscrise de la acest Institut va releva date foarte interesante și în privința istoriei noastre.

Ultima ședință de comunicări a Laboratorului de Studii Otomane, ținută în ziua de 23 decembrie 1987, a oferit o plăcută surpriză celor prezenți. Două comunicări — prima susținută de Marian Ștefan, redactor la revista „Magazin istoric” și intitulată *Însemnări de călătorie prin Istanbul ale lui Iancu Cerchez*, iar cea de a doua de către Ruse Nedelea, șeful secției turcă a Radiodifuziunii Române, care a prezentat impresii proprii despre orașul de pe Bosfor — au aruncat un arc peste timp, punînd față în față două imagini ale aceluiași oraș, distanțate la un interval de aproape un veac. Iancu Cerchez, jurist de profesie, scriitor din cercul Junimii bucureștene, ne-a lăsat câteva însemnări privind excursia pe care a făcut-o la Istanbul în zilele de 20-22 august 1898. Dincolo de detaliile pline de pitoresc ale descrierii orașului, se cuvin subliniate înțelegerea, stima și respectul cu care memorialistul vorbește despre realitățile întîlnite, despre cultura otomană, stabilind nebanuite punți de legătură între cele două civilizații, română și otomană, aflate timp de secole în permanent contact. O cu totul altă imagine a metropolei așezată pe două continente s-a putut desprinde din expunerea prezentată de Ruse Nedelea, însoțită de numeroase și foarte frumoase diapozitive color. Astăzi, Istanbulul este un oraș în plină dezvoltare, în care ritmurile moderne pulsează trepidant, construcții noi înlocuind multe din cartierele descrise de Iancu Cerchez. A fost o incursiune incitantă în trecutul și prezentul unui mare oraș, pe care conferențiarul a dovedit că le stăpînește în egală măsură. Succesul unei asemenea manifestări, care a îmbinat parfumul epocilor trecute cu prezentul plin de viață, a fost subliniat de toți cei ce au luat cuvîntul în cadrul discuțiilor ce au urmat: lect. univ. dr. Mihai Maxim, prof. Mihail Guboglu, dr. Zamfira Mihail.

Am înfățișat cititorului dornic să cunoască activitatea desfășurată de Laboratorul de Studii Otomane în ultimii doi ani un tablou succint, căci spațiul tipografic nu ne-a permis altfel, dar grăitor, credem, pentru spiritul care a animat manifestările sale. Comunicările prezentate în cadrul Laboratorului au pornit întotdeauna de la teza fundamentată de secrete-

tarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, că în cercelarea relațiilor poporului român cu alte popoare problemele trecutului trebuie să fie abordate în așa fel încât să ducă „la găsirea a ceea ce a fost și este comun, la sublinierea învățămintelor pe care trebuie să le tragem pentru prezent și viitor”. Numărul mare de participanți care au asistat la ședințele de comunicări, faptul că ele și-au găsit o permanentă reflectare în cadrul rubricii *Din arhiva istoriei* a ziarului „Scnteia”, cit și în emisiunile redacției de limba turcă a Radiodifuziunii Române, ne îndreptățesc să credem că acest obiectiv a fost îndeplinit și oferă premise favorabile pentru evoluția viitoare a Laboratorului de Studii Otomane.

Dorin Matei

600 ANI DE LA PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ A ORĂȘULUI PITEȘTI

În zilele de 14—15 mai a avut loc la Pitești un simpozion științific dedicat celei de-a 600 aniversări de la prima mențiune documentară cunoscută despre existența localității. Organizată sub auspiciile Comitetului județean pentru cultură și educație, prin contribuția muzeelor din Pitești și Golești, reuniunea s-a pregătit și desfășurat într-o atmosferă de largă deschidere culturală. O expoziție de carte, cu accentul asupra literaturii istorice referitoare la diferite faze de evoluție a societății românești, a fost însoțită de difuzarea unui frumos afiș aniversar, precum și de două cărți tocmai apărute: o monografie asupra trecutului și prezentului Piteștiului și un album cu imaginile lui reprezentative. Participanții la simpozion, destul de numeroși, au fost muzeografi, profesori și arhiviști din oraș și județ, cărora li s-au adăugat cercetători din București, de la Institutul de arheologie, Institutul de istorie „N. Iorga”, Institutul de studii sud-est europene și Institutul de studii social-politice. Alături de Popa Petre, președintele Comitetului județean pentru cultură și educație—organizatorul reuniunii—, au prezentat comunicări inaugurale Nicolae Zevedei, primarul municipiului, Salomia Bobeică, secretarul comitetului municipal de partid, arhitecți și urbanisti din oraș, precum și cei doi directori ai muzeelor din Pitești și Golești, Radu Stancu și respectiv Vasile Novac. Comunicările, inclusiv cele din deschidere, au înfățișat în general trecutul și prezentul orașului și județului, din antichitate deci până în zilele noastre. Diferitele subiecte abordate s-au constituit într-o tematică pluridisciplinară, cu largă deschidere arheologică, etnologică, istorică, urbanistică și artistică. Istoria orașului mai ales a fost astfel conturată dintr-o largă perspectivă, demonstrându-se că în spatele primei mențiuni documentare relativ tîrzie se plasează un trecut milenar descoperit parțial pe calea investigațiilor arheologice.

După ce s-a înfățișat contextul politico-social din 1388 în care apărea inserată prima mențiune documentară de existență a orașului, simpozionul și-a concentrat o primă direcție de interes asupra trecutului îndepărtat al orașului. În acest sens, s-au evidențiat o serie de materiale arheologice comentându-se valoarea lor pentru precizarea celor mai îndepărtate începuturi de viață umană din zonă. S-a conchis—pe baza unor revelatoare mărturii materiale descoperite în Pitești—că orașul este înfățișat de o bogată vatră de așezări străvechi. În altă ordine de idei, s-au expus considerații convingătoare privitoare la numele orașului, derivat ca în altelea alte cazuri de la un nume de persoană. Insistându-se asupra unor mărturii din timpul lui Mircea cel Mare, s-au făcut apoi aprecieri asupra centrelor productive ale Argeșului în timpul acelei faze istorice. S-a comentat, totodată, asupra ipostazei orașului de reședință domnească temporară îndeosebi la începutul secolului al XVI-lea, utilizându-se drept argumente atît resturile unei curți domnești identificate, cit și sporadice și fragmentare informații scrise. Tipologia și iconografia unor biserici, ca de pildă „Bunavestire”, au constituit de asemenea obiectul unor semnificative comentarii. Orașul medieval, cum apare el sub raport urbanistic și edilitar, dar și prin prisma imaginii lui degajată din scrieri de epocă sau însemnări de călătorie datorate unor străini, a fost surprins din alte comunicări. S-a insistat asupra arhitecturii tradiționale argeșene făcîndu-se evaluări asupra modului în care contribuie la definirea specificului românesc. Interesante contribuții au relevat diferite aspecte ale epocilor modernă și contemporană, modul în care noile împrejurări ale renașterii naționale și politice a societății românești și-au pus amprenta asupra evoluției orașului și județului. După ce s-au evidențiat unele aspecte ale dezvoltării social-economice, s-a insistat asupra particularităților în care s-a născut industria modernă. Prin alte contribuții s-au prezentat ascensiunea învățămîntului public, a culturii, a educației și asistenței sanitare. Diferitele ipostaze ale participării argeșenilor la mari evenimente politico-

militare, printre care războiul de independență și cele două războaie mondiale, au fost de asemenea documentat ilustrate. Alte comunicări au evocat figuri reprezentative și personalități de valoare națională ridicate din județ, cum a fost de pildă aceea a lui I.I.C. Brătianu, despre a cărei activitate politică s-a vorbit mai aprofundat. Tot în aceeași ordine de preocupări, s-a insistat asupra originii sociale a fraților Dumitru și Ion C. Brătianu, frunțași ai revoluției române de la 1848 și exponenți ai luptei noastre sociale și naționale în epoca făuririi României moderne, relevându-se mediul moșnenesc de proveniență. Intervenții speciale au privit arhitectura și urbanistica județului din perspectiva ultimelor două decenii de dezvoltare, corelate de impetuoasa creștere demografică cu deosebire a Piteștiului, trasându-se totodată direcțiile și limitele de extensiune în raport cu planurile de dezvoltare a industriei. O intervenție specială deosebit de interesantă a prezentat dezvoltarea edilitar urbanistică a localităților din județ, îndeosebi a Piteștiului prin prisma unor necesități ecologice. Completate prin discuții, dar și prin vizitarea unor obiective din județ de interes științific: muzeul Golești și al pomiculturii și viticulturii din România, mormintele Brătienilor de la Florica și casa memorială Liviu Rebreanu de la Valea Mare, comunicările prilejuite de simpozionul menționat au oferit o amplă și cuprinzătoare imagine a trecutului și prezentului unui județ, o demonstrație a legăturii dintre tradiția locală și contemporaneitate în dezvoltarea culturii și civilizației românești.

Apostol Stan

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

AL. MAREȘ, *Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei, București, 1987, 424 p.

Cercetările de filigranologie, însoțite în publicarea albumelor de filigrane, au apărut în evoluția științei istorice relativ târziu. Abia pe la mijlocul secolului trecut au văzut lumina tiparului primele studii mai temeinice, împreună cu cele dintii repertorii de filigrane. De la mijlocul și în special din a doua jumătate a veacului trecut s-au editat o serie de albume de filigran, care fixau folosirea hîrtiei într-o țară sau alta. N.P. Lihaciov și Ch. M. Briquet au fost primii care prin, monumentalele lor lucrări, considerate și azi clasice, au depășit cadrele naționale, întocmind albume pe scară europeană în domeniul filigranologiei. Cu toate că datarea textelor și documentelor prin filigran și-a dovedit eficacitatea, mulți specialiști s-au îndoit chiar și de utilitatea continuării acestor cercetări. Faptul s-a datorat nu atât metodei, cit mai cu seamă mijloacelor rudimentare și imperfecte cu care s-a făcut reproducerea filigranelor. Adepții metodei au continuat însă căutările în domeniul mijloacelor de reproducere, pînă cînd în 1959 D.P. Erastov a elaborat și a aplicat fotografierea filigranelor cu ajutorul razelor radioactive și publicarea lor după aceste fotografii. Noua metodă a beneficiat, evident, și de rezultatele cercetărilor care s-au făcut între timp în domeniul istoriei hîrtiei, domeniu în dezvoltarea căruia Asociația internațională a istoricilor hîrtiei, înființată după cel de-al doilea război mondial, a jucat un rol greu de subapreciat. Față de desenarea pe calc a filigranelor sau de alte încercări cu aplicabilitate limitată, D.P. Erastov ne-a oferit o metodă care asigură realizarea unei reproduceri perfecte. Ea a fost popularizată și aplicată și la noi începînd din 1966, dar din păcate începutul extrem de promițător nu a primit sprijinul necesar și după moartea prematură a regretatului Gebhard Blücher noua metodă nu a mai fost continuată. Amintim toate acestea la apariția repertoriului de filigrane întocmit de Alexandru Mareș, pentru a sublinia meritul autorului de a nu se lăsa descurajat și a continua cu tenacitate investigația și identificarea, pe bază de filigrane, a hîrtiei folosite în Transilvania, Moldova și Țara Românească în secolul al XVI-lea. Investigația nu constituia un scop în sine, ea urmărea de fapt dotarea riguros științifică a primelor texte românești scrise pe hîrtie în secolul al XVI-lea, controversa în jurul căreia continuă de peste un veac în literatura de specialitate românească. În această controversă s-au încercat și au fost propuse diferite metode de datare (inclusiv cele bazate pe limbă), s-au făcut și multe speculații, dar niciuna dintre ele nu oferea o soluție convingătoare sau — pentru a fi mai aproape de realitate — o soluție unanim acceptată. Rămînea, deci, doar dotarea prin filigran. Dar această cale a fost și rămîne extrem de anevoiasă, care necesită mult timp, migală și o răbdare de benedictin, căci pînă cînd nu vom reproduce filigranele după fotografia făcută cu izotopi radioactivi, desenul făcut pe calc păstrează anumite îndoieli, în ciuda oricărei stăruințe. Desenul făcut cu ochii liberi are imperfecțiuni și este în mod firesc însoțit de ezitări în detalii, care pot fi la un moment dat decisive pentru datare. În ciuda oricărui efort, demn de admirat, structura propriu-zisă a hîrtiei nu poate fi reprodusă cu desenul pe calc. Ori în cazul unei hîrtii fără imagine de filigran tocmai această structură trebuie să fie luată în seamă. S-ar părea după toate acestea că am considera de la început depășită cartea lui Alexandru Mareș, pe motiv că toate imaginile sînt publicate după desenul pe calc, așa cum au lucrat la sfîrșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru N.P. Lihaciov și Ch. M. Briquet. Nu ne ascundem convingerea noastră fermă că desenarea pe calc o considerăm azi depășită, părere expusă de noi împreună cu alți specialiști în cadrul Asociației internaționale a istoricilor hîrtiei și de la început ne-am pronunțat împotriva reeditării simple a monumentalei lucrări a lui Ch. M. Briquet. Rămînem la părerea noastră nestrămutată că azi orice reproducere de filigran făcută după desenul pe calc este depășită, cu toate că ea a fost și este folosită pe larg (și a fost aplicată și de noi) pe plan internațional. Fotografierea cu izotopi radioactivi azi nu mai ridică dificultăți deosebite și acest lucru a fost și la noi demonstrat de Gebhard Blücher în condițiile unui simplu laborator de policlinică. Ea nu este nici mai costisitoare, nici mai grea de realizat din punct de vedere poligrafic. S-a demonstrat, apoi, că fotografierea cu izotopi radioactivi, făcută în anumite condiții, nu afectează cu nimic hîrtia

de pe care se face fotografia, nu duce la deteriorarea manuscriselor de o valoare unică. Ea presupune însă reevaluarea întregii cercetări, reexaminarea întregii noastre viziuni asupra științei filigranologice, condiții impuse de noua metodă, care singură poate asigura reconstituirea exactă a evoluției formelor și variantelor (decisive pentru o dotare indiscutabilă în condițiile când o moară sau alta timp de decenii folosea aceeași figură de filigran), oferindu-ne și posibilitatea de a aborda temeinic probleme structurii hirtiei. Cercetarea trebuie reluată și pentru faptul că vechile repertorii de filigran se bazează pe un material informațional prea restrâns și prea la întâmplare adunat. Cu peste două decenii în urmă am încercat să schițăm direcțiile noi de cercetare în domeniul filigranologiei. În cadrul lor locul central a fost acordat întocmirii monografiilor despre morile de hirtie, pornindu-se de la temeliile, adică de la reconstituirea producției de hirtie. Numai în acest cadru și numai în acest context avem șansa să stabilim fazele evoluției formelor și variantelor cu filigran folosite, cu datarea lor cât mai riguroasă. Doar atunci când vom dispune de asemenea monografii, însoțite de reproducerea filigranului, va fi posibilă o coordonare, care să ne ducă la identificarea oricărei figuri de filigran, să stabilim mai îndeaproape circulația hirtiei produse de o moară de hirtie sau alta.

Până atunci nu se poate elimina cu totul efortul ce depășește posibilitatea unui om, ezităările, golurile în identificare și datare, care, probabil nu vor fi nici atunci total depășite, dar se vor reduce în mod substanțial. Atunci când noi formulasem aceste propuneri o asemenea muncă fusese începută la Brașov de către un colectiv în care, alături de Gebhard Blücher, arhivistul Gernot Nussbächer a avut un rol remarcabil. Am scăpat însă prilejul de a oferi pe plan mondial un model nou de cercetare monografică a producției de hirtie din secolul al XVI-lea la moara de hirtie din Brașov. Studiile fundamentale ale profesorului universitar clujean Jakó Zsigmond, cele publicate de Damian P. Bogdan și de către Gernot Nussbächer au pus temeliile unei asemenea încercări promițătoare. Recunoaștem că de atunci încoace metoda fotografierii cu izotopi radioactivi a filigranului a avut și pe plan internațional o evoluție cel puțin ciudată. Ea în știința filigranologică apuseană a fost folosită mai mult în scopuri senzaționale după chipul american de reclamă, cu toate că oamenii de știință cu autoritate în domeniu au optat și au militat pentru aplicarea ei. Nici rezistența față de noua metodă nu a lipsit, dar adversarii ei nu au putut aduce argumente științifice fundamentate. Toți oamenii de știință își dau bine seama că aplicarea metodei noi, care presupune în condițiile elaborării micromonografiilor morilor de hirtie, însoțite de reproducerea tuturor formelor și variantelor de filigran, folosite în producerea hirtiei, nu numai că presupune un efort susținut și o colaborare internațională bine organizată, dar este însoțită de un material informațional, care depășește cu mult toate repertoriile de filigran realizate pe plan național, împreună cu cele ce au pretenția de a reprezenta însumarea filigranului pe planul continentului european. Pentru a sugera cât de mare este diferența la numărul filigranului necesare de a fi reproduse ne vom rezuma aici doar la exemplul morii de hirtie brașovene din secolul al XVI-lea. În repertoriul lui Ch. M. Briquet, care în cazul acestei mori, s-a bucurat la timpul său de colaborarea celor mai competenți istorici sași din Transilvania, sînt reproduse doar 8 figuri de filigran, pe când Alexandru Mareș ne oferă 152 de forme și variante diferite ale filigranului, folosite în producerea hirtiei brașovene într-un răstimp de o jumătate de veac! În aceste condiții se pune, în mod firesc, întrebarea dacă va fi posibil de realizat într-o perspectivă, deocamdată impredictibilă, însumarea tuturor formelor și variantelor de filigran folosite la toate morile de hirtie din Europa, pentru a nu vorbi și de cele de pe alte continente. Este doar vorba de sutele de mori de hirtie care funcționau numai în secolul al XVI-lea și numai în Europa. Întrebarea ne-am pus-o și noi și credem că într-o Europă a colaborării și nu a confruntărilor nu va mai fi necesară de o asemenea însumare, căci, la nivelul mijloacelor moderne, toate aceste figuri și variante vor putea fi programate în mașini de calcul, într-o bancă europeană de filigrane, care în citeva clipe, pe acest temelii vor putea identifica și filigranul căutat, sau datarea hirtiei manuscrisului ori documentului investigat. Se prea poate, și azi după două decenii de experiență nici nu ne mai îndoiim de acest lucru, că ideile noastre sînt utopice, că generația noastră nu va apuca poate nici începerea cu adevărat a acestei munci uriașe, necum rezultatele ei binefăcătoare. Dar de ce să nu fim optimiști atunci când cercetători, ca Alexandru Mareș, cu multă mîgală, cu inepuizabilă răbdare, însoțite de competență profesională ne produc surprize atât de plăcute cum este repertoriul recent tipărit și pus pe masa cercetătorilor. Lucrarea domniei sale, la proporțiile și dimensiunile realizate, este prima în toată literatura de specialitate din România. Ea nu este cu nimic inferioară decît cele publicate de Vl. A. Mošin și Seid M. Traljić în Iugoslavia, de E. Laucevičius la Vilnius, de A. A. Geraklitov (publicată după moartea autorului la Moscova), de lucrările publicate de către cunoscuta istorică a hirtiei din Polonia Jadwiga Siniarska-Czaplicka sau de cele publicate sub auspiciile Asociației internaționale a istoricilor hirtiei, pentru a ne referi numai

la cele care au văzut lumina tiparului în ultimele trei decenii. Mai mult chiar, repertoriul întocmit de Alexandru Mareș, împărțit în două părți distincte, realizează ceva în plus față de repertoriile amintite mai sus, și acest ceva este foarte important pentru cercetarea românească. Este vorba de faptul că Alexandru Mareș, în prima parte a lucrării sale, ne prezintă filigranele de proveniență autohtonă, ceea ce nu s-a realizat în lucrările amintite sau că ele s-au limitat doar la acest aspect, pe cînd Al. Mareș, în a doua parte, mai întinsă, a repertoriului său reproduce 1 510 filigrane ale hirtiei străine care a fost folosită în Transilvania, Moldova și Țara Românească în secolul al XVI-lea. Prin urmare, avantajul principal al lucrării sale față de cele străine constă în cercetarea paralelă a celor două aspecte, a hirtiei de producție indigenă și a celei de producție străină. La întocmirea repertoriului Al. Mareș a parcurs un număr impresionant de fonduri de documente, manuscrise și carte veche, în principal din țară, dar și fondul Turcica de la Österreichisches Staatsarchiv din Viena. În studiul introductiv ce însoțește volumul el prezintă mai întâi stadiul actual al cercetărilor de filigranologie din țara noastră. Subliniem de la început faptul că această trecere în revistă este întocmită cu toată competența și obiectivitatea. Un singur lucru se cuvine a fi precizat în plus, și anume că Gebhard Blücher a început cercetările de filigranologie în 1966 la sugestia subsemnatului, care i-a făcut cunoscut metoda elaborată de D. P. Erastov din Leningrad și i-a pus la dispoziția inginerului brașovean toate informațiile necesare, sugerindu-i, prin mijlocirea lui Gernot Nussbächer și doctorului Arnold Huttman, să încerce aplicarea ei în cercetarea filigranelor morii de hirtie din Brașov. Comunicarea susținută de subsemnatul cu acest prilej a fost consemnată în presa locală din Brașov („Volkstimme”, 24 iunie 1966). Poate nu era inutil nici precizarea că subsemnatul a susținut în cursul anilor 1966 și 1967 două comunicări științifice, consacrate cercetărilor de filigranologie, prima la Congresul internațional de studii balcanice și sud-est europene de la Sofia din august — septembrie 1966 (textul prescurtat al comunicării a fost publicat în vara aceluiași an 1966 în limba franceză, în publicația delegației române expediată participanților, iar textul ei integral în volumul al III-lea al actelor congresului, acte tipărite la Sofia în 1969). Cea de a doua comunicare a fost susținută de subsemnatul în cadrul celui de al VII-lea Congres al Asociației internaționale a istoricilor hirtiei ținut la Oxford în septembrie 1967, textul comunicării fiind publicat în culegerea apărută sub redacția profesorului I. S. G. Simons în ajunul congresului. În capitolul al II-lea al studiului introductiv Al. Mareș amintește că lucrarea a fost inițiată în vederea întocmirii monografiei despre originile scrisului în limba română (cînd s-a constatat că „cele mai multe texte vechi românești erau nedatate sau datate în chip nesatisfăcător”), iar scopul ei fixat în aceea de a cuprinde „cea mai mare parte a filigranelor hirtiei întrebuințate în secolul al XVI-lea pe teritoriul țării noastre”.

După precizare succintă, dar și densă a terminologiei folosite, Al. Mareș discută mai pe larg problema variantelor de filigran, a clasării filigranelor și în finalul acestui capitol metodele copierii filigranelor. Cu privire la acest ultim aspect, subliniază și el că „metoda de reproducere cea mai bună este la ora actuală aceea a fotografierii filigranelor folosindu-se ca sursă de lumină izotopii radioactivi”. Susține totodată, că această metodă ar fi costisitoare și puțin accesibilă, punct de vedere neîmpărțit de noi, căci ea, pe lângă faptul că elimină gravele neajunsuri ale metodei decalcului, în fond nu este nici mai costisitoare, nici puțin accesibilă. Ea ar putea fi considerată mai costisitoare decît decalcul numai dacă nu se ține cont de timpul irosit de cercetător la copierea pe hirtia de calc și a desenatorului care trage în tuș desenele făcute cu creionul. Există azi aparate portative cu care se poate lucra în condiții diverse și de securitate deplină. Faptul că ele sînt inaccesibile se datorează condițiilor precare în care lucrează cercetătorii din domeniul istoriei și filologiei, fără o minimă dotare modernă. Totul se reduce deci, la punctul de pornire în problema aprecierii inaccesibilității, apreciere foarte relativă. Sînt importante precizările și contribuțiile lui Al. Mareș referitoare la istoricul morilor de hirtie din Brașov, Cluj și Sibiu; ele completează în mod fericit cercetările de pînă acum. Mult mai nuanțat prezintă Al. Mareș și problema originii hirtiei străine, folosită în Transilvania, Moldova și Țara Românească. La acest ultim capitol avem de adăugat doar faptul că folosirea fundamentalei lucrări a lui E. Lauzevičius (*Popierius Lietuvoje XV—XVIII a.*, Vilnius, 1967) i-ar fi oferit informații suplimentare de identificare. În sfîrșit, Al. Mareș consacră un amplu capitol duratei de consum a hirtiei și posibilităților de datare prin filigran. În ambele cazuri autorul ne înfățișează o serie de rezultate și concluzii proprii, de care investigațiile viitoare vor trebui să țină seamă.

În repertoriul lui Al. Mareș sînt 1 757 de imagini de filigran, un material, deci, imens cu toate informațiile de rigoare, ceea ce conferă lucrării statutul meritat de instrumente de lucru temeinic întocmite. Acest prețios instrument de lucru va fi utilizat cu folos de toți cei ce se vor izbi de problema datării unui document sau manuscris nedatat din secolul al XVI-lea. Dincolo de acest aspect practic foarte important, semnificația cărții lui Al. Mareș

se definește și prin aceea că ea deschide perspective noi investigațiilor din domeniul istoriei hirtiei, pune bazele acelei cercetări spre care tindem. Pasul hotărîtor a fost făcut și meritul lui Al. Mareș în realizarea lui este și va rămîne incontestabil, el nu va putea fi diminuat de niciun fel de observații oricît de pertinente ni s-ar părea ele. Cu această constatare sîntem datorii în fața unei munci uriașe și a rezultatelor pe măsura efortului depus. Această carte, alături de studiile publicate, rezolvă, după umila noastră părere, una din problemele fundamentale din istoria limbii române, atît de mult și atît de controversat discutată în literatura de specialitate românească, anume problema datării primelor manuscrise scrise în limba română. Dacă meritul autorului s-ar rezuma numai la acest fapt și atunci aveam motive suficiente să nu fim zgîrciți în aprecieri elogioase. Al. Mareș a făcut însă mult mai mult și acest lucru trebuie să fie consemnat pe tărîmul evoluției cercetării științifice românești.

Ludovic Demény

LUCIA APOLZAN, *Carpații — tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe înălțimi*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 381 p.

Cartea rezultă din străduințele de aproape jumătate de secol ale unui etnograf și sociolog, care simte acut nevoia de a apela la perspectiva istorică și oferă acesteia luminile materialului concret pe care-l adună. Istoricul le poate prelua pentru că Lucia Apolzan — aplicînd quintiliani-cul *Non multa, sed multum* — a lucrat, asupra unui vast material social românesc, cu remarcabilă acuratețe, luînd în considerare aspecte geografice și administrativ-teritoriale, reținînd tradiții orale care ne duc spre esențe, cartînd așezări umane minuscule și notînd grijiul grupă-rei lor. Se reiau acum — cu importante adaosuri — cercetări din trecut. Una (p. 181—258) este bazată pe studii din 1939—1943¹. Se tratează zona versanților răsăriteni ai Apusenilor, comunele cuprinse între cîmpăna apelor ce separă afluenții Arieșului de cei ai Someșului Rece (spre nord) și între Valea Arieșului (în sud) (harta: p. 184). Se studiază și zona izvoarelor Arieșului, adică cele 13 comune care, în 1942, alcătuiau plasa Cîmpeni, jud. Turda (450 de crînguri, constituite în 128 de grupuri de crînguri; harta: p. 216—217; Tabel IV: p. 356—361). Apoi (p. 259—348), cercetarea din 1967—1971². Se urmărește zona dintre Baziaș și Drobeta-Turnu Severin, cu munții Almajului și ai Mehedinților (harta: p. 264—265). În fine, o lucrare (p. 31—180) întemeiată pe cercetări din anii 1972—1982³, desfășurate în 6 localități din partea răsăriteană a jud. Hunedoara, în regiunea cetăților dacice de la Piatra Roșie și Blidaru (harta: p. 42). Sînt aici multe lucruri ce intră în domeniul istoriei. Se relevă modalitatea transmiterii stăpînirii funciare în satele Luncanilor: rămîne în gospodărie un singur copil, indiferent de ordinea nașterii și de sex; ceilalți copii se detașază de familie odată cu căsătoria, primînd anumite bunuri pentru ca gospodăria să-și mențină integritatea în mîinile aceluia dintre urmași, care rămîne în casa părintească (p. 66—67, 70—73). Este celebrul — prin multiplele discuții, inclusiv politice, ce a generat — tip *famille-souche*, cum l-a denumit Frédéric Le Play⁴. Avem astfel prilejul de a atrage atenția asupra nevoii absolute a descoperirii și la noi a structurilor parentale de-a lungul istoriei, strîns legate de practicile devoluției stăpînirii funciare, implicînd ample interpretări istorice⁵. Se descriu multiplele relații în care se găsesc locuitorii așezărilor risipite de pe înălțimi: claca, rudenția, legăturile între așezări. Rudenia nu se limitează la consangvinitate: se stabilesc strînse relații și cu familiile încuscrute, pînă la a șaptea generație; moșitul la naștere — atribuție ce poate fi îndeplinită de orice femeie măritată din sat — transformă copilul în nepotul moașei (p. 116—117). Crîngurile de la izvoarele Arieșului se ajută între ele la muncile cîmpului; gospodăriile de pe platforma Luncanilor, orientate preponderent spre creșterea vitelor, au păstrat tradiția organizării colectivității satului în vederea păstoritului în comun la stîne; oamenii de pe înălțimi stabilesc relații cu cei din zonele depresionare la moară, la piauă, la tîrg, (p. 24, 128—135, 222). Dincolo de pitoresc, descifrăm în aceste obiceiuri expresia necesităților, care a guvernat timp de veacuri și de milenii relațiile între comunitățile de rudenie și între așezările românești: întrajutorarea pentru a pune bogățiile naturii în slujba oamenilor și pentru a birui adversitățile sociale, putînd astfel supraviețui în cele mai dificile împrejurări și ai asigura dezvoltarea. Ne interesează apoi un aspect, care ocupă un loc distinct în evantaiul factorilor istorici ai fărîririi unității românești⁶: nedeile pe vîrfurile muntelui — sub forma celor de la stîne, ca și sub aceea a tîrgurilor de produse meșteșugărești — se complinesc cu nedeile din sat, stabilind raporturi între așezările din mai multe zone (p. 117—123, 151—157, 222—223). În ciclul nedeilor din munții Orăștiei se oglindesc tradiții de foarte mare vechime, eventual serbări rituale, legate de activități ale anului agricol (p. 123—127) și, în general în tradițiile așezărilor dispersate, se conservă valori spirituale străvechi — obiceiuri, practici, simboluri

legate de anul agricol (p. 136—168). Cele mai interesante însă sînt constatările și considerațiile autoarei asupra înfățișării și evoluției înseși ale satului risipit / cu case izolate (*Einzelhof, village dispersé*), pe care l-a studiat cu consecvență în regiuni, păstrătoare de străvechi tradiții românești. În 1939—1943, în plasa Cîmpeni constata că un grup de 2—6 sau mai multe case alcătuia un *crîng*, cu propria denumire. Fiecare casă era așezată în perimetrul propriei gospodării, alături de culturi, finete și pășune, astfel încît întreaga suprafață a hotarului era diseminată cu crînguri și grupuri de crînguri. Pentru întreg era cunoscută comuna; subdiviziunea era crîngul, nu satul, dar era greu de stabilit prioritatea vreunui crîng în cadrul comunei (p. 212, 221, 224). În 1972—1982, pe platforma Luncanilor, așezările sînt extinse pe mari suprafețe, fiecare fiind alcătuită din mai multe grupuri de gospodării, fiecare cu propriul apelativ, de felul crîngurilor din Apuseni, ceea ce a dus la declararea lor ca sate (p. 60, 78—81, 92). Fiecare crîng este alcătuit dintr-un anumit neam: în satele Luncanilor, o treime din numărul total al grupurilor de case poartă numele familiilor de acolo; la izvoarele Arieșului, se înregistrează tradiția, conform căreia formarea fiecărui crîng este legată de un „vătraș bătrîn”, ai cărui urmași se consideră toate familiile ce-l locuiesc (p. 67, 213). Satul risipit constituie o realitate perenă, larg atestată la daco-geți, prezentă în evul mediu și în cîmpie, constatată și în secolul nostru în mai multe zone. Așezările de înălțime și-au dovedit însemnătatea prin rolul lor în valorificarea resurselor naturale, în dezvoltarea economică a zonei, în păstrarea tradițiilor de demult (p. 21, 40, 65, 135—136).

Tipurile de așezări însă variază. Pe versanții răsăriteni ai Apusenilor, autoarea găsea trei tipuri: cu casele risipite pe înălțimi; cu casele împrăștiate de-a lungul văilor; îngrămădite în mici depresiuni. La Porțile de Fier, le sistematiza astfel: satul cu case risipite în mici grupuri, fiecare cu denumire distinctă, plasat pe teritorii întinse în zona montană (acest tip de sat este acolo caracteristic numai populației românești); satul adunat, cu sălașe (vatra este bine conturată, așezată pe o arteră de circulație; sălașele — plasate în hotarul satului — sînt locuite permanent sau sezonier de către o parte a familiei); *în fine*, satul adunat, fără sălașe (p. 186—188, 278—312). Rezultă astfel că, în istoria noastră, au coexistat două tipuri de așezări: satul risipit și cel adunat. Sub acțiunea multor factori, în anumite condiții au avut loc roiri din satele de pe vale (adunate) spre munte; ori din așezările de pe înălțimi (risipite) în noi grupuri de case, răspîndite pe suprafața montană; sau procesul de coborîre a gospodăriilor spre văile mai largi. Cercetarea întreprinsă la Porțile de Fier i-a permis autoarei să conchidă că, în decursul vremurilor, cînd condițiile erau favorabile, populația se apropia de Dunăre, satele mărindu-și vatra adunată; în perioade de criză, oamenii se retrăgeau în vetrele mărunte, dispersate pe culmi. „Această pendulare, care a putut dura multe secole, a asigurat atît continuitatea populației, cît și perenitatea și rezistența celor două tipuri de sate”. Unele deplasări ale vetrei așezărilor risipite au fost legate direct de defrișări; evenimente politice, administrative, economice ori stingerea familiilor au putut determina părăsirea gospodăriilor pentru o vreme, ceea ce a permis pădurii să se reextindă; despădurirea era apoi reluată (p. 12—17, 27—28). Este de specificat totodată că existența măruntelor așezări ale neamurilor / ceteilor — numite regional în chip diferit (cătune / cuturi / crînguri / mahalale) — a fost în milenii precedente o prezență incomparabil mai importantă, decît cea pe care o ia în considerare autoarea, ele fiind atestate pretutindeni pe fața pămîntului nostru, în anumite perioade constituind tipul de localitate cel mai reprezentat. Este de adăugat și că părerea, după care menținerea îndelungată a măruntelor puncte locuite s-ar datora aservirii feudale și războaielor (p. 40), deși conține elemente realiste, este totuși insuficientă, dialectica evoluției așezărilor umane fiind mult mai complexă⁷. Lucrul cel mai important este însă cu totul altul: concluziile Luciei Apolzan, bazate pe studierea unui material contemporan, se întîlesc cu cele desprinse din materialele arheologice ale secolelor III—XIII, ca și din cele documentare ale veacurilor XIV—XVIII; se întîlesc și cu părerile altor etnografi și folcloriști⁸. Trecerea masivă de la satele risipite la cele adunate și cea de sens invers (în ambele ipostaze menținîndu-se coexistența celor două tipuri) a fost un mecanism esențial al supra-viețuirii și permanenței poporului nostru în mileniul I e.n. și la începutul celui de-al doilea, a fost unul dintre mecanismele romanizării daco-geto-moesilor și ale asimilării de către stră-români a grupurilor de migratori, așezați printre ei. În vremea amintită (așa cum se conchidea la ședința din 28 ianuarie 1987 a Laboratorului de Demografie Istorică⁹) pot fi determinate următoarele procese:

— În vremea dominației Imperiului Roman, se manifestă tendința de reunire a micilor așezări daco-geto-moesice, care, gravitează spre principalele artere de circulație și localități.

— În condițiile dificile de după 275 e.n., apoi — în părțile estice ale ținuturilor românești și cu începere din a doua jumătate a secolului al XI-lea — se petrece mărunțirea multor sate în cetele componente, trăitoare în minuscule așezări.

— Cu începere de la sfîrșitul veacului al VII-lea (în Transilvania chiar mai devreme, iar în Banat ceva mai tîrziu), apoi — la a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în toate

provinciile românești are loc (ca efect al unei evoluții interne, petrecute în împrejurările stabilizării climatului politic) procesul de masă al reunirii de cite două sau mai multe cete în cite un sat așezat, cu vatra timp îndelungat stabilă, cu o pondere mai însemnată a agriculturii în economia rurală. Unul dintre motivele audienței, pe care istoriografia o va acorda cărții *Carpații — tezaur de istorie*, rezidă și în faptul că ea descrie una dintre modalitățile concrete ale trecerii de la așezarea risipită la cea adunată și *vice versa*. Din multe puncte de vedere, autoarea ne-a dat *multum in parvo*.

NOTE

¹ Lucia Apolzan, *Sate-crînguri din Munții Apuseni*, în „Sociologie Românească”, V, 1—6, 1943, p. 149—159.

² Eadem, *Forma arhaică de populare a zonei montane de la Porțile de Fier*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, Cluj, VII, 1974—1975, p. 161—169; eadem, *Gruparea așezărilor în funcție de evoluția economică și socială. Zona Porților de Fier...*, în „Studii și comunicări de etnografie-istorie”, Caransebeș, III, 1979, p. 83—108.

³ Eadem, *Platforma Luncanilor...*, în „Sargetia”, Deva, XIII, 1977, p. 487—508; XIV, 1979, p. 573—591; XV, 1981, p. 435—491; XVI—XVII, 1982—1983, p. 685—721.

⁴ Reconsiderarea sistemului leplayean la: Louis Assier-Andrieu, *Le Play et la famille-souche des Pyrénées...*, în „Annales E.S.C.”, Paris, 39, 3, 1984, p. 495—512; Antoinette Fauve-Chamoux, *Les structures familiales au royaume des familles-souches: Esparros*, *ibid.*, p. 513—528.

⁵ Em. Le Roy Ladurie, *Système de la coutume. Structures familiales et coutume d'héritage en France au XVIe siècle*, *ibid.*, 27, 4—5, 1972, p. 825—846; L.K. Berkner, *Peasant Household Organization and Demographic Change in Lower Saxony (1689—1766)*. În *Population Patterns in the Past*, ed. R. D. Lee et alii, Academic Press, New York etc., 1977, p. 53—69; Lucia Ferrante, *Strutture e strategie? Discussioni sulla storia della famiglia*, în „Quaderni Storici”, Bologna, N.S., 19, 2 (N. 56), 1984, p. 613—626; etc.

⁶ L. Roman, *Populația — factor important al proceselor istorice...*, în „Studii și Articole de Istorie”, 49—50, 1984, p. 104—113.

⁷ Idem, *Comunitatea de rudenie a „celor”. Semnificații pentru istoria secolelor II — XIII*, în „Revista de Istorie”, 40, 11, 1987, p. 1131.

⁸ Idem, *Laboratorul de Demografie Istorică în anul universitar 1983—1984*, *ibid.*, 37, 12, 1984, p. 1229—1231; idem, *Populația Țării Românești în secolele XIV—XV*, *ibid.*, 39, 7, 1986, p. 670—672. A se vedea și convingerea prof. Mihai Pop (*Prefață la Carpații — tezaur de istorie*, p. 7—8), aceeași cu cea a lui I. Ghinoiu (Vlad. Trebici, I. Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 319—320) că fiecare neam își îngropa morții în lăuntrul teritoriului gospodăriei.

⁹ Sinteza comunicării sup.: nr. 7.

Louis Roman

P. M. HOLT, *The Age of the crusades. The Near East from the eleventh century to 1517*, London, New York, 1986, 207 p.

Din secolul trecut și pînă în prezent, epoca cruciadelor a devenit una dintre temele majore de cercetare ale istoricilor dornici de a dezvălui dincolo de caracterul pur religios militar al acestor expediții, resorturile ascunse de ordin ideologic, economic și social ce au provocat un adevărat exod spre Orient, spre Pămîntul Făgăduinței; Ierusalimul ceresc și cel pămîntesc, confundîndu-se adesea, pînă la identificare în mintea celor ce așteptau dobîndirea fericirii eterne după nenumăratele privațiuni și suferințe îndurate.

Acest fenomen complex a fost tratat în lucrări de amploare, ce în decursul vremii, a pornit de la stricta redare cronologică a evenimentelor, pentru a ajunge la decelarea cauzelor profunde ce au stat la baza cruciadelor și au conturat clar importanțele urmări care prin contactul dintre două lumi cu civilizații diferite au deschis căi noi dezvoltării culturii europene. Dintre aceste lucrări este suficient să amintim pe cele ale lui Jules Michelet, J. Delaville Le

Roulx, Guizot, Atiya, G.M. Sanders, Alphanderie, Runciman, J. Praver, precum și importantul aport al lui N. Iorga la studiul cruciadelor tirzii. O cu totul nouă viziune ne oferă însă cea mai nouă contribuție în domeniu, ce aparține istoricului P.M. Holt, care își propune pe baza unui bogat material bibliografic format din izvoare musulmane contemporane evenimentelor, să reconstituie impactul dintre Orient și Occident, de data aceasta prin prisma mentalității și reacției lumii musulmane vis-à-vis de expedițiile militare și de ideologia europenilor. În același timp lucrarea este o foarte documentată și interesantă istorie a turcilor seleucizi, și a sultanului mamelucilor cu originile și evoluția sa. Așa cum a fost concepută, lucrarea face parte dintr-o importantă colecție, editată de însuși istoricul și orientalistul de renume P.M. Holt.

Cu titlu informativ amintim și celelalte cărți ce fac parte din colecția *A History of the Near East*. Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the caliphates: The Islamic Near East from the sixth to the eleventh century*; Colin Imber, *The Rise of the ottoman Empire 1374—1792*; M.E. Japp, *The Making of the Modern Near East 1792—1980*; D.O. Morgan, *Islamic Persia*.

În mare structura lucrării de care ne ocupăm îmbrățișează atât confruntarea propriu-zisă dintre Orient și Occident în epoca cruciadelor, cât și mai ales istoria politică, economică, socială și religioasă a lumii musulmane din secolul al XI-lea până în secolul al XV-lea. În total cele 21 de capitole sînt grupate astfel: capitolele I—IV se referă la ajunul cruciadelor, la cruciada I și la Regatul latin al Ierusalimului (1099—1128); următoarele 5 capitole (V—IX) notează modul în care Saladin își impune forța militară și politică; luptele pentru tron dintre urmașii săi, instituțiile sultanului seleucid, ultimii Ayyubizi. Ascensiunea sultanului mamelucilor (1249—1277), originea acestora, ce au parcurs în timp toate treptele ierarhiei militare, de la situația de sclav înrolat în garda personală a sultanului la aceea de mare demnitar politic și tutore („atabeg”) al prințului moștenitor (p. 67—69), le găsim clar expuse și bogat documentate în capitolele X—XI. Urmează apoi trecerea în revistă a dinastiei kalavunide, cu succesiunea ei circaziană (1277—1399) — Cap. XII—XV, a situației Egiptului și Nubiei în secolul al XIV-lea (cap. XVI), a instituțiilor sultanului mameluc, a relațiilor sale diplomatice și comerciale (cap. XVII—XVIII), lucrarea încheindu-se în mod logic cu declinul statului mamelucilor și ridicarea Imperiului otoman, ce urma să aducă în fața Europei, un alt gen de confruntări militare, un pericol real, în care nu se mai punea problema izgonirii necredincioșilor din locurile sfinte, ci era în joc însăși existența culturii civilizației și instituțiilor politice ale Europei. De aici și schimbarea de ideologie; Europa începînd să fie înțeleasă din ce în ce mai des ca un organism unitar, capabil să opună rezistență numai prin cooperare și colaborare, dincolo de particularități regionale, etnice sau religioase, granița sa ajungînd pînă la linia Dunării.

Lista bibliografică este impresionantă, cuprinzînd 10 pagini de cronici (p. 207—216) și scrieri ale autorilor musulmani contemporani evenimentelor. Pentru cei ce nu pot veni în contact direct cu aceste scrieri simplul fapt că ele sînt prezentate cu o scurtă însemnare asupra conținutului este deosebit de prețios. Pentru a aminti numai cîteva dintre aceste izvoare ar fi suficient să ne oprim la: *Ta'rikh al-rusul wa'l muluk* (Istoria profeților și regilor) din 923; *Al Kāmil fi'l-ta'rikh* (Cronica completă a lui Ibn al Athir (1160—1233); *Al-Mukhtasar fi akhbār al bashar* (sau o scurtă istorie a omenirii) de Isma'il Abu'l-Fida (1273—1331); *Ta'rikh al du-wal wa'l mulūk* (Istoria conducerii și a regilor) de Muhammed d'Abd al-Rahīm Ibn al Furāt (1334—1405); *Kanz al durar wa-jāmi'al ghurar* (Tezaurul perlelor și alte (lucrări alese) de Abu Bakr. La toate aceste cronici, din care noi nu am amintit decît un număr infim, se adaugă lucrările moderne scrise atît în lumea musulmană cit și Occident despre cruciade, în ultimul secol (p. 207—216). Pe lîngă datele referitoare la secolele XI—XV și posibilitățile de informare bibliografică pe care le conține, cartea, al cărei autor este P.M. Holt, prezintă și o mare importanță pentru înțelegerea evoluției politice a popoarelor din Orientul Apropiat și Mijlociu, cauzele ce au dus la apariția dezidenților religioși *shiiți*, *sunniți* și *druzi* (p. 77—78), încă din secolul XI. Fanatismul religios al primilor nu s-a stins din păcate nici astăzi, iar faptul că el mai răzbate cu putere peste un mileniu arată încă odată modul în care istoria epocilor mai îndepărtate nu este o carte scrisă într-o limbă demult uitată ci că ea este un mijloc de seamă în înțelegerea fenomenelor politice și ideologice cele mai actuale.

La toate acestea am adăuga grija cu care au fost elaborate indicii de nume proprii și demnități (funcții) (p. 236—250) și glosarul indispensabil pentru înțelegerea numeroșilor termeni arabi, turcești și persani din text (p. 221—225). La fel de necesare pentru ușurarea lecturii și pentru reținerea succesiunii stufuoase a Ayyubizilor, Kalavunizilor și a sultanilor circazienți sînt tabelele genealogice de la p. 226—231. Lucrarea se înscrie, prin toate aspectele prezentate, între lucrările de referință asupra Orientului Apropiat, oferind în același timp perspective interesante de studiu pentru istoricii preocupați de Cruciade.

ARLETTE FARGE, *La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarité à Paris au XVIIIe siècle*, Hachette, Paris, 1987, 355 p.

Membră a grupului de lucru al Centrului Național de Cercetări Științifice (CNRS), colaboratoare apreciată a cotidianului de presă „Libération” și „Matin de Paris”, Arlette Farge se înscrie drept o cercetătoare asiduă a vieții cotidiene, a mentalului colectiv și comportamentului uman. Într-o lucrare de sociologie a istoriei, precum cea asupra căreia ne-am oprit, Farge încearcă să pătrundă prin intermediul existențelor anonime în analiza ritmurilor cotidiene ale societății pariziene, aflată în secolul al XVIII-lea într-o veritabilă reorganizare. Societatea capitalei este etichetată de autoare drept „fragilă” în măsura în care moravurile au testat o societate în plină transformare, ce-și căuta sensul dreptății. Baza investigației autoarei este arhiva și mai ales documentele judiciare¹, dar și literatura populară. Profesind o încredere nemărginită în posibilitățile de documentare în arhivă, pe care o socotește „regină” (cf. p. 8) Farge cercetează spectacolul vieții de toate zilele, așa cum se reflectă în materialele judiciare, inima sistemului polițienesc din Franța Vechiului Regim, oglindă a limitelor coexistenței între autoritatea centrală și persoanele individuale. În cele 20 cartiere ale Parisului au fost identificați 48 comisari de poliție, ce erau răspunzători de menținerea ordinii publice. Prezență activă în viața omului în momentele sale cruciale, cartierul era un loc bine determinat în care fiecare individ se raporta la vecinul său, dar și-n care poliția se străduia să controleze printr-o rețea de informatori, tot — comerț, circulație, grad de delicvență, funcționarea cabareturilor și hotelurilor. Ea impunea un calendar precis al sărbătorilor, ce marca pe toți locuitorii. Parisul secolului al XVIII-lea s-a dovedit un intens punct de tranzit, bază de plecare și sosire, a numeroase grupuri socio-umane, ceea ce a generat instabilitate socială, precaritate economică, dificultăți de cazare. Farge insistă asupra sentimentului onoarei și reputației, ce au garantat prosperitatea economică și au fost invocate de justiție în vederea gestionării dreptății. Căci pierderea onoarei „într-o societatea cuvintului” (p. 29) a avut grave consecințe. Căsătoria contactată de cele mai multe ori între 15—22 ani, cînd statutul profesional nu era clar conturat era necesară ca minim de existență. Odată încheiată, ea a germinat mari probleme asupra cuantumului dotei. Și nu de puține ori plîngerile, consemnate în arhive și parcurse de autoare, se fac ecoul unor situații de ruptură între parteneri pe seama dotei, dar și a violului, abandonului sau seducției. Farge caracterizează aceste rupturi drept forme de contestare social-economică a realității istorice (cf. p. 32). Cartierul a decis deseori gradul relațiilor între tinerii căsătoriți ca scandalos sau decent, căci într-o societate a cuvintului dat, baza relației matrimoniale a fost munca, onestitatea și sobrietatea. Puține detalii sint cunoscute încă cu privire la comportamentul familial. Deși tema copiilor abandonati sau orfani a preocupat pe istorici, investigațiile din arhive au dezvăluit că lipsa condițiilor de igienă, sărăcia materială, lipsa hranei a provocat un masiv exod al copiilor în rîndul celor vagabonzi, asupra cărora s-a exercitat forța autorității centrale. Între decembrie 1749 și mai 1750 s-au înregistrat la Paris peste 17 revolte populare în semn de protest față de arestarea copiilor vagabonzi. Ele se adăugau prezenței în cadrul populației a unor realități familiale, ce se desprind din dosarele poliției, și anume cuplurile nelegitime denunțate de biserică, dar și de părinți. Unele acte examinate de Farge au dat la iveală plîngeri ale părinților, ce solicitau închiderea fiicei, acuzată de „viață indemnă”. Uneori astfel de acte erau dictate de interese de succesiune asupra averii și s-au sfîrșit prin grave condamnări. Tabloul vieții urbane era întregit de regimul și organizarea muncii la Paris. Structura corporatistă se sprijinea pe atelierele de meserii, ce-și apărau cu fervoare privilegiile în fața încercărilor regalității de a le subordona, cu toate că erau depășite de mersul economiei. În cîmpul muncii a acționat „poliția muncii” (p. 124), autoritățile fiind preocupate de rezolvarea problemelor economice. Lumea muncii s-a caracterizat prin numeroase lupte și antagonisme sociale pe drumul de la acord la dezacord. Sub impactul mobilității forței de muncă, a loviturilor autorității centrale, cadrul închis al meseriei și atelierului a fost demantelat și s-a deschis spre exterior. Totodată se remarcă solidaritatea ucenicilor și meșterilor în toate cele 170 conflicte de muncă atestate la Paris în secolul al XVIII-lea. Rivalitățile economice au distrus însă solidaritățile, deja greu încercate, așa cum rezultă din plîngerile aflate în arhivă, de grelele condiții de viață și de muncă, structura ierarhică greoaie. Astfel, atelierul parizian s-a confruntat cu unele tendințe de individualizare, dar și cu dorința de stabilizare social-economică. La periferia structurii sociale pariziene s-a plasat o mare masă de indivizi, pe cale să devină lumpenproletariat și alimentată de ucenicii excluși din corporațiile de muncă. Din rîndurile sale s-a recrutat rezistența populară, dar cu precădere lumea interlopă. Între 1738—1754 conform datelor jurnalei inspectorului Poussot, recensat de Farge, 2692 persoane au fost arestate și anchetate, din care 36

pentru tentativă de asasinat. Asupra tuturor plana autoritatea monarhică, înconjurată de un cult al puterii, ce a dobândit o aureolă religioasă. Lucrarea cuprinde și notele științifice (p.325—343), și bibliografia (p. 344—352), ce enumeră materiale din Arhivele Naționale, Biblioteca Națională, a Arsenalului, a primăriei din Paris și Orléans, colecția Joly de Fleury, Prefectura Poliției din Paris. Grație analizei în arhivă autoarea reface viața populară, argumentând prin dezvăluirea practicilor urbane că parizianului nu îi era indiferent ceea ce se petrecea în jurul său.

N O T E

¹ Vezi și *Paris sous Louis XV, Rapports des inspecteurs de police au Roi*, 5 vol., Publiées et annotés par C. Piton, Paris, 1908—1914.

Mihai Manea

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimerile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

— SÉRIE BEAUX-ARTS

— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporală a informației cartografice.

Învățământul preuniversitar în Evul mediu.

Tratatul din 7 martie 1395 : semnificația sa politică și cronologică.

Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499—1503.

Nicolae Iorga și Revoluția franceză.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Grigore Tocilescu și slavistica cehă din cursul secolului al XIX-lea.

Concepții privind industrializarea țării în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

Promovarea de către socialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.

Reacții în România față de atacarea Belgiei în 1914.

Un sprijinitor al cauzei unității naționale românești în S.U.A. : Theodore Roosevelt.

Legislația electorală în România după Marea Unire.

Acțiuni comune ale românilor, cehilor și slovacilor în lupta pentru făurirea statelor naționale unitare și independente și pentru recunoașterea lor internațională 1916—1920.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Anti-japonez al poporului chinez.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

IRM ISSO 567 — 630

I. P. Informația c. 2495

43 356

www.dacoromanica.ro

Lei 15